

LES CREUS D'ARGENTERIA A CATALUNYA, per JOSEP GUDIOL I CUNILL, Prev. ⁽¹⁾

I

ES que s'inicia la gran epopeia de la Reconquesta ⁽²⁾, trobem abundant documentació referent a la nostra terra, no faltant notícies pertocants a l'existència de creus, algunes d'elles molt riques, en les nostres esglésies. Elles semblen ésser un dels dons preferits pels fundadors o restauradors dels sants temples, dels quals serveixen memòria els actes de dotació i dedicació.

El testament de Riculf, bisbe d'Elna, en l'any 915, dóna notícia de l'existència de *cruces duas aureas cum gemmis preciosis* ⁽³⁾, que devien figurar en el tresor de la seva seu. En 957 la consagració de Roda, en el Ribagorça, fa menció de *cruce de argento* ⁽⁴⁾, al mateix temps que la declaració dels béns que Wilara, prelat de Barcelona, consignà haver trobat en morir Wadamir, bisbe de Vich, ens transmet la nota d'haver-hi existents *cruces argenteas II, et una de auro cum gemmis* ⁽⁵⁾. En la dedicació de S. Esteve del Mall, en 971, s'al·ludeix a l'ofrena d'*unam crucem* ⁽⁶⁾.

Del segle XI se'n poden donar igualment diverses notícies. Llegim que en 1017, quan va tenir lloc la consagració de l'església de Lavaix, l'abat Dachs

(1) El present estudi fou escrit per encàrrec de la Junta de Museus de Barcelona, a l'objecte d'estudiar, en l'aspecte més interessant, l'Exposició de Creus que, com a complement del *I Congrés d'Art Cristià*, va estar oberta en el Palau de Belles Arts, durant els mesos d'octubre, novembre i desembre de 1913.

En parlar de creus d'argenteria, no sols entenem comprendre dintre la denominació les obrades en or o argent, sinó també les d'aram o bronze (en llur generalitat sobredaurades) que, per llur treball poden suposar-se obra d'argenter, equiparant-se, quan no, a les fetes pels orfebres.

(2) No és molt ço que pot dir-se referent a creus d'argenteria, durant els segles que antecedeixen a la caiguda de la monarquia visigoda. Com a exemplars existents mereixen citar-se les creus *pensiles* en les corones votives (*regna*) de Recesvint, Sónnica i Suintila i en altra de la qual no consta el nom del donant. Procedeixen de les troballes fetes a Guarrazar, el mateix que altra creu d'or que duu la dedicatòria a nom de l'abat Teodosi. De creus de metalls no preats (d'aram, bronze i ferro) se n'han trobades diverses en cementiris hispans dels segles V al VIII, servint unes com a fermall o fibula i altres com a penjant del coll.

El *Liber Ordinum* mosàrab, seguint la litúrgia visigòtica, porta la benedicció de la *crux simplex* i la de la *crux cum ornatu*, essent de notar que, entre les deprecacions relatives a la darrera, hi ha al·lusions a l'or i pedres que devien ornar-la (*Lib. Ordinum*; col. 163). El mateix ritual parla de la cerimònia amb què l'Arquebisbe Metropolità remetia al Rei que devia anar a guerrear la *crucem auream in que lignum sancte crucis inclusum est*, creu que el monarca confiava a un sacerdot o diaca *que eam ante portaturus est* (Id., col. 152). En parlar del sepeli dels difunts, el text fa referència al prevere *crucem in manus tenente* (Id., col. 112).

Sant Isidor, en l'epístola a Laudefret, diu que, entre els oficis del diaca, hi ha el de *crucem ferre*. (Patrol. Latina, J. P. Migne; vol. LXXXII, col. 835).

Tot això permet parlar de l'existència de creus reliquiers i representatives, demostrant-nos llurs formes i ús tant en el temple com en la vida quotidiana.

(3) MONSALVATGE: *Noticias Históricas*, vol. XXI, p. 329.

(4) VILLANUEVA: *Viaje literario en las iglesias de España*, vol. XV, p. 293.

(5) Id. id., VI, apènd. V.

(6) Id. id., XV, p. 253.

i sòs monjos feren remesa de *cruces* ⁽¹⁾, que podem també pensar que no devien pas ésser d'una qualsevol fusta. En 1020, en fer testament el comte de Besalú, Bernat Tallaferro, féu llegat de cinc unces d'or a Santa Maria de Cubera *ad crucem faciendam* ⁽²⁾, i una altra donació semblant a Sant Pere de Castellnou. La comtessa Ermesindis de Barcelona disposa en son testament que es remeti a l'església de Sant Quirze de Besora *tantum argenti et auri ex quo possit esse una optima crux* ⁽³⁾. El bisbe de Barcelona Guilabert, en 1062, féu donació de cinc lliures a l'església de Sant Cugat de dita ciutat, a l'objecte que fos construïda una creu ⁽⁴⁾. Els llibres rituals d'aquest temps ens parlen de creus. El ceremonial de Roda d'Aragó, en la consagració de l'església, ens parla de la *benedictio crucis* i que les relíquies que s'havien d'incloure dintre l'ara del temple eren portades processionalment *cum cruce et turibulis et multis luminibus* ⁽⁵⁾. Cosa semblant prescriuen els pontificals a ús dels bisbes vigatans. ⁽⁶⁾ En 1100, Ricart, sagrista de Vich, deixava *ad cooperiendam crucem maiorem tantum argenti unde fieret cooperta usque ad finem prout coeptum est* ⁽⁷⁾. Aquesta creu era dita *la major* encara al segle XIV, conforme diu un necrologi de la mateixa Catedral en fer notar que, a 2 de les calendes de novembre, s'havia de fer pia-dosa recordança per *Ricardi levite hujus sedis sacriste qui inter plura beneficia maiorem crucem argenteam deo et sancto petro de suo proprio obtulit* ⁽⁸⁾.

Cap d'aquestes creus de metalls rics ha arribat fins a nosaltres. Podem, de totes maneres, pensar quelcom d'elles sabent que eren d'or o d'argent, amb pedres precioses sovint, fetes alguna vegada (i especialment les que mereixien la qualificació de *majors*) amb planxes de metall que cobrien una carcassa que tot indica que era de fusta. Totes aquestes circumstàncies les trobem en quatre creus espanyoles descrites ja en diferents obres dedicades a les arts sumptuàries. Ens referim a la creu dita *dels Àngels* i a la *de la Victoria*, que guarda el tresor de la catedral d'Oviedo; a la que hi havia en la catedral de Santiago de Galícia i a la que, provinent de Santiago de Peñalva, avui figura en el Museu de León ⁽⁹⁾.

En l'*Apocalipsi* de la catedral de Girona (degut a finals del segle X i provinent del nord d'Espanya, segons apar), hi ha una il·lustració de plana entera en la qual es representa una creu digna d'ésser reportada amb les que acabem de mencionar. Tota figura ésser d'orfebreria, presentant-se equilatral, amb els extrems eixamplats, proveïdes ses puntes de petits florons. Al mig hi té un

(1) *Marca Hispanica*, col. 1012. — El testament del Bisbe Sala d'Urgell (any 1010) parla de fer una creu (*Butll. C. E. Vich*, n.º 26).

(2) MONSALVATGE: *Noticias Históricas*, I, apènd. VIII.

(3) BOFARULL: *Los Condes de Barcelona vindicados*, II, p. 55.

(4) *Boletín de la Real Academia de la Historia*, vol. XVIII, quad. III.

(5) Arxiu de la Catedral de Lleyda.

(6) Museu Episcopal de Vich, cods. CV y XCIII.

(7) VILLANUEVA: *Viaje Lit.*, VI, apènd. VI.

(8) Museu Episcopal de Vich: *Necrologium Ecclesiae Vicensis*, I, fol. 105; I bis, fol. 297 v.; II, fol. 92; III, fol. 75.

(9) EMILE MOLINIER: *L'Orfèverie religieuse et civile du Ve au fin du XVe siècle*, cap. III, § III, pp. 95-102. Vegi's çò que sobre això diuen els Srs. PUIG I CADAFALCH, FALGUERA i GODAY, en *L'Arquitectura romànica a Catalunya*: vol. I, p. 357. — A altra creu per l'estil de les citades fa referència Dom Ferotin: *Lib. Ord.* 103.

Fig. 1. — Apocalipsi de la Seu de Girona

medalló circular floronat, i dels seus braços van suspeses i pengen les lletres *alpha* i *omega*. Inferiorment té un prim espigó que sembla sortir del lloc on hi ha l'anyell immaculat, immolat en holocaust per la salut dels homes (fig. 1).

En un compartiment d'un frontal del Museu Episcopal de Vich, dedicat a Sant Martí de Tours, hi ha la representació del sepeli del cos del sant bisbe: dos deixebles pronuncien les oracions de l'absolta: l'un d'ells amb encenser i l'altre amb llibre i una petita creu proveïda de curt espigó, que és aguantada amb la mà esquerra. Tal creu presenta la forma eixamplada que ja havem tingut ocasió de notar, mostrant-se desigual de braços, amb el cap o tros superior més allargat que no pas els horitzontals, i tots de mides més reduïdes que el cos de la creu, o sia la

part que va directament fixa a l'astil. La dimensió d'aquesta, si la relacionem amb la que donen en la taula les representacions humanes, no deuria fer, en conjunt, gaire més que un parell de pams d'alçada; la qual cosa ens pot servir per a comprendre com devien ésser les creus processionals ⁽¹⁾ (fig. 2).

Donen també la forma de les creus romàniques més antigues les que tenim representades en algunes pedres, tal com una de la catedral de Barcelona, i dues que foren tretes del campanar de Sant Pere de les Puel·les, de la mateixa ciutat. En aquestes darres especialment, sembla veure-s'hi la intenció d'imi-

Fig. 2. — Detall del frontal de Sant Martí (Museu de Vich)

(1) En la taula vigatana que ens ocupa, sembla que s'hi vegi gràficament expressa la ja adduïda ordinació del ritual visigot que diu que el mort fins al moment d'ésser enterrat *semper ad caput lectuli, sacram habeat crucem, essent en la translació incensatus a diacono precedente cruce*, parlant-se'n també del prevere *crucem in manus tenente* i del mort a qui *incensat diaconus*. (*Liber Ordinum*, cols. 112 i 113.) En Balari ens retragué un document en el qual es parla d'una sepultura *cum cruce et cereis et turibulo*. (*Orígenes històrics de Catalunya*, p. 611.) Un missal de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona diu que en el viàtic hi devia haver dos sots-diaques *cum candelabris et superaccensis cereis et cruce et benedicta aqua et turibulo*; i aquest text no és pas posterior al segle XII. El missal breviari de Sant Guillem de Combret (segle XII), avui en la Biblioteca Nacional de París, igualment fa menció de *cruce et benedicta aqua* (B. N. nouvel. adquis. 1557, fol. 38), cosa digna d'ésser retreta com a il·lustració del punt que ens ocupa.

Fig. 3. — Creu de Bagà (anvers)

Fig. 4. — Creu de Bagà (revers)

tar una obra d'orfebreria, ja que mostren xatons que volen reproduir les gemmes. Són de braços eixamplats cap als extrems i presentant el superior més estirat que els horitzontals i, almenys en una d'elles, tots més curts que l'inferior. Dels travessers figura penjar-ne les lletres *alpha* i *omega* gregues, tal com succeeix en els *clamasteria* d'alguna de les creus d'orfebreria que havem retret.

D'aquestes creus, usades en la nostra terra ara fa nou cents anys, n'hi devia haver, forçosament, de portades pels monjos o clergues d'altres terres que vingueren a Catalunya en fer-se la reconquesta, o dutes per algun piadós viatger. Ni cal parlar de les relacions que hi hagué amb les terres franques, amb Itàlia i amb Terra Santa. D'aquests viatges, començats al segle X, poden procedir voris i teixits que han arribat fins als nostres dies, i també algunes creus, especialment les que serviren per a guardar el *Lignum Crucis*. D'aquestes és la creu que conserva l'església de Bagà, feta d'argent en part daurat, treballada més amb repujat que amb burí. Aquest es pot dir que sols intervingué en la placa central del revers, quedant, en tota la resta, la fulla, prou prima per a ésser obrada a pressió, cobrint una ànima de fusta. La forma d'aquesta creu és exòtica a nosaltres. El cos horitzontal és una mica més ample que la creuera, interromput per dos curts travessers que formen potència: l'un al mig del cap, l'altre a baix, en iniciar-se el petit espigó, una mica afuat, que devia servir per a fixar o fer aguantar la creu sobre un peu. En conjunt amida 313 × 163 mil·límetres, i solament 210 de llargada si prescindim del tros inferior llis. En l'anvers, en el mig de la creuera, porta la teca crucífera, que permet veure el *Lignum Crucis*; i en els caps quatre plaques amb unes sigles: $\overline{\text{CTPOC}}$ — $\overline{\text{IY XY}}$ — $\overline{\text{YOY}}$ — $\overline{\text{TOY OY}}$ que s'han de transcriure: $\sigma\tau\alpha\rho\rho\varsigma \text{ } \overline{\text{I}}\eta\sigma\upsilon\varsigma \text{ } \overline{\text{X}}\rho\iota\sigma\tau\omicron\varsigma \text{ } \overline{\text{O}}\upsilon\sigma\omicron\varsigma \text{ } \overline{\text{T}}\omicron\upsilon\varsigma \text{ } \overline{\text{O}}\theta\epsilon\omicron\upsilon\varsigma$, i de traduir: *Creu de Jesús Crist, fill de Déu*. En la del cim hi ha una plaqueta ornamental amb una espècie de flor de lis de gran caràcter oriental (fig. 3).

En el revers una placa crucífera ocupa tot el lloc central, amb una inscripció que diu així: $\dagger \text{ EN } \overline{\text{Q}} \text{ } \overline{\text{G}}\overline{\text{Y}}\overline{\text{M}}\overline{\text{N}}\overline{\text{O}}\overline{\text{H}}\overline{\text{E}}\overline{\text{I}}\overline{\text{S}} \text{ } \overline{\text{A}}\overline{\text{P}}\overline{\text{O}}\overline{\text{G}}\overline{\text{Y}}\overline{\text{M}}\overline{\text{N}}\overline{\text{O}}\overline{\text{I}}\overline{\text{S}} \text{ } \overline{\text{K}}\overline{\text{A}}\overline{\text{K}}\overline{\text{I}}\overline{\text{A}}\overline{\text{N}}$, $\overline{\text{A}}\overline{\text{N}}\overline{\text{A}}\overline{\text{P}}\overline{\text{X}}\overline{\text{E}} \text{ } \overline{\text{S}}\overline{\text{O}}\overline{\text{T}}\overline{\text{E}}\overline{\text{P}} \text{ } \overline{\text{P}}\overline{\text{A}}\overline{\text{N}}\overline{\text{S}}\overline{\text{O}}\overline{\text{H}}\overline{\text{E}}\overline{\text{N}}\overline{\text{E}}\overline{\text{S}}$ $\overline{\text{O}}\overline{\text{E}}\overline{\text{O}}\overline{\text{Y}} \text{ } \overline{\text{L}}\overline{\text{O}}\overline{\text{G}}\overline{\text{E}}$, $\overline{\text{B}}\overline{\text{P}}\overline{\text{O}}\overline{\text{T}}\overline{\text{O}}\overline{\text{Y}}\overline{\text{S}} \text{ } \overline{\text{E}}\overline{\text{P}}\overline{\text{E}}\overline{\text{N}}\overline{\text{D}}\overline{\text{Y}}\overline{\text{N}}\overline{\text{E}}\overline{\text{I}}\overline{\text{S}} \text{ } \overline{\text{A}}\overline{\text{E}}\overline{\text{Y}}\overline{\text{T}}\overline{\text{H}}\overline{\text{N}} \text{ } \overline{\text{A}}\overline{\text{P}}\overline{\text{O}}\overline{\text{T}}\overline{\text{H}}\overline{\text{A}}\overline{\text{R}}\overline{\text{S}}\overline{\text{I}}\overline{\text{A}}\overline{\text{N}}$. $\overline{\text{O}}\overline{\text{H}}\overline{\text{K}}\overline{\text{H}} \text{ } \overline{\text{P}}\overline{\text{E}}\overline{\text{R}}\overline{\text{I}}\overline{\text{S}}\overline{\text{T}}\overline{\text{E}}\overline{\text{A}}\overline{\text{L}}\overline{\text{L}}\overline{\text{O}}\overline{\text{Y}}\overline{\text{F}} \text{ } \overline{\text{S}}\overline{\text{I}}\overline{\text{N}}$ $\overline{\text{A}}\overline{\text{P}}\overline{\text{T}}\overline{\text{Y}}\overline{\text{P}}\overline{\text{O}} \text{ } \overline{\text{X}}\overline{\text{P}}\overline{\text{I}}\overline{\text{S}}\overline{\text{O}} \text{ } \overline{\text{O}}\overline{\text{I}} \text{ } \overline{\text{S}}\overline{\text{H}}\overline{\text{N}} \text{ } \overline{\text{M}}\overline{\text{O}}\overline{\text{N}}\overline{\text{H}}\overline{\text{N}} \text{ } \overline{\text{N}}\overline{\text{A}}\overline{\text{I}}\overline{\text{O}}\overline{\text{N}}\overline{\text{T}}\overline{\text{E}}\overline{\text{S}} \text{ } \overline{\text{E}}\overline{\text{I}}\overline{\text{S}} \text{ } \overline{\text{S}}\overline{\text{O}}\overline{\text{T}}\overline{\text{H}}\overline{\text{P}}\overline{\text{I}}\overline{\text{A}}\overline{\text{N}}$. El competentíssim hellenista D. Lluís Nicolau d'Olwer l'ha traduït en aquesta forma: «(En la creu), *en la qual, nu, poses nua la maldat, o increat Salvador, Totpoderós Verb de Déu!, als mortals serveixes per a sempre la immortalitat. — Amb estoig d'argent i or la recobreixen els qui fan camí vers la teva salvació, que és l'única.*» Al voltant, unes planxes d'argent posen: $\overline{\text{I}}\overline{\text{C}}$ — $\overline{\text{X}}\overline{\text{P}}$ — $\overline{\text{N}}\overline{\text{I}}$ — $\overline{\text{K}}\overline{\text{A}}$, que ha d'ésser llegit: $\overline{\text{I}}\eta\sigma\upsilon\varsigma \text{ } \overline{\text{X}}\rho\iota\sigma\tau\omicron\varsigma \text{ } \overline{\text{N}}\alpha\zeta\alpha\rho\eta\gamma\eta\omicron\varsigma \text{ } \overline{\text{I}}\omicron\upsilon\delta\alpha\iota\omicron\varsigma \text{ } \overline{\text{I}}\eta\rho\iota\omicron\varsigma \text{ } \overline{\text{A}}\theta\acute{\alpha}\nu\alpha\tau\omicron\varsigma$, i traduït: *Jesucrist, Nazarè, jueu senyor immortal*. La del cap superior té l'aire d'ésser una substitució sense cap mena d'interès (fig. 4).

La manera una mica irregular com es presenten actualment les diferents peces podria donar lloc a pensar si la creu de Bagà primitivament presentava disposició un poc diferent de la que avui podem admirar, ja que es dona el cas

de superposicions i de supressions d'orles que és difícil admetre en el seu estat originari.

S'ha dit i repetit, parlant del *Lignum Crucis* de Bagà, que devia haver estat dut de Jerusalem pel bisbe de Vich, Arnulf, que hi féu piadós pelegrinatge pels voltants de l'any mil ⁽¹⁾. No sabem pas amb quina raó s'ha relacionat aquest viatge amb la creu que ens ocupa, que, si es pot tenir per oriental, no sabem pas admetre que presenti caràcters prou distingits per a atribuir-la al segle X.

A Besalú hi havia, anys endarrera, una creu de doble travesser, amb el superior més determinat que el de la creu de Bagà; joia que, amb el seu reliquier, fou robada en 1899 i que avui s'ha de considerar com a perduda. Era tradició admetre la creu bisuldunesa com a provinent de Roma, portada pel comte Bernat Tallaferro, en 1017, quan hi féu un viatge per demanar l'erecció d'una seu episcopal en el seu comtat ⁽²⁾. El P. Villanueva, que veié aquesta joia, no va transmetre'ns prou dades explicatives per a fer-nos comprendre ço que devia ésser en ella el treball d'orfebre o la disposició ornamental; però és, de totes maneres, suficientment explícit per a fer-nos admetre que la veneració d'una relíquia de la Veracreu en la vila comtal podia ben bé datar de principis del segle XI. En les monedes bisulduneses del temps hi surt una creu com a distintiu de dit comtat; però aquesta és d'un sol travesser, cosa que no s'avé pas amb la característica més sobresortint de la creu que ens ocupa. La reproducció gràfica que havem pogut veure de tal joia ⁽³⁾, tot no donant pas prou detall per a poder-ne parlar determinadament, potser ofereixi motiu per a suposar que la creu de doble travesser i de caps trifoliats era ben anterior al reliquier o custòdia, que no tenia cap valor. De totes maneres, no sembla pas que la creu es pogués fer gaire anterior al segle XIII.

A Sant Cugat del Vallès es guardava una petita creu reliquier, que avui figura en el Museu Diocesà de Barcelona, que es tanca com un estoig, que no falta qui ha dit si pertanyé a l'abat Oth, després bisbe de Girona (986-1010); per més que també ha estat atribuïda a l'abat Arnau de Biure, mort desastrosament en 1351. El tal objecte és de bronze, amida 93 mil·límetres d'alt, i presenta en una faç el Crucifix, vestit amb el *colobium* o túnica sense mànecgues, ultra les figures de la Verge i Sant Joan. Al cim hi ha indicats el sol i la lluna. En el revers hi ha la Verge en actitud d'orar, amb els braços estesos, i quatre medallons circulars amb bustos que deuen fer referència als quatre evangelistes. Una frontissa va en la part inferior de la creu, unint les dues peces de què aquesta és formada; i al cim es nota una combinació que permet tancar-les amb l'anella de suspensió (fig. 5). En una capsula de relíquies

(1) El fonament d'això s'ha tret del *Viaje literario* del P. VILLANUEVA, vol. VI, apènd. XXI.

(2) *Viaje literario*, XV, carta CI.

(3) *Geografía General de Catalunya*, vol. Gerona, per JOAQUIM BOTET I SISÓ, p. 733.

que fou trobada a Sant Pere de Roda, avui guardada en l'església parroquial de la Selva de Mar, hi poguérem veure un altre exemplar de creu-estoig, conservant en son interior part del betum o bàlsam en què estava fixat el *Lignum*

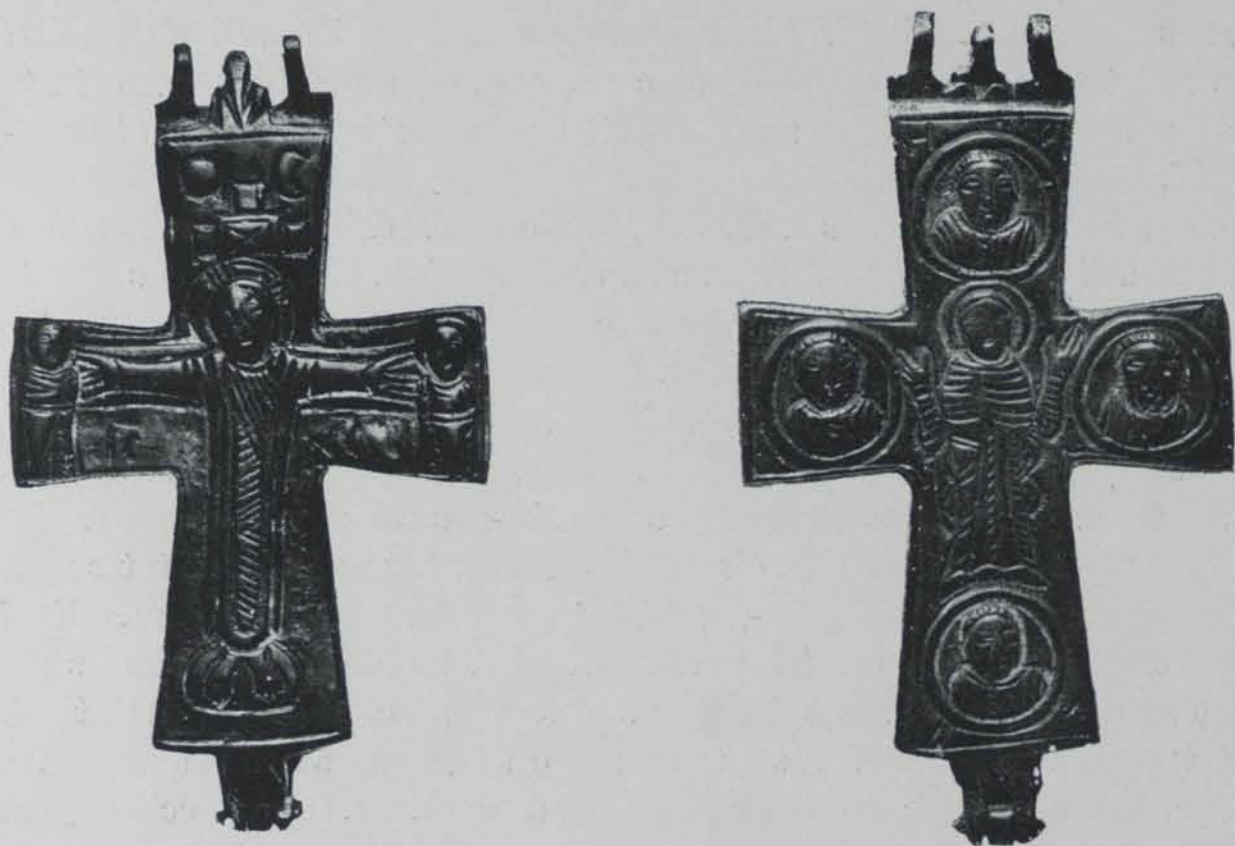

Fig. 5. — Creu reliquier de Sant Cugat del Vallès

Crucis, segons pràctica oriental (fig. 6) ⁽¹⁾. Aquesta creu, com l'anterior, és un *eucolpium* o reliquier de l'Edat mitjana, de caràcter absolutament oriental, molt semblant per sa forma i disposició a altres del Museu sagrat del Vaticà, de Monza i d'algunes col·leccions particulars.

Fig. 6. — Creu reliquier de Sant Pere de Roda

II

Les notícies de donacions de creus d'argenteria en el segle XII són encara més abundants que en els temps anteriors. Els necrologis i llibres d'antiguitats i dotacions de les nostres catedrals i monestirs en parlen repetides vegades.

De Vich és fàcil retreure'n curioses dades d'interès al nostre objecte. Als 8 de gener de l'any 21 del rei Lluís de França, que deu correspondre al 1130,

(1) Vid: *Anuario Eclesiástico*, de la casa Subirana, any III, pp. [100] a [108].

el canonge Bernat d'Olost, feia, entre altres llegats, el de *ad crucem unum moabatinum et unam salgam* (1). Sembla que aquesta creu era per a l'altar de Sant Pere de Vich, i que la remesa consistia en una quantitat de diner i una túnica (2) que també es devia vendre per completar l'obra d'argenteria. Un Bernat Berenguer d'Oló, en son testament, datat als 5 d'abril de 1139, consignava un llegat a la creu de l'altar de Sant Pere sa Confessió, o de la cripta de les relíquies de la mateixa seu vigatana. Deia: *Dimitto insuper Domino Deo et altari sancti Petri prenominati XXXIII morabetinos quos habeo in auro ad crucem argenteam inde faciendam que iugiter stet super altare sancti petri* (3). Com es pot comprendre, aquí es parla ja d'un ric exemplar d'orfebreria que havia de figurar sempre sobre un altar, donant-li gran esplendor.

A 1 de maig de l'any 1148, Pere Primicer, o cap dels clergues de la seu d'Ausona, llegava *XXII aureos cum VI annulis aureis cum lapidibus qui in eis sunt ad ipsam crucem auream restaurandam et augendam* (4). Fa de mal dir si la creu d'or que es tractava de restaurar o refer, i ornar amb pedres precioses, era la del segle X de què havem parlat anteriorment. De totes maneres, noti's el fet constant d'ornar i enriquir amb pedreries l'obra d'orfebreria d'aquells segles. D'una de les creus de la catedral de Vich, d'argent, se sap que a mitjan segle XII, durant el pontificat d'En Pere de Redorta, fou robada; i que, trobat el lladre, li fou donat el càstig terrible de llevar-li els ulls (5).

Els cerimonials eclesiàstics del temps posen entre els ritus el de la *benedictio crucis* (6). Aquesta, en els grans altars, es veu que no era pas sola, sinó que s'introduí el costum, sens dubte per assenyalar major magnificència, de posar-ne tres en un sol altar. Una nota inventari de les joies que posseïa l'altar de Sant Pere de la seu de Vich, durant el segle XIII, consigna l'existència de *tres cruces argenti* (7). Es de pensar que això no devia pas obeir al desig de voler presentar el Calvari amb les tres creus, sinó que, així com aleshores es posaven les peces millors d'orfebreria sobre l'ara santa, en testimoni de la veneració que se li tenia, de la mateixa manera hi devien ésser introduïdes les tres creus.

Si prescindim de dades documentals sobre les quals, per llur imprecisió, poc podem edificar-hi per reconstruir la creu d'orfebreria dels anys de mil cent i mil dos cents, deurem encara retreure el document gràfic, ja més expressiu. En un retaule del Museu de Vich, en què es manifesta la vida de Sant Cebrià, obra ja del segle XIII, hi ha la representació del Sant dient missa, notant-se sobre l'altar, al cim de llarg astil, una creu amb els caps formant ampla expansió en

(1) Arxiu Capitular de Vich. *Liber Dotationum*, fol. XVII.

(2) Vegi's el mot *Salgiam*, en el *Glosarium Novum* de CARPENTIER.

(3) Arx. Cap. Vich. *Lib. Dotat.*, fol. XXXI v.º

(4) A. C. V. *Lib. Dot.*, fol. 21.

(5) VILLANUEVA: *Viaj. Lit.*, VII, p. 11.

(6) Còdex CXIII del Museu Episcopal de Vich. Alguns vells manuscrits, entre els quals cal comptar el pontifical d'Egbert de Yorck, posen *Consecratio crucis* (Bibl. Nacion. París, còd. 10575, fol. 146 v.º). És de notar una sinodal d'Ager, de 1285, establint que *nec cruces post benedictionem a laycis contractari*.

(7) A. C. V. *Lib. Dot.*

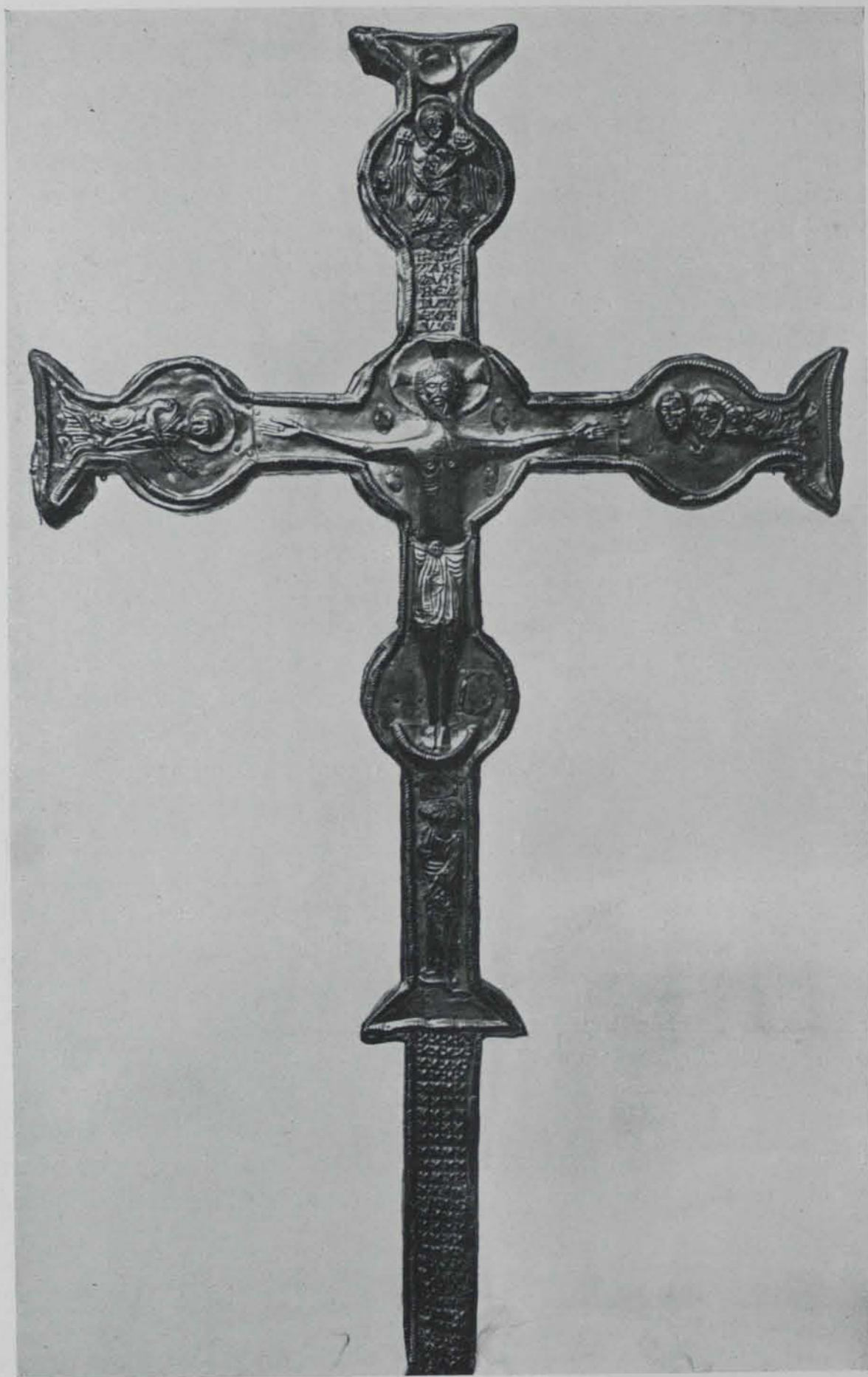

Fig. 7. — Creu de Riells del Fai (anvers)

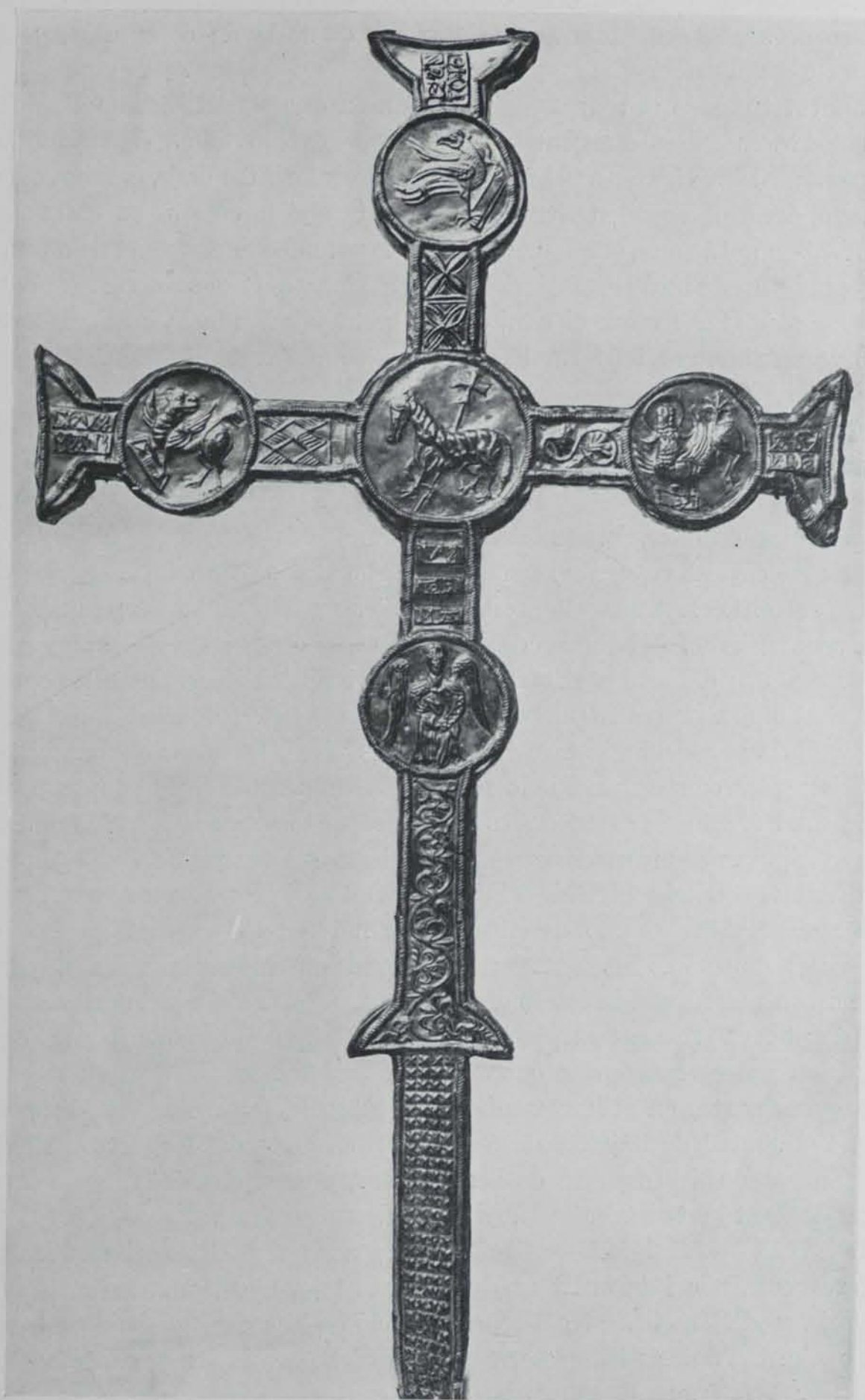

Fig. 8. — Creu de Riells del Fai (revers)

segment de cercle. Aquesta creu té l'extrem superior una mica més prolongat que els braços, i el cos encara més llarg, i és pintada de color d'or, com imitant una obra d'orfebreria.

A aquest tipus es pot dir que correspon la creu de Riells del Fai, feta de fusta coberta de fulles d'argent repujat, i que es diferencia de la que havem notat en la pintura vigatana pel fet de presentar al centre de la creuera un cercol o medalló, i altres equidistants d'aquest, i també circulars, en cada un dels braços; fent-se notar que, si queda prop de l'expansió d'acabament dels tres superiors, resta lluny de la de l'inferior o cos de la creu, que va sobre un espigó o pal que figura suportar i alçar el conjunt. Resulta, així, que la creu, en conjunt, fa 98 x 52 centímetres i 67 de llargada, prescindint de l'espigó. (N.º 156 de l'Exposició de Creus.)

En l'anvers té, en mig relleu, la figura del Crucificat, ert, amb els ulls oberts, en actitud impassible, clavat amb quatre claus, cenyint una ampla i folgada tovallola que fa plecs abundants i baixa fins als genolls, ornada la testa amb nimbe circular crucífer. En un dels medallons dels braços (el del cim) hi ha un àngel; en els del travesser, posades com si reposessin en els extrems de la creu, i, per tant, en disposició horitzontal, les figures de la Verge i Sant Joan, aquest sense nimbe. A baix queda, ja fora el medalló i sota el subpedani del Crist, una figura d'home vestit amb mantell i túnica i dirigint son esguard al Redemptor. Es la representació de la humanitat rebent la salut amb la sang de Crist, figurada per Adam enterrat, segons les pies llegendes, al mateix lloc on morí Crist; verificant-se així la conjunció de la sang de Déu redemptora amb l'home pecador. El mig relleu de les figures ressalta sobre el fons llis de la creu, que va vorejada per un cordonet que segueix tot el seu perfil. La llegenda IHZ NA — ZARE — ZVN — REX — IVD — EOR — VM pot veure's en interessant epigrafia, sobre el cap del Crucifix; coneixent-se que antigament devien ornar encara els espais llisos unes pedres o vidrots imitant gemmes, de les quals se'n conserva una al cim i rastres d'altres nou. L'espigó o tija inferior va també cobert de planxa d'argent estampada, reproduint monòtonament unes creuetes que podrien voler representar cabotes de claus (fig. 7).

El revers porta, en relleu, també repujat en la fulla d'argent, l'*Agnus Dei* al mig, i el símbol de l'àguila de Sant Joan en el medalló del cim. El lleó de Sant Marc queda a l'esquerra de l'espectador, el bou de Sant Lluc a la dreta, i l'àngel de Sant Mateu a baix. Unes llegendes que diuen IOh — ESN; MAR — CHVS; LVCH — AS i MA — THE — VS, amb senzills motius ornamentals d'aspecte geomètric i formant un brot serpentejant, completen, amb el cordó que voreja medallons i arestes, l'ornamentació de la creu (fig. 8).

El conjunt d'aquest interessant objecte d'orfebreria litúrgica demostra que pertany a plena època de romanisme. No ens atreviríem a suposar-la anterior al segle XII, ni més moderna que de l'entrada del 1200. Les incipcions i orna-

mentació, així com les figures, demostrin un art avançat, encara que fet arcaic pel procediment de treballar al repujat la prima fulla d'argent que cobreix la creu.

A aquesta es refereix el P. Villanueva quan explica que a Sant Miquel del Fai veié «una cruz alta con las figuras de Cristo y Evangelistas, representados éstos al otro lado con los animales proféticos a que acompañan los letreros respectivos góticos, los cuales con las figuras que son pésimas y horribles, denotan bastante antigüedad»⁽¹⁾. No és pas d'estranyar aquesta manera de parlar d'una creu romànica, si atenem que l'autor del *Viaje literario*, encara que home d'intuïcions admirables, no podia sostraure's de parlar com a home educat en ple neoclassicisme.

Aquest mateix escriptor, que tantes notícies ens ha conservat de coses avui desgraciadament perdudes, ha consignat que a Besalú veié una altra creu d'argent, ricament ornada de pedres estimables, algunes d'elles procedents de l'antiguitat romana; una que podria resultar visigòtica, una altra carolíngia amb el nom d'un KAROLVS REX — IMPERATOR, i una altra àrabe. D'aquesta joia diu el P. Villanueva que devia ésser del segle XIII, «a lo menos las figuras de Evangelistas y Querubines son de este tiempo», presentant Crucifix clavat amb tres claus. Aquest detall podria indicar posterioritat a la creu de Riells, i abans de Sant Miquel del Fai, ja descrita. Especifica el dit escriptor que la llargada de l'arbre de la de Besalú era de quatre pams, i de tres pams la dels seus braços⁽²⁾, sense donar nous detalls que ens permetin parlar ni de la seva forma.

Perquè és indubtable que, ultra la disposició a què ens havem referit ans d'ara, i que ha estat nomenada *paté* o *patada*, des del segle XII han aparegut altres formes ornamentals de la creu. Aquestes formes les tenim, si no en objectes d'orfebreria, en altres que imiten la disposició d'aquests, essent fets ja de metall més bast que l'argent i l'or, ja de fusta.

Entre els primers citarem, sempre referint-nos a creus, la de forma *potençada*, o sia amb extrems carrats en forma de petita tau, que tenim en l'interessantíssim Crucifix Majestat del Museu de Vich. La creu, en aquest, és de revinguda planxa d'aram daurat i senzillament cisellat, presentant en els extrems de l'anvers, en peces d'aplicació del mateix metall que la creu i esmaltades de blau al cim, un bust que vol significar el sol (falta la lluna), als braços la Verge i Sant Joan, a baix l'home redimit per la sang de Crist; tots fent seguici a la figura del Salvador amb els braços estesos, clavada i sense donar cap expressió de sofriment, amb els ulls oberts, realçada sa testa per corona de quatre florons i amb túnica ricament orlada i cenyida al cos (fig. 9). En el revers

(1) VILLANUEVA, XIX, p. 15.

(2) Id. XV, p. 88. Pot servir per a formar-se bona idea del que eren les grans creus d'altar l'estudi que aparegué en la revista *Museum*, vol. IV, p. 247. El cronista Jeroni Pujades, en 1617, encara veié en el Monestir de Ripoll una creu que servia de retaule (*Crònica*, VI, p. 349).

hi ha també senzilla ornamentació burinada i aplicacions de metall daurat i esmaltat representant els animals simbòlics dels Evangelistes Sant Joan, Sant Marc i Sant Lluc (falta la inferior, de Sant Mateu), i al centre la mitja figura del Pantocrator. És de notar com en aquesta, ultra l'esmalt blau que hi

Fig. 9. — Creu del Museu de Vich (anvers)

ha en les altres figures, es veuen, en uns petits núvols, els colors verd, blanc i vermell (fig. 10). La formosura de l'esmalt permet posar en dubte si aquest magnífic Crucifix és de fabricació catalana, ans indueix a pensar si prové del Migdia de França, de l'Aquitània i probablement de Limoges. Sabut és com, durant

el segle XIII i el XIV, abundaren molt a la nostra terra els exemplars sortits dels obradors llemosins. Si això no ho demostressin els documents, ho confirmarien els exemplars de creus que encara queden a la nostra terra, alguns dels quals figuraren en l'Exposició de Creus de 1913.

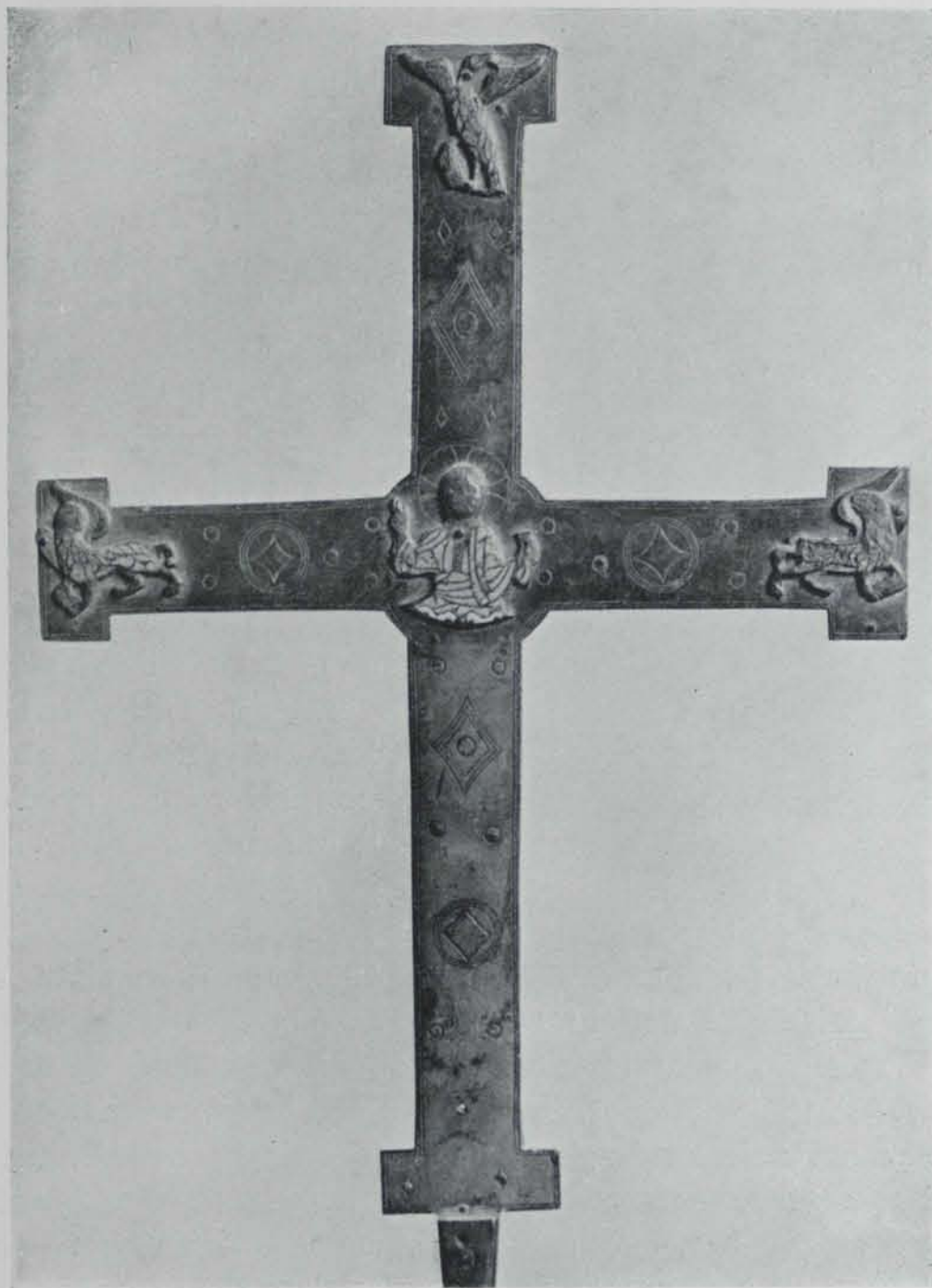

Fig. 10. — Creu del Museu de Vich (revers)

La fabricació aquitana de creus i crucifixos d'aram daurat, i sovint amb esmalt, no se circumscriu pas a l'exemplar del Museu de Vich en lo de fer aparèixer el Crist clavat vestint riques vestidures. El tractadista més autoritzat sobre l'esmalteria llemosina, M. Ernest Rupin, ha donat a conèixer dues figures

Fig. 11. — Creu del Museu de Vich

en aquesta peça de sobresortint importància. En procedir-se al tiratge del present estudi hem vist una nova *Majestat*, de metall daurat amb esmalt, en poder del col·leccionista barceloní D. Lluís Plandiura.

A elles s'assembla, quant al luxe del vestuari i a l'ús de la sobrevesta al damunt de doble túnica interior, un Crucifix que es troba entre els papers de Montfaucon en la Biblioteca Nacional de París (latin 11,907, foli 43), que apar que existí en una esglesieta prop de Magúncia (3), fent l'efecte d'un dels tipus creats pels esmaltadors aquitans, que les circumstàncies devien portar a Alemanya.

No és aquest el lloc a propòsit per a parlar llargament, com caldria, de la vulgarització del Crucifix-Majestat a la nostra terra. Sembla procedir del tipus que crearen els orientals en els segles VI i VII, presentant el Crist en creu, vestit amb *colobium* o túnica sense mànegues. Sabut és el text de Sant Gregori de

de Crucifix segons el tipus que a la nostra terra havem nomenat *Majestat*: l'una venerada en l'església de Montledon, cantó de Condé, a Brie (Aisne), esmaltada de blau lapis i blau clar; i l'altra descrita en una *Iconographie de la croix et du Crucifix* que, en 1869, M. Brimonard de Saint-Lauren publicà en els *Annales Archéologiques* (XXVI, pàg. 357) (1). Aquest darrer Crucifix sembla ésser el que avui figura en la gran col·lecció de M. Martin Le Roy, de París, i que publicà en bella heliogravada reproducció l'obra monumental dedicada a tan esplèndida aplega d'objectes antics (2). Aquesta Majestat, a la qual ara manquen els peus i una mà, figura portar rica sobrevesta blava amb grans orles i cenyidor, que per la part inferior deixa sortir els extrems d'unes túniques blau clar i verd. Unes pedreries ornem la corona, orles i cenyidor, combinant llurs coloracions amb les blaves, verda, groga, roja i blanca que figuren

(1) *L'Œuvre de Limoges*, pp. 256 i 257.(2) *La Collection Martin Le Roy*, I, planxa XVI, § 23.(3) ROHAULT DE FLEURY: *La Messe*, V, p. 138, planxa CDIX.

Tours († en 595) en què es parla de la voluntat celestial que la representació del Salvador no anés despullada (1). Nostre Crucifix vestit no sembla pas ésser altra cosa que una modificació del Crist clavat que els orientals popularitzaren; modificació que fou acceptada a Itàlia, segons pot veure's amb el *Santo Volto* de Lucca, i també a França, essent-ne exemple el Crist de Tolosa i les obres llemosines que havem anat descrivint. Però s'ha de dir que enlloc la Majestat adquirí la preponderància que tingué a Catalunya, on es multiplicaren les Majestats de fusta, de les quals actualment sen'hi coneixen almenys una vintena d'exemplars, sense comptar els més de què hi ha notícia antiga i els que se sap que foren destruïts, de vegades per manament exprés dels bisbes en llurs pastorals visites (2). I, entre nosaltres, no val a parlar de si la representació de la Santa Lliberata o Wilge-

Fig. 12. — Creu de D. M. Vilumara

fortis, la dona barbuda, màrtir en la defensa de la virginitat, té alguna relació d'origen, o si dóna lloc a la confusió de suposar imatges de Crist les que en realitat donaren el tipus iconològic de la dita Santa Crucificada (3).

La disposició potençada de la creu, amb sos extrems en forma de *tau*, la tenim encara en un petit Crucifix vigatà del segle XIII, coronat i clavat amb quatre claus, vestint tovallola cenyint-li el cos fins a genoll. I, en forma un poc més ornamental, una mica corbada dels extrems i amb la *potenza* o pala interiorment, en la part que mira al Crist, formant una espècie d'escòcia, en un petit Sant Crist del mateix Museu Episcopal de Vich, que es presenta obrat en la mateixa creu i ressaltant sobre camper d'esfalt blau amb algun toc verd, groc i roig, obra evidentment llemosina, que pot datar del segle XII o del XIII (fig. 11). En l'Exposició de Creus de 1913 (n. 72), D. Maurici Vilumara presentà altre exemplar encara més mogut de línies en el perfil de la creu, ja que sota la potença escociada presentava uns ressalts, a manera de nu que potser es devia relacionar amb les pedres o vidrots que antigament hi havia en aquest lloc en la superfície plana de la creu.

(1) *Liber Miraculorum*, I, cap. XXIII. — P. L. de Migne, LXXI, col. 724.

(2) En l'aixiu dels Pireneus Orientals (G. 13) pct veure's una formal orde d'enterrar un *Crist indecent* datada a 30 d'abril de 1600.

(3) Vegi's l'estudi de *Analecta Bollandiana*, XXII, pp. 83, 481 i 482.

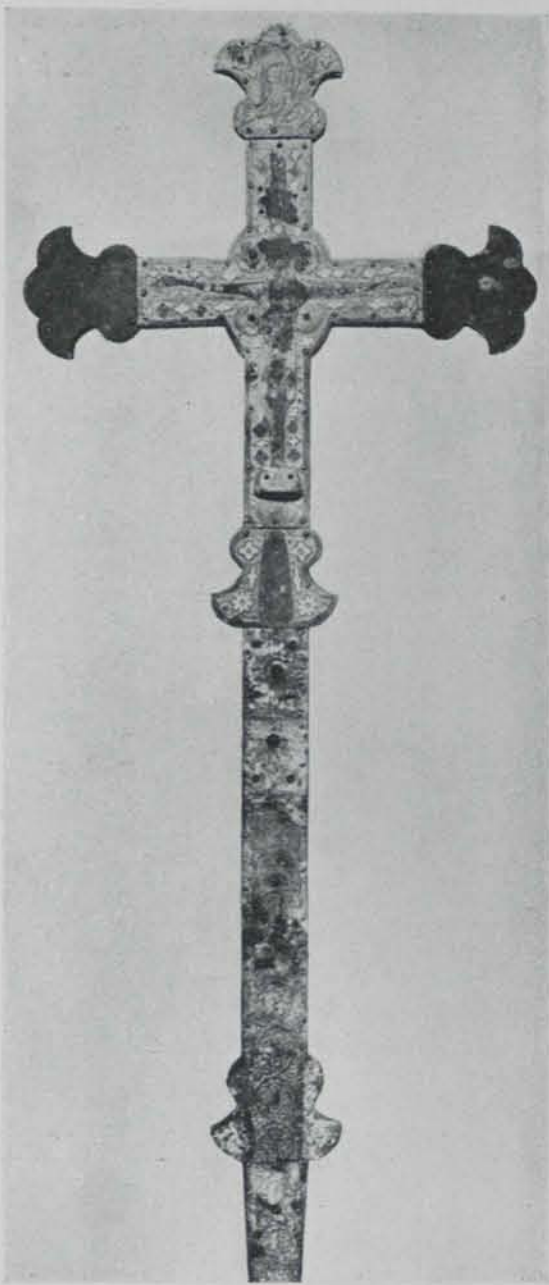

Fig. 13. — Creu del Museu de Girona

Aquesta, en acabar de sortir de l'obrador, era esmaltada, deixant veure sobre fons vidriat en color, segons el procediment que els francesos nomenaren *champlevé* o buidat, les línies de perfil o aresta de la creu, i un motiu ornamental en forma de brot vegetal recte i amb fulles per punt. El Crucifix és del tot semblant a un dels que poc ha havem citat. Es presenta clavat amb quatre claus, recte de cos i amb els braços una mica angulats, penjant-ne el tors; lluint corona honorífica la testa de l'Home Déu, i llarga tovallola cenyida fins als genolls, aquesta conservant tocs d'esmalt blau donat pel sistema que havem assenyalat en la creu. Els ulls formen com dos petits cabuixonets de pasta vítria. El títol o taulella de la creu, obrat en aquesta, sembla presentar les lletres GEZV — NAZA, acreditant, com tot lo altre, temps molt veí a la tretzena centúria (fig. 12).

La Junta de Museus de Barcelona té adquirit un exemplar de creu també potençada. En l'anvers, que resulta d'una sola planxa, hi ha fixat el Redemptor clavat, mostrant en son cap la insígnia dels reis, a qui fan seguici figuretes posades al cim i braços de la creu, que també conserven vidrots imitant esplèndida pedreria. El revers,

que és fet a peces distintes, mostra el Pantocrator, els Evangelistes i ornamentació de quatre losanges amb quadrifolis inscrits. Els colors que adornen les diverses peces de metall són dos blaus i el blanc.

El Museu Arqueològic de Barcelona portà a l'Exposició de Creus un exemplar fet de planxa, amb extrems potençats, en els quals, com al centre, hi ha uns relativament molt grossos trepats, en part, ara conservant uns cabuixons de cristall de roca que devien donar al conjunt una especial magnificència (n. 220, mida 470 × 395 mil·límetres). La planxa va cisellada, presentant una serpentina d'aire vegetal, i duent al cim la llegenda PETRVS FECIT, i en un braç IN ERA ICLX, podent-se encara confegir en l'altre ORATE PRO ILO. No se sap amb certesa la procedència d'aquest interessant exemplar, que no sembla tenir pas res de català. La data apar correspondre a l'any 1122.

Cap al segle XIII apareix una altra forma de creus, amb els caps ornats de flors de lis. En el transcurs d'aquest estudi sobre les creus d'orfebreria es podrà notar com aquesta disposició flordelisada fou, per cert, la que més arrelà a la nostra terra, en la qual no es va perdre del tot fins cinc segles més tard. Té la flor de lis en els caps, presentada d'una faïso poc precisa, una creu del Museu Provincial de Girona, que figurà en l'Exposició barcelonina sota el número 93, muntada una mica arbitràriament amb trossos d'una antiga creu processional de la qual anys endarrera foren trobades les despulles, o sia diferents peces, enterrades al capdavall de l'escalinata de la seu gironina, en ple carrer. Pel que es pot col·legir, aquesta creu primitivament devia tenir l'ànima o sustentacle de fusta, coberta en sa superfície anterior per peces d'aram esmaltat en diversos colors i cisellat. Una de les planxes d'aquest revestiment metàl·lic es conserva bé, presentant forma de creu, portant ben assenyalat el lloc que de-

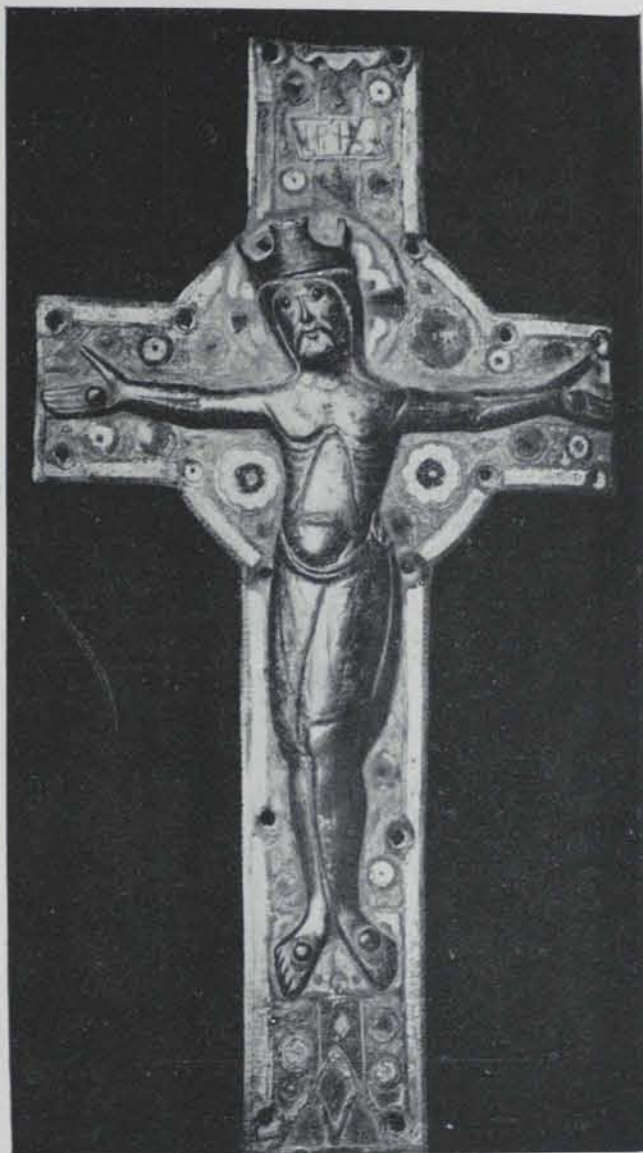

Fig. 14. — Creu del Museu de Vich

via ésser cobert pel Crucifix que hi devia anar superposat, del qual queda el subpedani, amb evidents indicis dels dos claus que foradaven els peus. A cada extrem d'aquesta placa, d'uns 35 centímetres per 25, hi anava una altra peça que capçava la creu i donava la flor de lis, de les quals sols se'n conserva una, que devia anar dalt del cap de la creu (potser en el revers més que en altre lloc, presentant l'àguila al·lusiva a l'Evangelista Sant Joan). Altra de les peces devia correspondre a la part inferior del cos de la creu, deixant lloc perquè en continués l'espigó; planxa, aquesta, que va també esmaltada, com la superior, presentant un espai sense obratge, sens dubte perquè devia anar tapat per una altra imatge d'aplicació, feta, com el Crucifix, en mig relleu de metall. Altres peces es trobaren d'aquesta creu, però d'època posterior a les tres citades, que pertanyen al segle XIII. Dues d'elles podien haver figurat en la part posterior dels braços de la creu, així com unes tires de fulla de llautó groc estampat amb quadrifolis en els quals es veuen gossos perseguint peces de caça, tals com un senglar, una

Fig. 15. — Crist de D. F. Santacana

tacana (n. 47) (fig. 15), amb nimbe esmaltat dels colors roig, blau i groc, i *cinctum* graciosament plegat i ornat de vitrificació blava i blanca. Està actualment mutilada dels braços i sense cara, que devia ésser formada per una massissa peça de metall, a l'estil de les que apareixen en diverses caixetes de relíquies llemosines. Aquest Crucifix, clavat en quatre claus, pot ésser del segle XIII.

En el nostre país és més usual un altre Crucifix, pertanyent al gènere de peces d'aplicació. En una creu del Museu de Lleyda, que es pogué veure a Barcelona en 1913, n'hi ha un exemplar (n. 120). La creu és obra, encara que antiga, sense cap valor artístic; cosa que no es pot dir del Crucifix, amb corona i quatre claus, que duu la llarga tovallola abundant de plects i esmaltada de blau i blanc. D'aquest mateix gènere és el Crist exposat per D. Andreu Masot (n. 45) (fig. 16), que es presenta enriquit amb tocs o perles d'esmalt blanc en la corona i en la luxosa franja del *cinctum*, blau, en el qual hi ha encara un vidrot imitant una pedra preciosa. D.ª Cecília Farré de Fontquerni n'exposà un altre exemplar més senzill (n. 134), però de millor conservació. D. Lluís Cristóbal en va presentar

llebre, un cèrvol. Aquestes tires, en argent, figuren també en el retaule de l'altar major de Girona, demostrant això que s'han de fer del segle XIV (n. 193) (fig. 13).

És un fet indubtable que els tallers d'obra d'aram daurat llemosins produïren abundància de peces, com plaques amb el Crucifix o les representacions dels Evangelistes, ja amb la figura del *Pantocrator*, ja senzillament representacions de Crist Crucificat, que servien per a combinar amb peces fetes en el nostre país o es posaven en creus d'aram de senzilla factura, i fins en creus de fusta que esdevenien, així, belles creus processionals. En el Museu de Vich hi ha dues d'aquestes plaques amb Crucifix, esmaltades a blau, verd, groc, vermell i blanc (fig. 14); en la col·lecció del Comte de Perelada n'hi havia una de semblant, no faltant-ne una altra a la catedral de Tortosa, i encara podrien citar-se'n més que es conserven en poder de col·leccionistes particulars; D. Maurici Vilumara en presentà una altra en l'Exposició de Creus (n. 71), totes tocants al segle XIII. D'imatges del Crucifix, en la dita Exposició, n'hi havia algunes. En retraurem una de D. Francesc San-

una altra variant (n. 183), encara més senzilla; i Mn. Joan Serra i Vilaró un altre exemplar no tan robust com els anteriors (n. 186). Al mateix gènere pertanyen el tan venerat Crucifix de Tàrraga (fig. 17) i altres del Museu Episcopal de Vich.

Fig. 16. — Crist de D. A. Masot

Fig. 17. — Crist de Tàrraga

A finals del segle XIII és quan més clarament apareix la flor de lis capçant les creus. El tantes vegades citat Museu Episcopal ha adquirit de poc temps una creu que figurà en l'Exposició (n. 57), d'interès com a progenitora de les que tant distingiren l'obra catalana i que creiem que, tot recordant l'obra llemosina, indica la implantació a la nostra terra d'una indústria que havia donat nom a l'Aquitània. La creu és de planxa d'aram amb poc treball de burí, i encara aquest poc no gaire ben entès, ja que queda limitat a unes ratlles en els extrems, zig-zags en els plans i les lletres IHS en el lloc on hi devia haver el títol de la condemnaió de Jesús. El Sant Crist duu corona i és clavat amb tres claus, té les cames creuades i llarga tovallola-cenyidor, amb senyals de plegat més mogut que no havem pogut veure en els exemplars ans d'ara citats (fig. 18).

En el Museu de Barcelona hi ha una creu, procedent de l'illa de Mallorca i que no cal atribuir a temps més antics que la citada anteriorment, feta de fusta coberta de prima fulla d'aram o llautó estampat, mostrant en una cara, repujada en la fulla metàl·lica, la figura del Crucifix, amb tres claus i sense corona

Fig. 18. — Creu del Museu de Vich

menar *astades*, per portar fix llur sustentacle a propòsit per a alçar-les, a la manera de la de Riells, i altres sense aquesta addició. Les darreres eren fetes per anar indistintament fixes en un peu que les suportava sobre l'altar (pel qual motiu presenten inferiorment una espècie de punta o curt espigó que permetia emmetxar-les-hi), o per ésser clavades en el cim d'un pal que tant podia convenir per a estar fix al darrera del retaule de l'altar com per a sostenir la creu en les processons i seguicis eclesiàstics. El citat inventari de la capella reial de 1258 no sols cita el peu de la creu de cristall, sinó que també, després de dir que existia *I cruz maior d'argent en que esta la vera cruz*, fa constar l'existència de *altre poca d'argent, ab sos peus d'argent de la maior et de la menor*.

(1) *Museum*, IV, p. 44.(2) Arxiu de la Corona d'Aragó; Jaume I. Registre 6, part. 1.ª, p. 104.(3) *Necrologium Ecclesiae Vicensis*, I, fol. 116. Un inventari de 1368 diu que tal creu tenia *lo crucifix de vori*. (Arx. Cap. Cich, *Tresoreria*, inventaris.)

reial, i en l'altra part l'*Agnus Dei* (n. 217 de l'Exposició de Creus). Els extrems donen un assaig, ben infeliçment resolt, de flordelísat (1).

En el segle XIII trobem ja plenament demostrada l'existència de creus de cristall. L'inventari dels mobles de la capella del rei En Jaume el Conqueridor, de 3 idus maig (dia 13) de 1258, descriu, entre altres, una creu de cristall i un *peu de coyre de la de cristall* (2). El necrologi de la Catedral de Vich compta que als set de les calendes d'octubre (dia 25 de setembre) de 1275 morí un tal Ferrer Miró *laycus qui contulit ecclesie esti crucem et candelabra de cristallo* (3). Aquestes creus acostumaven anar amb muntura de metall, generalment d'aram.

Entre les creus citades fins ara en aquest paràgraf se n'hauran pogudes notar que podríem ano-

Fig. 19
Pectoral del Museu de Vich

Algunes d'aquestes creus dels segles XII i XIII contenien el fust de la vera-creu, i fins, a vegades, relíquies dels sants. Un inventari dels templers de Corbins, de 1299, no deixa de consignar la possessió de *I lignum domini d'argent* (1).

El tantes voltes citat Museu Vigatà té una creueta (que podria dir-se *pectoral*, ja que sa disposició acredita el costum d'ésser portada sobre el pit), que és d'aram daurat, amb extrems un poc flordelisats. En el travesser inferior, ja que en té dos, hi ha reconditori per a unes partícules del sagrat fust (fig. 19).

III

Entrat el segle XIV prevalgué en les nostres creus d'orfebreria la disposició flordelisada; però, amb tot i que aquesta forma s'adaptava més que cap a la manera d'ésser de l'art gòtic, imperant absolut en aquell temps, es troben en el nostre país algunes creus en les quals es reconeix que l'artífex volgué agermanar la forma general arcaica amb els detalls més exquisits que podia imaginar el millor ornamentista del mil tres cents.

Exemple d'això són tres creus (que un diria sortides, si no d'un mateix obrador, almenys d'una mateixa ciutat, de Girona) que avui trobem a Vilabertran, en la Catedral gironina i en el Museu Episcopal de Vich.

La primera és la de majors dimensions entre les creus d'orfebreria catalanes. Té quasi 1'60 de llargada per un metre d'amplada. La seva forma recorda la de la creu de Riells, allargant la part que forma l'extremitat dels braços, però conservant els medallons ovals del centre i dels braços i col·locant-los al punt de sortida de les expansions de remat. L'ànima és de fusta, coberta del tot per l'obra d'argenteria.

L'anvers, o sia la cara de la creu on hi ha el Crucifix, escultòric i clavat amb tres claus, es presenta ornat de motius isolats en els quals l'argenter aprofità el treball de filigrana, de repujat, d'estampatge i de cisell (fig. 20). En els extrems modelà en fusta, que cobrí de planxa d'argent, unes figures que ara se'ns presenten bastant mutilades i que representen un àngel sostenint el sol i la lluna (al cim) (fig. 22), la Verge (a la dreta del Crucificat) (fig. 24), Sant Joan (a l'esquerra) (fig. 25) i l'Adam sortint de la tomba (a baix) (fig. 23). En els discos o medallons dels braços hi ha un nucli format per una testa perfilada en pla amb metall i esmalt negrós, destacant sobre blau, roig i niellat opac rodejat per un floró de caulicles de filigrana amb els quals es combinen, formant cercle, uns cabuixons de pedreria de variats valor, dimensió i talla, alternant-hi les peces soles més grosses amb altres aparellades més petites. Entre aquestes pedres hi ha

(1) Eutlletí de la R. A. de Bones Lletres de Barcelona, n. 42. En aquest document es fa referència a una *creu de crestayl* i a diverses creus *docta de Limoge*, dues de les quals estaven *sobre laltar*.

Fig. 20. — Creu de Vilabertran (anvers)

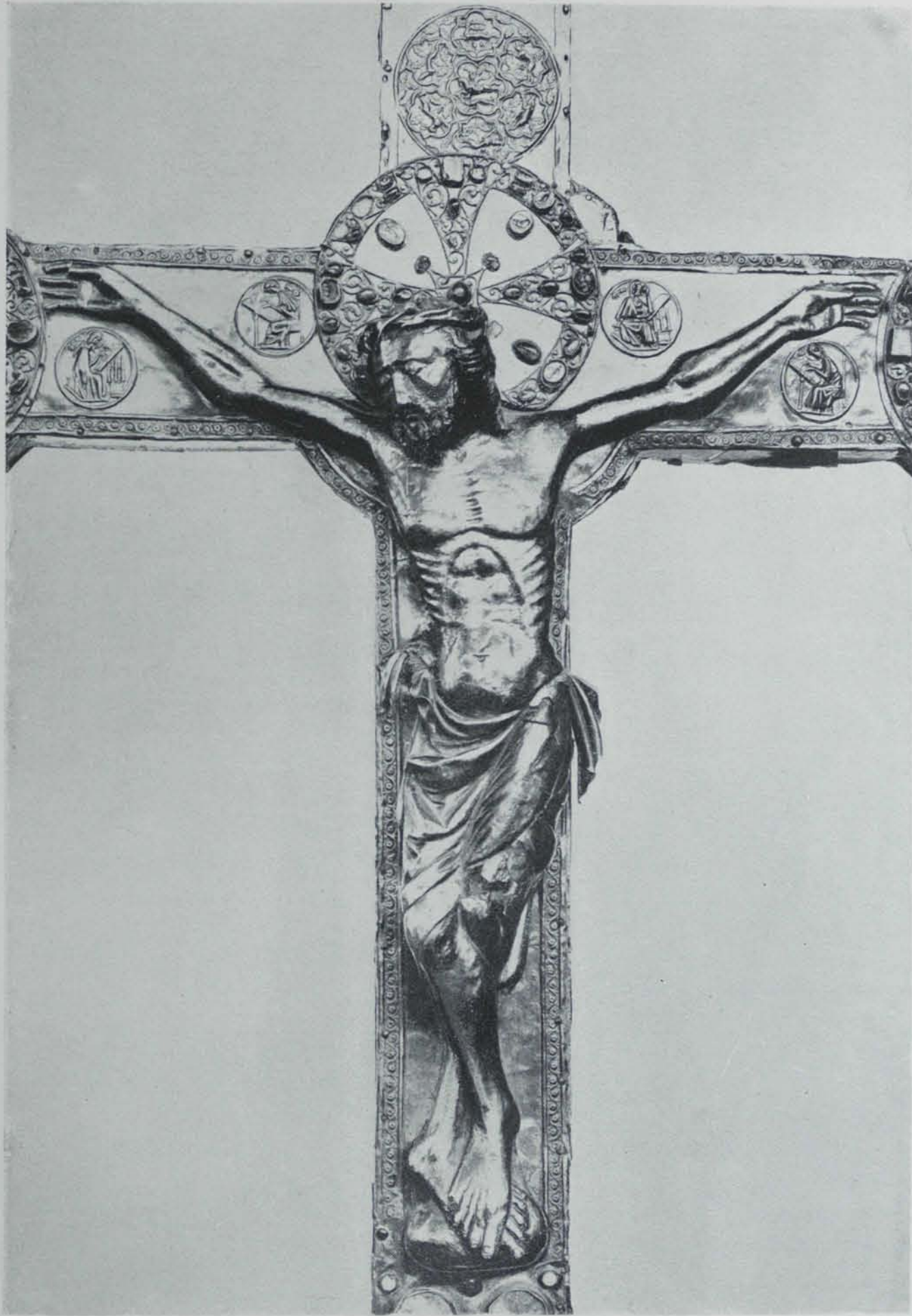

Fig. 21. — Creu de Vilabertran. El Crist

Fig. 22. — Creu de Vilabertran. Extrem superior (anvers)

Fig. 23. — Creu de Vilabertran. Extrem inferior (anvers)

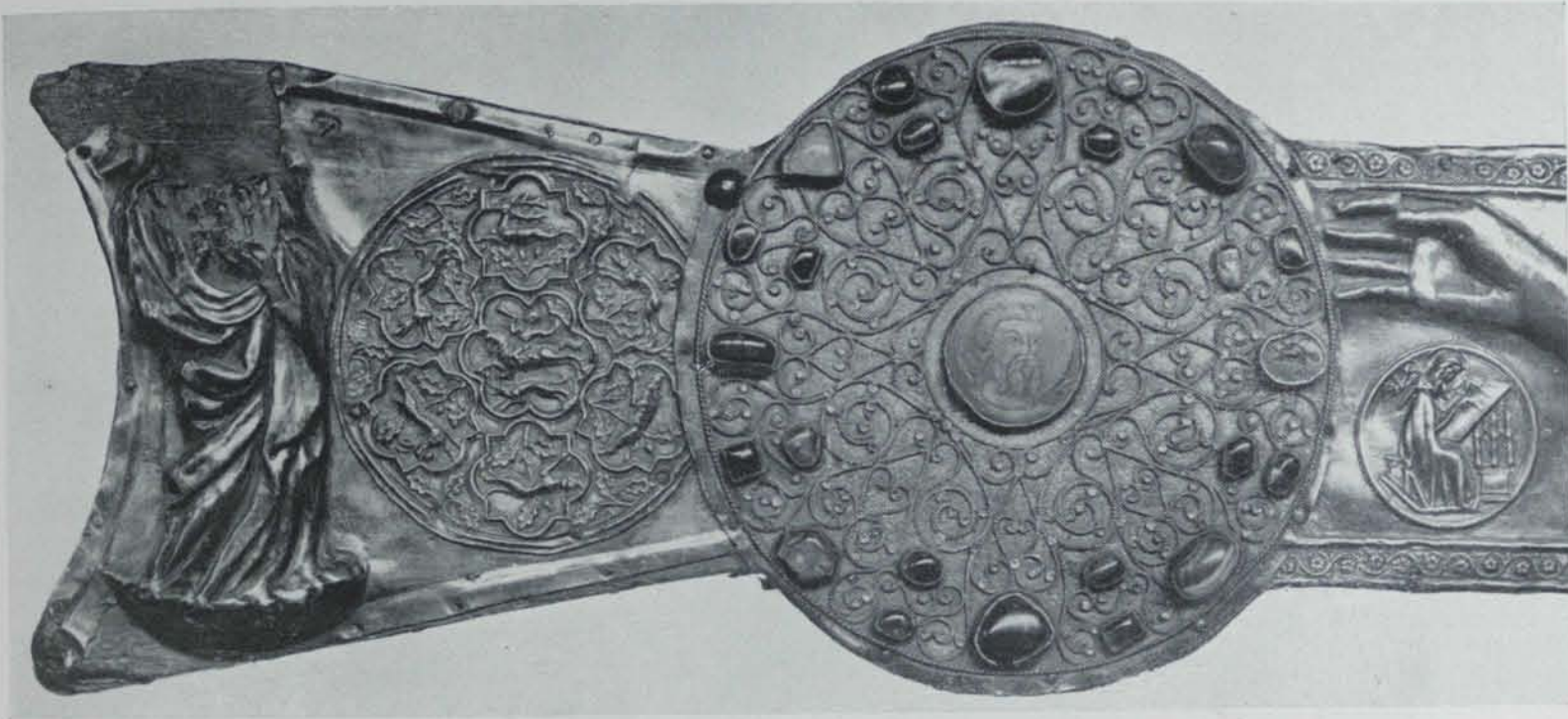

Fig. 24. — Creu de Vilabertran. Braç dret (anvers)

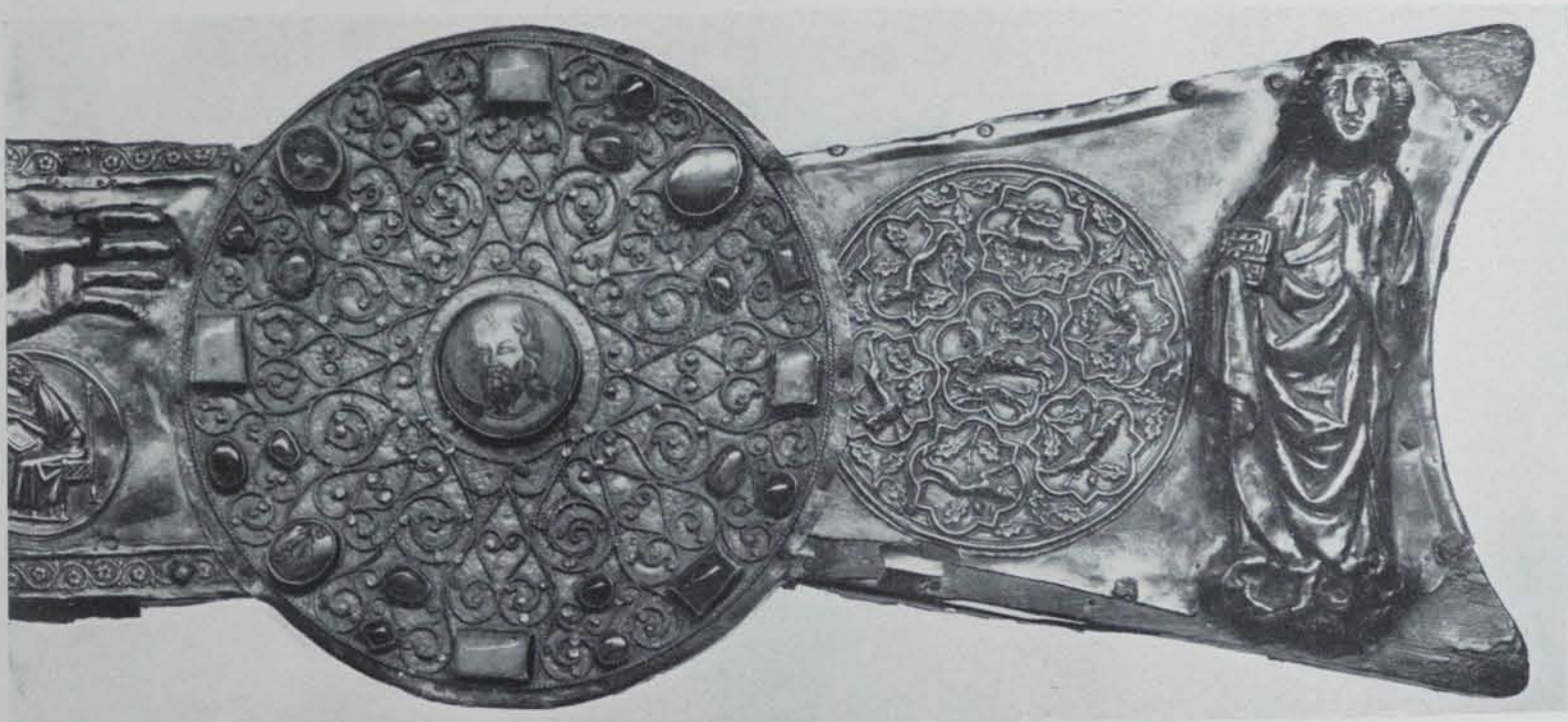

Fig. 25. — Creu de Vilabertran. Braç esquerre (anvers)

Fig. 26. — Creu de Vilabertran (revers)

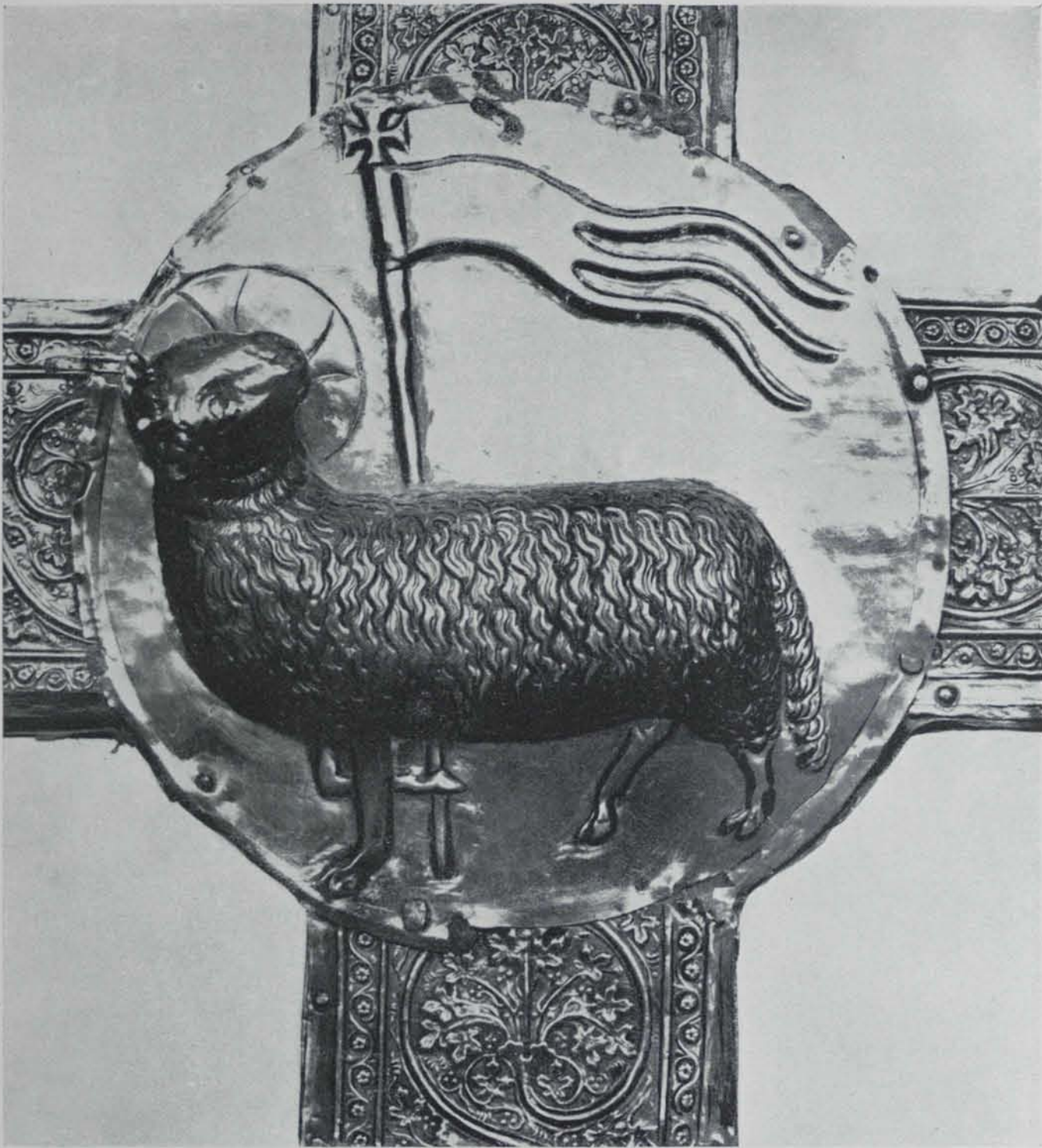

Fig. 27. — Creu de Vilabertran. Relleu central del revers

una bella sèrie de cornalines i entalles de caràcter antic, procedents, sens dubte, de les excavacions d'Empúries, on s'han trobat en tot temps tantes i tantes peces semblants, gregues i romanes ⁽¹⁾. En els plans de la creu hi ha quatre discos estampats donant un motiu ornamental, en el qual es reconeix un genet caçador i sos gossos perseguint les salvatgines, ultra quatre medallons amb els Evangelistes escrivint en sengles escriptoris i acompanyats dels simbòlics

(1) En l'estudi de Dom Eugeni Roulin, que publicà en 1899, en sos *Monuments et Mémoires* (Fundació Piot) l'Acadèmia d'Inscripcions i Belles Lletres de París, es descriuen aquestes pedres.

Fig. 28. — Creu de Vilabertran. Extrem superior (revers)

Fig. 29. — Creu de Vilabertran. Extrem inferior (revers)

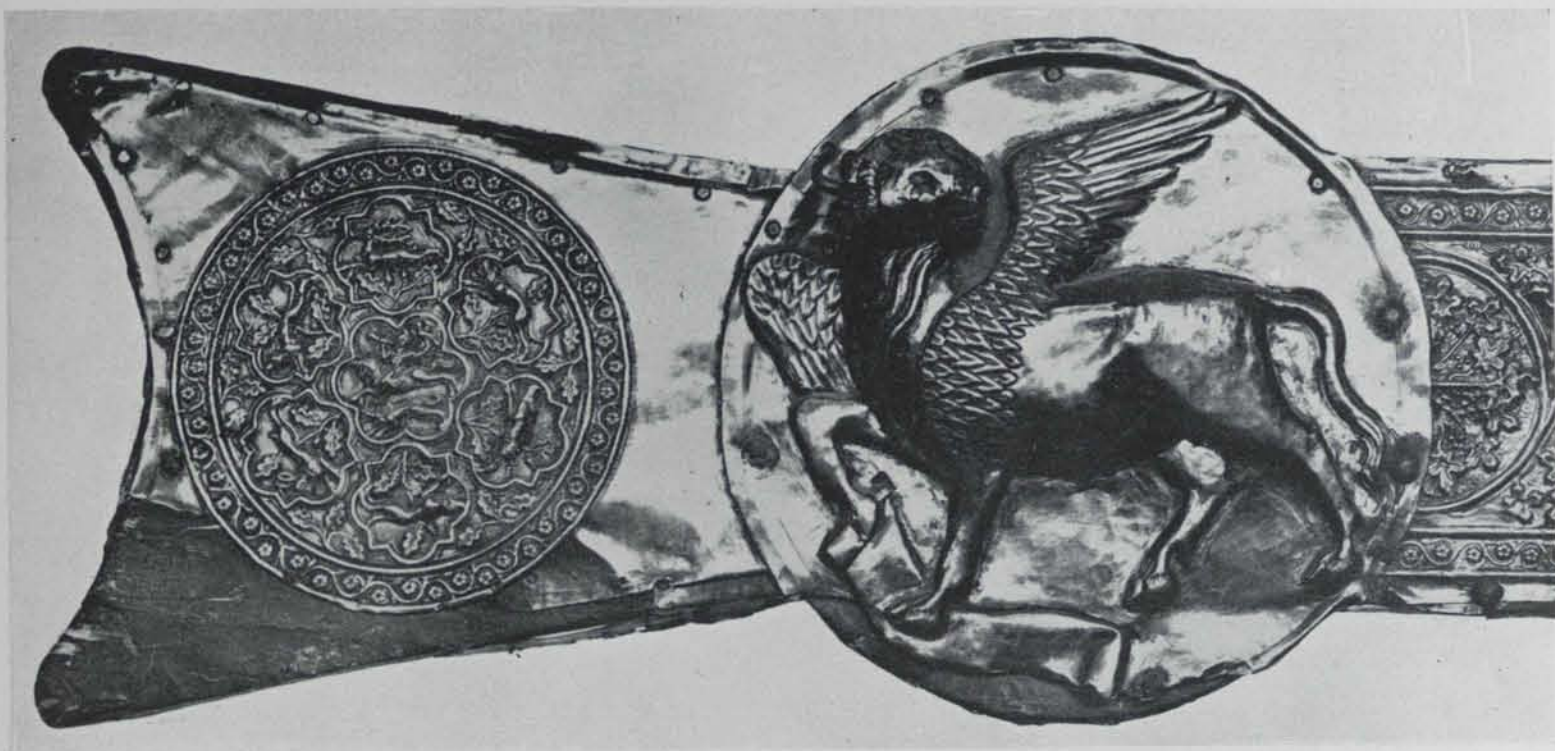

Fig. 30. — Creu de Vilabertran. Braç esquerre (revers)

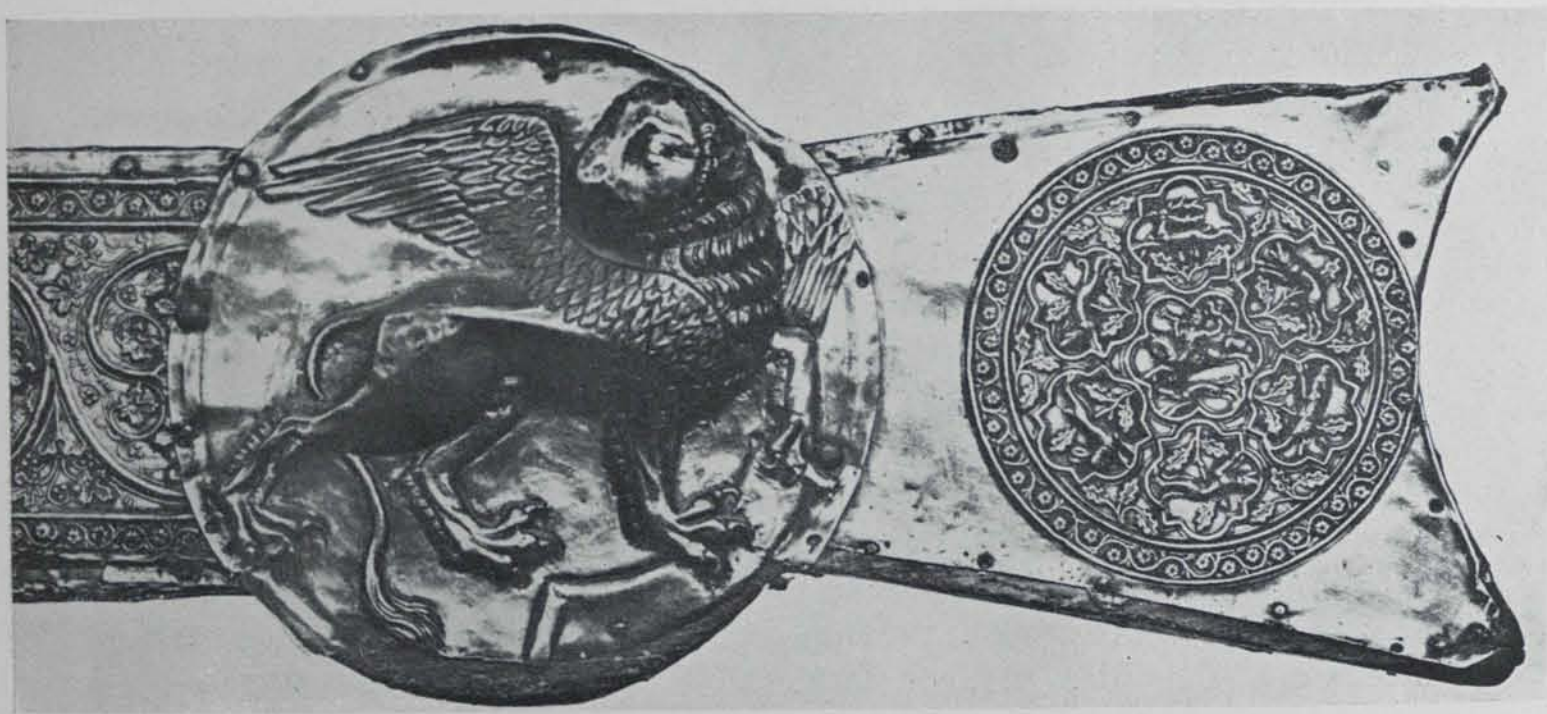

Fig. 31. — Creu de Vilabertran. Braç dret (revers)

animals. No hi falta tampoc la llegenda IEZVS — NAZA — RENVVS — REXIV — DEORVM. En el pla de la creuera (i no precisament en el lloc central, sinó corresponent a la testa del Crucifix) hi ha el nimbe crucífer d'aquest, ornat de pedreries i guarnit de belles filigranes (fig. 21). Entre les pedreries n'hi ha de ben variades, i una bona part antigues i amb entalls gentílics formosíssims. Afegirem que el Crist, fet sobre un nucli de fusta tallada, duu corona d'espines al cap i tovallola plegada amb molt moviment, que forma dos penjants molt folgats al costat. Sota els peus hi ha subpedani. Una petita tira amb serpentina floral segueix tota l'aresta de la creu. Advertirem que sota els peus del Crist hi ha cinc cristalls circulars que deuen ésser la tanca d'altres tantes cavitats o *thecae* on hi ha relíquies de sants, i potser la fusta de la Vera-Creu.

En l'altra cara de la creu (fig. 26) hi ha, en els medallons en bon relleu, els símbols dels Evangelistes, al cim l'àguila (fig. 28), a l'esquerra el bou (fig. 30), a la dreta el lleó (fig. 31) i a baix l'àngel (fig. 29). En les expansions trapezoïdals dels caps, hi ha, com a element decoratiu, el floró amb escena de munteria que havem notat a l'anvers; al centre queda també, en gran relleu, l'*Agnus Dei* (fig. 27); i resta ornamentant la part plana un altre motiu estampat en la planxa, donant un brot serpentejant, ricament decorat amb elements vegetals de gran formosor. Notarem que el motllo que serví per a embellir així la creu de Vilabertran, és el mateix que fou empleat en les columnes que alcen el baldaquí de la Seu de Girona i en les plaques que adornen una capsa de marfil de la mateixa seu.

Aquest fet, de la repetició d'un mateix motiu en tres objectes gironins sembla ésser suficient per a anar a l'atribució respecte del lloc de fabricació de la creu de Vilabertran. Ella és (pot dir-se sense cap dubte) gironina. Però queda la qüestió de si es podrien atribuir a una mateixa mà la creu vilabertranesa i el baldaquí de la dita Catedral. Comparant la manera d'ésser de les escultures d'una i altra d'aquestes obres, quasi es podria dir absolutament que no. Les de la creu són més perfectes: acusen un ben obirador avenç en l'art gòtic. Del dit baldaquí consta que fou costejat per l'ardiaca de Besalú, Arnau des Soler, de qui diu la inscripció de l'urna sepulcral que té al claustre de la Seu de Girona que *suis expensis propriis fecit fieri cimborium seu cohoptam argenteam super altari majori ecclesie gerundensis*. Sembla que si el sepulcre dóna com a cosa ja feta el dit cimbori i afegeix que En Soler morí en 1326, als 25 de juliol, hauríem de pensar si el dit baldaquí és anterior a la data apuntada. Poc després, a judicar per les condicions de l'art de la creu de Vilabertran, es degué fer aquesta, aprofitant els motllos de l'estampatge de les fulles que cobreixen els pilars de ferro del cobricel d'argent de l'altar major gironí. Per això ens atreviríem a dir que aquella creu empordanesa no és pas posterior a la meitat del segle XIV.

Altra creu digne de nota, dintre les tran, és la del Museu de Vich, que se'ns cada amb el punxó trifoliat de Girona:

de la forma de la de Vilabertran presenta diferents vegades marcada. És també de fusta coberta de

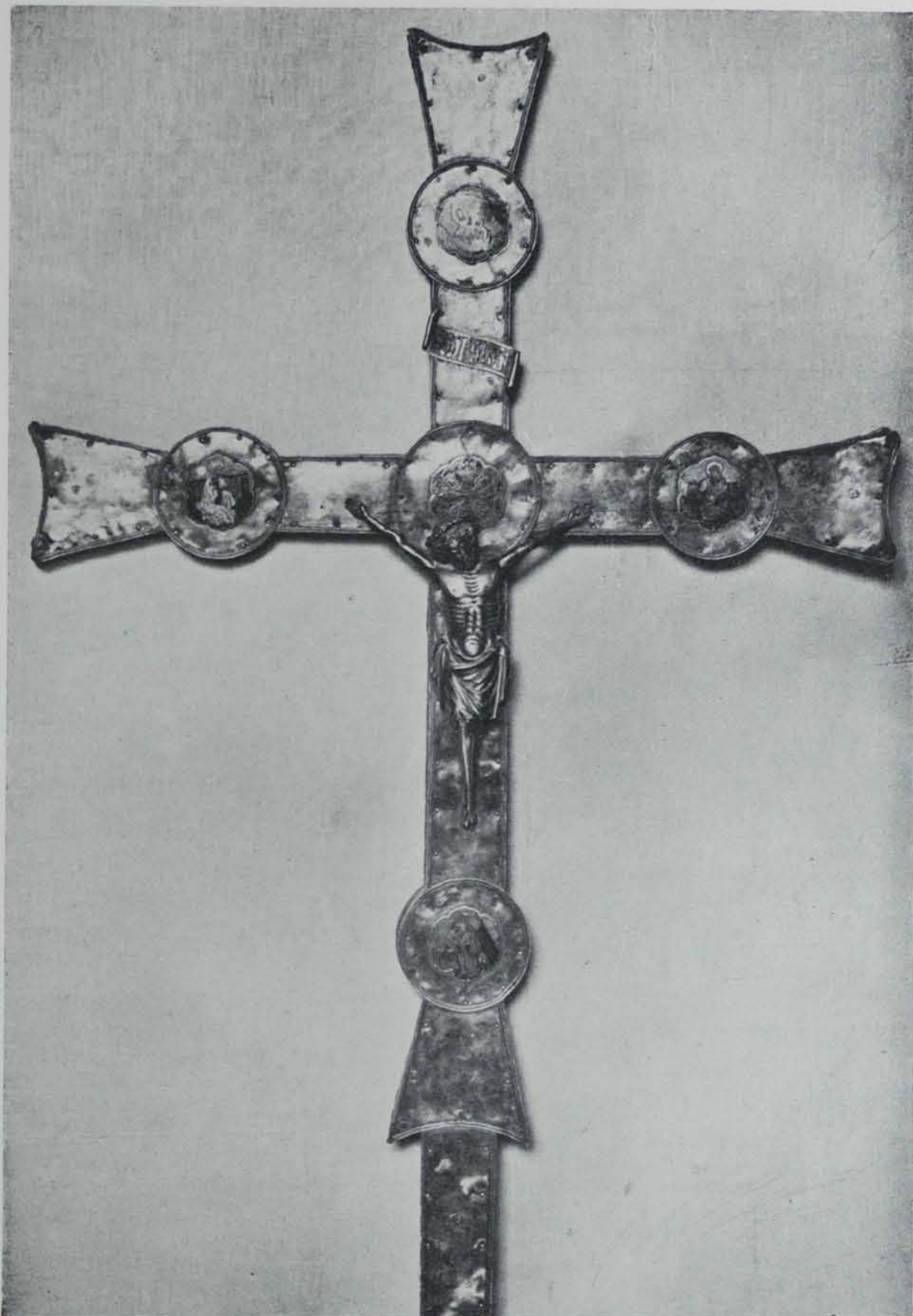

Fig. 32. — Creu del Museu de Vich (anvers)

planxes d'argent daurat. El Crucifix hi va clavats amb tres claus, porta corona d'espines, i tovallola quasi fins als genolls, abundantment pleguejada. Si no és

Fig. 33. — Creu de la Catedral de Girona (anvers)

Fig. 34. — Creu de la Catedral de Girona (revers)

Fig. 35. — Creu del Centre Excursionista de Bages

aquesta figura, tot lo altre és pla en aquesta joia, ressaltant sobre el camper llis unes plaques esmaltades que van en els medallons dels braços i al centre de la creu. En l'anvers hi ha cinc d'aquestes plaques representant la creu (al mig), el pelicà (al cim), la Verge (en el braç esquerre), Sant Joan (en el braç dret) i Adam sortint de sa tomba (sota els peus de Crist). Una altra peça porta encara l'INRI, en esmalt, sobre el cap de Jesús. En el revers hi ha l'*Agnus Dei* rodejat dels símbols dels Quatre Escriptors evangèlics. Sobretot són dignes de nota, en aquesta creu, els esmalts, bellament dibuixats i fets en colors que cal qualificar d'esplèndids. Hi ha el verd, el groc, el morat i el blau transparents, el roig i un negre opacs. En certs llocs l'esfaltador posà faixes

de més d'un color tocant-se; en altres féu una barreja de tots els colors transparents; de manera que, sense barrejar-se, donessin un camp que sembla esquitxat dels diferents tons (fig. 32).

A la Catedral de Girona hi ha una altra creu, interessant dintre el grup que estudiem, anomenada *Creu de les confraries*. Figura en el coronament del retaule de l'altar major, i ses dimensions són de 1'70 × 0'79 metres. Cal dir, no obstant, que aquesta peça d'orfebreria en certes parts desconcerta, ja que té moltes coses que no cal pensar d'admetre com a antigues. Especialment l'anvers, amb tot i ses pedreries sembla del tot transformat. En els medallons hi ha quatre esmalts circulars, tres dels quals, o sia els dels braços i baix, mostren àngels amb filactèries en què es llegeix: SANT LVCH—SANT MATEVAVACLN—MARC AVEGE, de colors blau, verd, groc i roig en camper, vestits i ales, i amb els caps en argent perfilats de niell negre. L'altre esmalt, el del cim, mostra Sant Jaume vestit com els pelegrins i en colors groc, blau i gris no

tan bonics com el dels altres esmalts, als quals sembla ésser posterior d'un segle. La forma d'aquestes plaques té l'aire d'haver anat primitivament acompanyada d'algun treball ornamental d'orfebreria, no quedant, per tant, isolades, com avui. El Crucifix del mig no pot ésser anterior a finals del segle XVI; i, així, per a nosaltres, té ben poc interès, de la mateixa manera que el cercle crucífer que li fa de nimbe (fig. 33).

En el revers mostra, en alt relleu fet de fusta i cobert de planxa d'argent, en el medalló del mig, la figura de l'Omnipotent assegut en banc cobert de tapís folgat, beneint amb la dreta i mostrant en l'esquerra l'esfera del món rematada amb creu. En els altres medallons el rodegen els animals que veié Daniel i personifiquen els Evangelistes. Sant Joan (IOANES) ocupa el lloc acostumat al cim, el brau (MARCH) i el lleó (LVCA) tenen llur seti en els braços; un home amb llibre i ploma d'escriptor, assegut i sense ales, té assenyalat l'espai inferior. Els plans de la creu són llisos i queden enriquits per algunes pedres i vidrots repartits simètricament, tal com en l'anvers. D'aquelles és notable la que hi ha en el cim de l'anvers, ja que es una sardònica de tres capes, ara partida desgraciadament, presentant la figura de Zeus amb son caduceu i l'àguila amb corona de llorer. Totes les arestes del conjunt van ribetejades per un motiu en el qual apareixen uns filets separats per un enfilall de petits punts de relleu (fig. 34). En diferents peces d'argent daurat de les que cobreixen l'ànima de fusta, hi ha el trifoli amb la marca de Girona igual a la de la creu anterior.

Aquesta creu i la del Museu de Vich han d'ésser atribuïdes a ple segle XIV. En la primera els relleus es distingeixen del tot dels que hi ha en la joia de Vila-bertran, i els esmalts de la segona són ben distints dels àngels que havem notat. Això no permet pas suposar totes aquestes creus d'un mateix obrador, encara que siguin totes gironines.

A l'Exposició de Creus de Barcelona, el Centre Excursionista de Bages n'hi portà una que, encara que (feta de fusta i coberta de pasta guixosa en petit relleu) no tingui res que faci pensar en una obra d'argenter, és de gran interès per relacionar-se, quant a sa forma, amb les descrites. Amida en conjunt 1'81 x 0'79 metres. En l'anvers té el Crucifix obrat de la manera indicada en relleu; en els medallons dels braços es reconeix la Verge i el Deixeble estimat; a baix s'endevina un àngel, que també es repetia, segons sembla, al cim. En el revers hi ha l'*Agnus Dei* i els símbols dels Evangelistes (fig. 35). Aquesta creu procedeix de l'esglesia de Santa Magdalena de Talamanca, i, com les anteriors, presenta llarg espigó a propòsit per a ésser fixada al cim d'un retaule en una església que no devia tenir prou cabals per a fer-se-la d'argenteria.

I amb aquestes creus desapareix la forma romanitzada en la nostra orfebreria. Queda ja dominant la disposició flordelisada, que primerament surt una mica massissa dintre una gran finura de silueta, però aviat ens queda més coquetona i moguda. Una de les creus catalanes d'orfebreria que primer cal retreure

Fig. 36. — Creu de Sant Joan de les Abadesses

com a obra de ple segle XIV és la que es conserva en l'església de Sant Joan de les Abadesses i que en les planxes exteriors d'argent estampat mostra un bonic motiu, que pot creure's fill o germà, dintre una menor senzillesa, del que havem notat en la creu de Vilabertran. Els caps van terminats per peces llises amb cinc vidrets, i al centre de la creuera es veu també un cercle crucífer enriquit amb altres imitacions de rica pedreria. El Sant Crist duu corona d'espines, tovallola abundosa de plecs, i va clavat amb tres claus. En conjunt aquesta creu fa un gran efecte: produeix la impressió d'una bella severitat agermanada

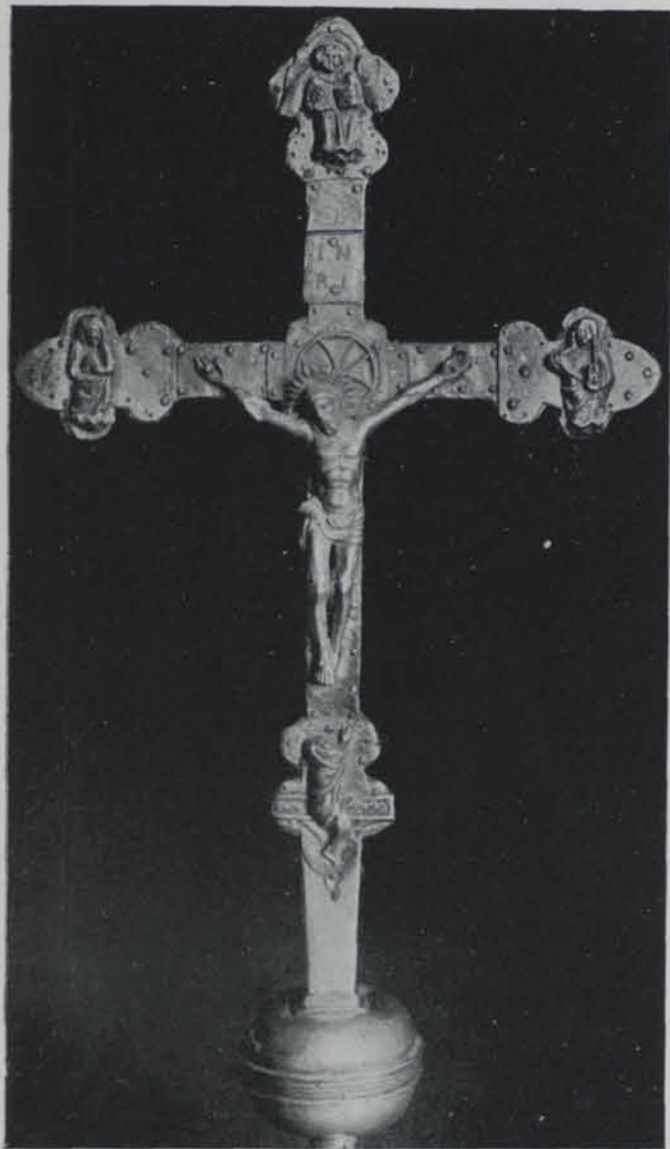

Fig. 37. — Creu de la Catedral de Girona (anvers)

Fig. 38. — Creu de la Catedral de Girona (revers)

amb riquesa, recordant en això les obres anteriors al mil tres cents. En el revers hi ha, en planxa estampada, l'*Agnus Dei*, l'àguila, el bou i el lleó; hi falta l'àngel. Amida 432 × 285 mil·límetres (fig. 36).

A Girona hi ha una creu de no molt grans dimensions, ja que amida 635 × 305 mil·límetres, que, encara que en sa actual disposició resulti un garbuix de peces de distintes èpoques, el cert és que sa forma general i alguns relleus del revers, fets a manera de la gran creu vilabertranenca, acusa una antiguitat que la fa pendre com a peça del mil tres cents. I no és cap estranyesa la transformació soferta per aquesta creu si es té en compte que és la que de segles ençà serveix en tots els oficis, portada pel subdiaca quan es canta solemnement l'Evangeli (figs. 37 i 38).

Més afilligranada de treball resulta ésser una altra creu de la mateixa Catedral gironina, col·locada contínuament en l'altar major. Els lisos dels extrems tenen llurs penjants amb els caps de les fulles girant-se cap enfora, i tota la silueta general va vorejada de frondes trifoliades. L'argenter, en fer aquesta

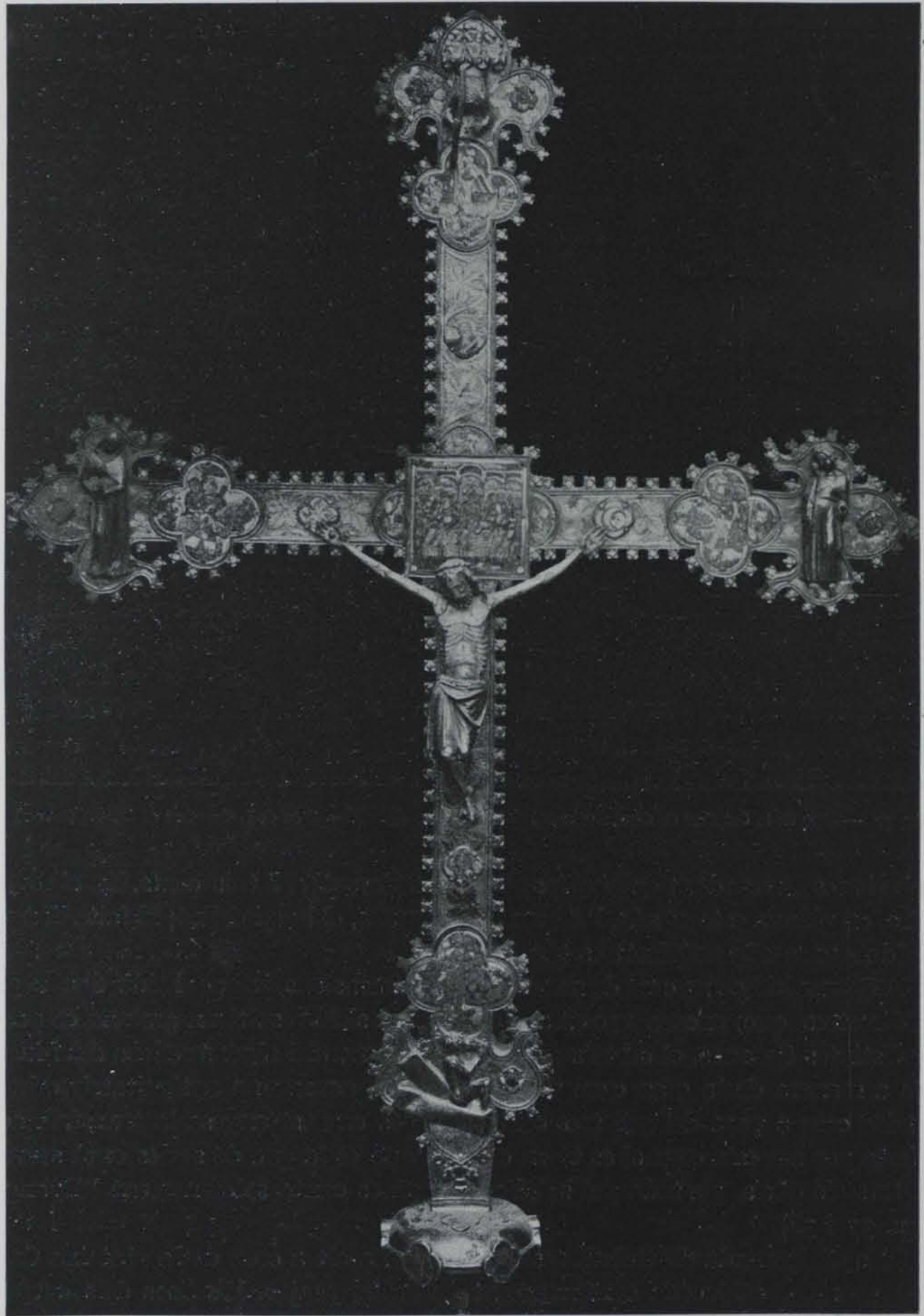

Fig. 39. — Creu de la Catedral de Girona (anvers)

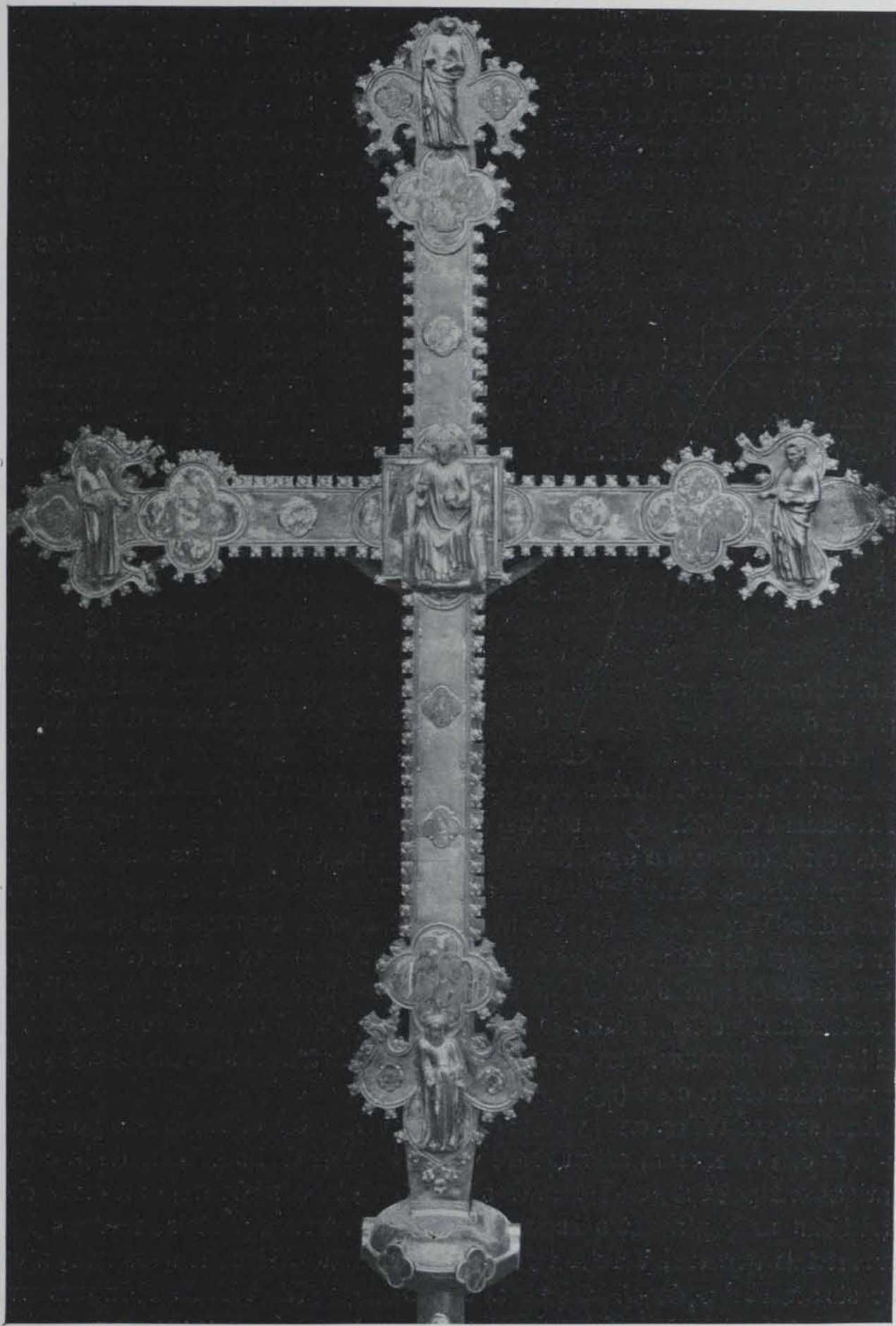

Fig. 40. — Creu de la Catedral de Girona (revers)

obra, volgué demostrar-s'hi hàbil escultor del metall i excel·lent cisellador i esmaltador. En l'anvers hi posà el Crucifix, de braços excessivament llargs, clavat amb tres claus, coronat d'espines i amb el cos cenyit de tovallola abundant de pleguejat. En els extrems de la creu, sobre les flors de lis, també en escultura de metall, un àngel baixant del cel (en el cim), portant una creu i potser un calze; amb les quals coses devia al·ludir a l'oració a l'hort i al confort que el Pare Celestial prestà al Fill en començar sa passió; la Verge i l'Apòstol fidel (en els braços); Adam sortint de sa tomba (a baix). I en plaques d'esmalt, al centre de la creuera, deixà com un floró quadrifoliat, interromput per un carrat perfecte, al mig del qual hi ha una bellíssima representació del Sant Sopar, i al voltant uns àngels adoradors. En altres quadrifolis, sota les flors de lis, hi dibuixà, gravà i colorí en esmalt translúcid la Resurrecció de Crist, el Centurió i els gentils reconeixent al Calvari la divinitat del Salvador, els jueus mofant-se'n, i el descendiment del Redemptor als inferns per deslliurar les ànimes dels Patriarques i Pares de la Llei Vella. En els espais plans de la creu l'argenter dissenyà al burí, en pla, un senzill brot serpejant, que interrompé amb unes petites plaques quadrifoliades en esmalt, en les quals es reconeixen les representacions del sol i la lluna i de dos sants (fig. 39).

En el revers hi ha també treballs en escultura. Són la representació del Senyor *in sede magestatis*, que ocupa el mig de la joia, i les figures dels Evangelistes, totes en forma humana, en disposició de presentar unes filactèries en les quals hi devia haver els noms dels Anunciadors de la Doctrina de Crist. I, en plaques d'esmalt, l'orfebre posà un seguici d'àngels al voltant del Senyor, fixant també sota les flors de lis dels extrems les escenes de la davallada del Sant Esperit, el Naixement del Senyor, l'Ascensió als Cels i l'Anunciació. I, en quadrifolis més petits, ornà encara les superfícies llises amb bustos de Sants, entre els quals semblen trobar-se Sant Bonaventura, Sant Domingo, Sant Antoni Abat, Santa Clara i dues Verges. Cal advertir, no obstant, que no tots aquests petits quadrifolis semblen del temps en què es féu la creu, sinó que es podria demostrar, per la diferència de perfils de les figures, pel divers obratge de l'argent, per la vària consistència del color, i fins per disparitat en la faisó de fixar les plaques, que n'hi ha de dues mans, l'una ben posterior, al menys d'un segle, a les altres, contemporànies de la creu (fig. 40).

Aquesta magnífica creu va fixada sobre un brocal cilíndric que permet posar-la al cim d'un astil, anant entre aquell i la flor de lis inferior de la creu un relativament petit nu en forma d'esfera aixafada, ornada amb un anell de sis quadrifolis amb plaquetes esmaltades representant Apòstols, i d'uns lòbuls ornamentals que enriqueixen també amb esmalts el llcc on s'assenta la creu. Aquests semblen poder-se atribuir al temps en què fou treballada la més antiga i gran part de l'obra d'orfebreria.

Cal admirar amb entusiasme els esmalts ja descrits. En ella es féu gala d'usar

Fig. 41. — Creu de la Catedral de Girona (anvers)

Fig. 42. — Creu de la Catedral de Girona (revers)

les combinacions d'argent i or, junt amb els colors groc, avinat i verd de perfecta transparència, un blau bastant opac i un negre-niell perfilant les testes i parts que resten de metall. Amida aquesta creu 1'34 × 0'64 metres. És de notar que, amb tot i poder-se creure obra gironina, no duu visible la marca o punxó del gremi o confraria dels Elois d'aquella ciutat.

En la mateixa Catedral de Girona hi ha encara una altra creu digna d'ésser retreta, pertanyent als darrers anys del mil tres cents, segons sembla. No és de molt grans dimensions: 545 × 370 mil·límetres. Duu Crucifix, molt mogut de cames, de bona escultura, amb corona d'espines i tovallola en què l'argenter escultor hi dona un davassall de plects. En la part on va aquest Crucifix hi ha cinc superbes plaques d'esmail transparent de notable bellesa, encara que molt perdudes de color. La del mig mostra el Sant Sopar, i té la forma d'octifoli de lòbuls apuntats en arc conopial. Les altres quatre són quadrifoliades també en punta, i

Fig. 43. — Creu de la Catedral de Barcelona (anvers)

bella agrupació de les piadoses Dones en el Calvari; Sant Joan, el Centurió reconeixent a Crist Déu, i els jueus incrèduls. Hi falta la placa del quadrifoli inferior, substituïda per un relleu de la Verge Dolorosa, que té l'aire d'ésser del segle XVII. Més avall hi ha, en un esmalt, l'alliberació per Crist de les ànimes dels Sants Pares, que esperaven el sant adveniment (fig. 42).

Pel que es pot reconèixer, els esmalts d'aquesta creu no estan pas posats en l'ordre lògic degut, ja que fóra natural que el Crist majestàtic estigués rodejat dels Evangelistes, i que el Crucifix portés al costat les agrupacions de per-

presenten: la del cim de la creu, sota la flor de lis del remat, l'Evangelista Sant Joan, amb àguila i un àngel; la del braç esquerre, Sant Marc, amb lleó i àngel; la del dret, Sant Lluc, acompanyat de dos àngels; i la inferior, Sant Mateu, amb igual seguici. El pla de la creu és cisellat amb motius florals. Queda encara, sota el lis inferior, un espai que es decorà ricament amb una placa d'esmalt en què sembla reconèixer-se la predicació de Santa Catarina. En el lloc on hi hauria d'haver el títol de la creu hi ha un petit reliquiar (fig. 41).

En l'altra faç d'aquesta creu hi ha, en plaques d'esmalt d'igual forma que les descrites, el Crist en majestat, dintre aureola apuntada i rodejat d'àngels; el Déu judicador de vius i morts en el dia darrer, acompanyat de dos àngels, una

sonatges que estigueren en el calvari i que representen els qui s'aprofitaren de la sang de Crist i els qui la despreciaren, mantenint-se sempre orbs a la llum divinal. La creu ha perdut també una part dels fullatges que, com a frondes, orlaven tot el seu elegant perfil.

La creu que ens ocupa, que és coneguda, en la Seu gironina, com de *les processons claustrals*, i, per tant, no serveix per a les solemnitats de fora el clos catedral, té nu i brocal, de forma prismàtica quadrangular aquest i en disposició polièdrica irregular l'altre, i estan tots constituïts per plaques d'esmalt i bella muntura de caràcter arquitectònic. En el nu hi ha àngels i bustos de Santes Verges; en el porta-astil, Sant Antoni Abat, Sant Pau i quatre Apòstols.

Els colors usats en l'esmalteria són els acostumats groc, verd, blau i moradenc translúcids, i el niell negre perfilant cares i metalls. Judiqui's el que devien ésser les belles composicions d'aquesta creu, ara descolorides en gran part, en sortir de mans de l'argenter, quan hi podien lluir amb tot llur esclat les tonalitats, matisant-se admirablement segons que el relleu de la placa fos més o menys pronunciat.

Magnífica és també la creu processional major de la Catedral de Barcelona. Hi és digna d'esment la circumstància de presentar-se convenientment documentada i datada. El laboriosíssim oficial d'arxiu d'aquella església, Mossen Josep Mas, ens facilità sobre aquesta creu una nota que diu:

Fig. 44. — Creu de la Catedral de Barcelona (revers)

«En 1383 la sagristia de la catedral de Barcelona comprà a Francesc Vilardell, argenter, una creu d'argent daurada y esmaltada, ab Crucifix e ab la magestat de Santa Eulària, que costa 184 lliures 15 sous 9 diners. Al fuster que féu el fust de la creu se'l retribuí ab una lliura. A Bernat Roca, mestre de l'obra de la Seu per un bordó laborat per la creu 16 sous 6 diners. A Berenguer Lampart per daurar lo bordó i metre'l en encuns 16 sous 6 diners.» (Comtes de Sagristia 1383-85, fol. 34. Arxiu Capitular de dita Catedral.)

Aquesta obra de l'argenter Vilardell (de qui per altres cantons tenim dades des de 1368 fins a 1400) ara se'ns presenta desproveïda de les frondes que antigament brodaven tot el perfil. Això fa que ens resulti net i graciós tot el seu perfil flordelísat ferm i bonic.

L'argenter posà poca escultura de figures en la creu, ja que sols hi féu el Crucifix, ben sentit i fins no mal estudiat, i la Santa Eulària, dreta i mostrant la creuera del seu martiri. La superfície de la creu l'artífex l'obrà amb motius vegetals i floracions de petit relleu i dibuix menut. A més, en la cara anterior i posterior hi posa cinc plaques esmaltades, quadrada la del mig, quadrifoliades les dels braços, posades sota les flors de lis.

En les de la part del Sant Crist (fig. 43) hi ha el darrer Sopar de Crist, el pelicà nodrint sos fills amb la sang, les santes dones en el Calvari, Sant Joan i soldats i la Resurrecció del Senyor. Al darrera de Santa Eulària (fig. 44) hi ha àngels músics i turiferaris i al voltant els Evangelistes Sant Mateu, Sant Joan, Sant Lluç i Sant Marc en figura humana acompanyats d'un àngel i del corresponent símbol. Els colors dels esmalts són el groc, blau, verd i morat translúcids i el niell, tots ben transparents, encara que no immillorables. En diferents llocs aquesta creu llueix la marca dels orfebres barcelonins.

S'ha de dir que aquesta creu, si primitivament degué tenir nu i brocal per l'astil, no són pas un i altre els que avui existeixen, fent-li presentar una llargada de 1'21 metres, conjuminant-se amb l'amplada dels braços, que no passa de 63 centímetres (n. 182 de l'Exposició).

Digna d'esment és també la de la catedral de Vich, com l'anterior suficientment datada. Tota ella, amb son nu i brocal, és d'un temps. Consta que, a 5 d'abril de 1394, rebé del capítol d'aquella seu l'encàrrec de fer la creu major d'argent. Costà l'obra tres centes dotze lliures i quinze sous, comptant-hi el bàcul, vel i cordó ⁽¹⁾.

(1) El llibre antic de possessions de la Catedral de Vich porta sobre aquesta creu: *Possessio Johannis Dei gratia episcopi vicensis, die II Martii MCCCXCII. solvit CCC florenos pro capella. = Fuit per dominum Franciscum et per capitulum ordinatum quod de dictis CCC florenis et aliis peccuniis in posterum habendis fabricaretur crux argenti optima et fuerunt traditi Johanni Carbonell argentario operario dicte crucis de dictis CCC florenis, die V Aprilis anno XC quarto, C floreni. = Est Crux preadicta per dictum capitulum fabricari mandata et per Dei gratia perfecta in pondere XXX marchorum et sex unciarum. Decostitit pro marcha ducentos solidos, sicque decostitit trecentas duodecim libras et quindecim solidos cum baculo velo et cordone.* (Lib. Possessionum antiquarum Ecclesie Vicensis, fols. 29 i 30. Arx. Cap. Vich.)

Un inventari del segle XV li diu a aquesta creu «molt bella e moderna obrada e daurada ab diuerses arquets e ymages e smalts e en la una part de aquella son les armes de mossen Johan primo bisbe de Vich e apres bisbe Doscha, e en la altre part son les claus de sant Pere la qual obra en Carbonell quondam.» (Arx. Cap., Tresoreria.)

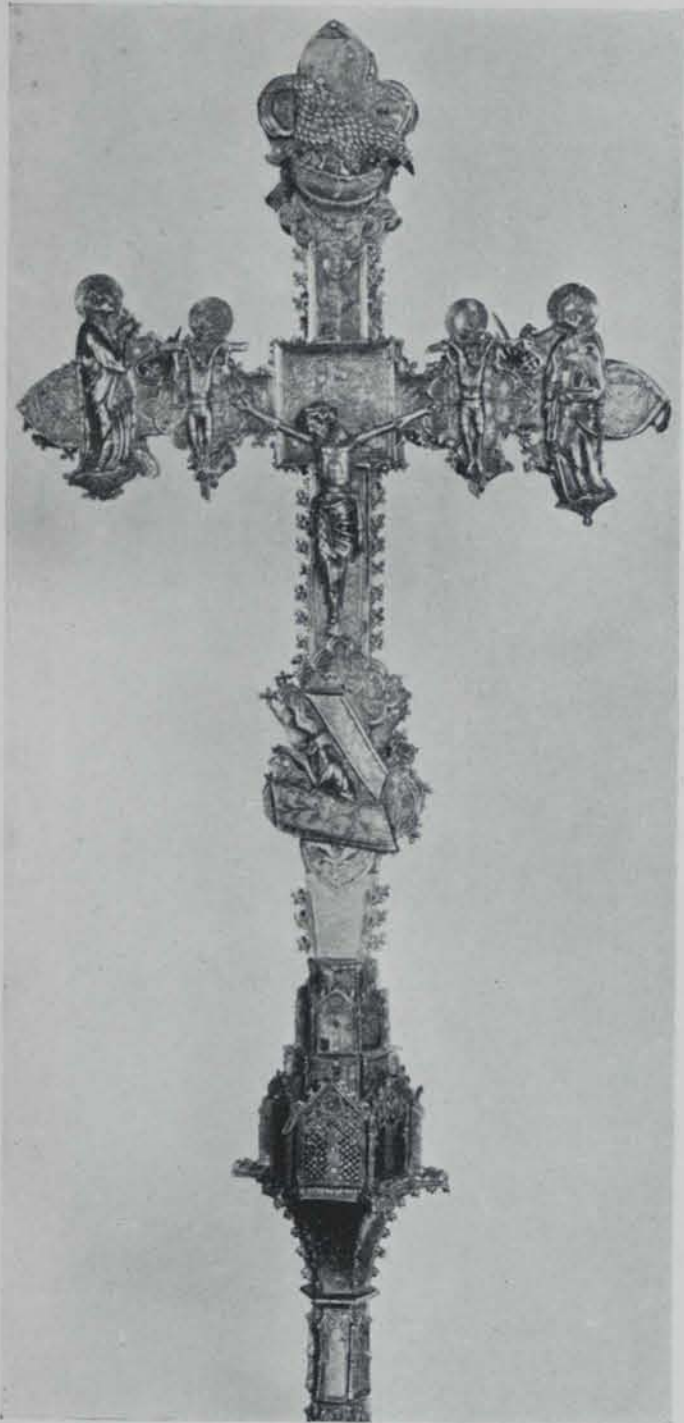

Fig. 45. — Creu de la Catedral de Vich (anvers)

Fig. 46. — Creu de la Catedral de Vich (revers)

Antigament tota aquesta creu es presentava ornada de tocs d'esmalt. Tots els plans duien motius florals, de colors; sota les flors de lis hi havia unes plaques donant uns perfils de quatre trilòbuls combinats en quadre, decorats també amb floracions esmaltades. El nu hexagonal arquitectònic, de dos cossos amb frontons, té encara els campers de les capelles esmaltats.

Però no era pas l'esmalt, de caràcter decoratiu quasi sempre, ja que sols la placa quadrada del mig de la creuera en la part del Crucifix és l'única que amb el mostrar la Santa Cena dona un assumpte historiat, sinó l'escultura predigada en tota la joia allò que fa més digna d'estima aquesta creu. Ultra el

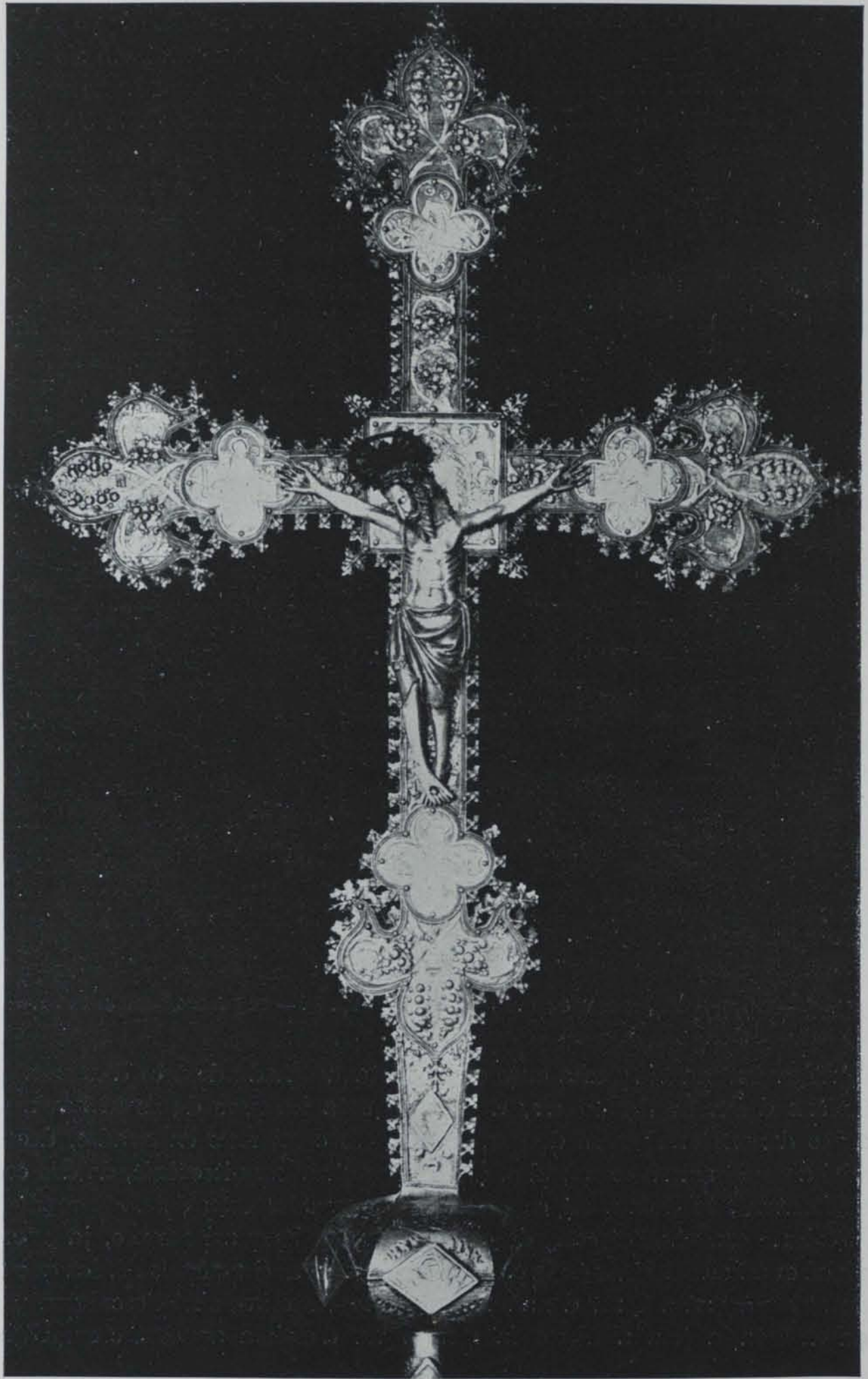

Fig. 47. — Creu de Sant Esteve d'Olot (anvers)

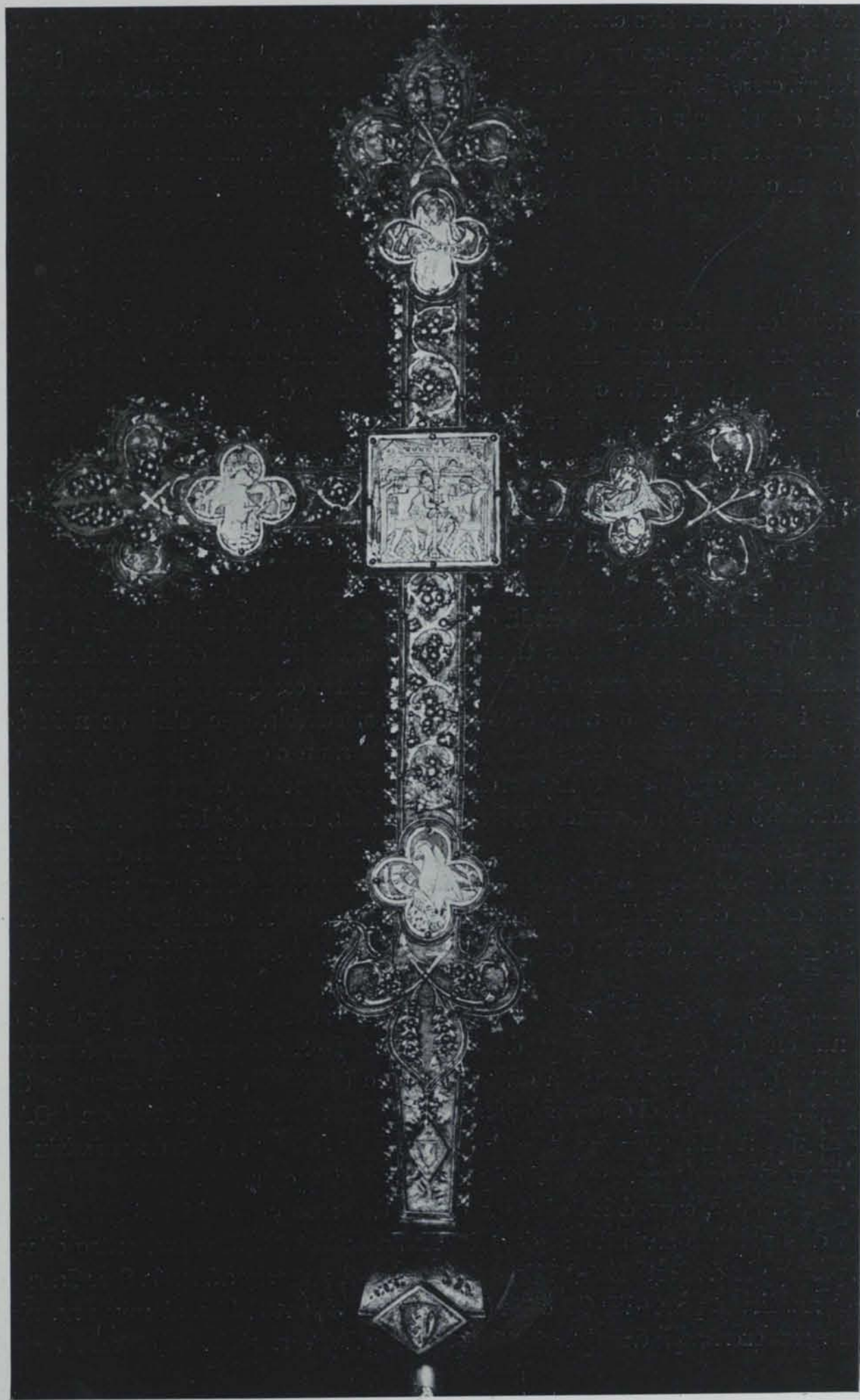

Fig. 48. — Creu de Sant Esteve d'Olot (revers)

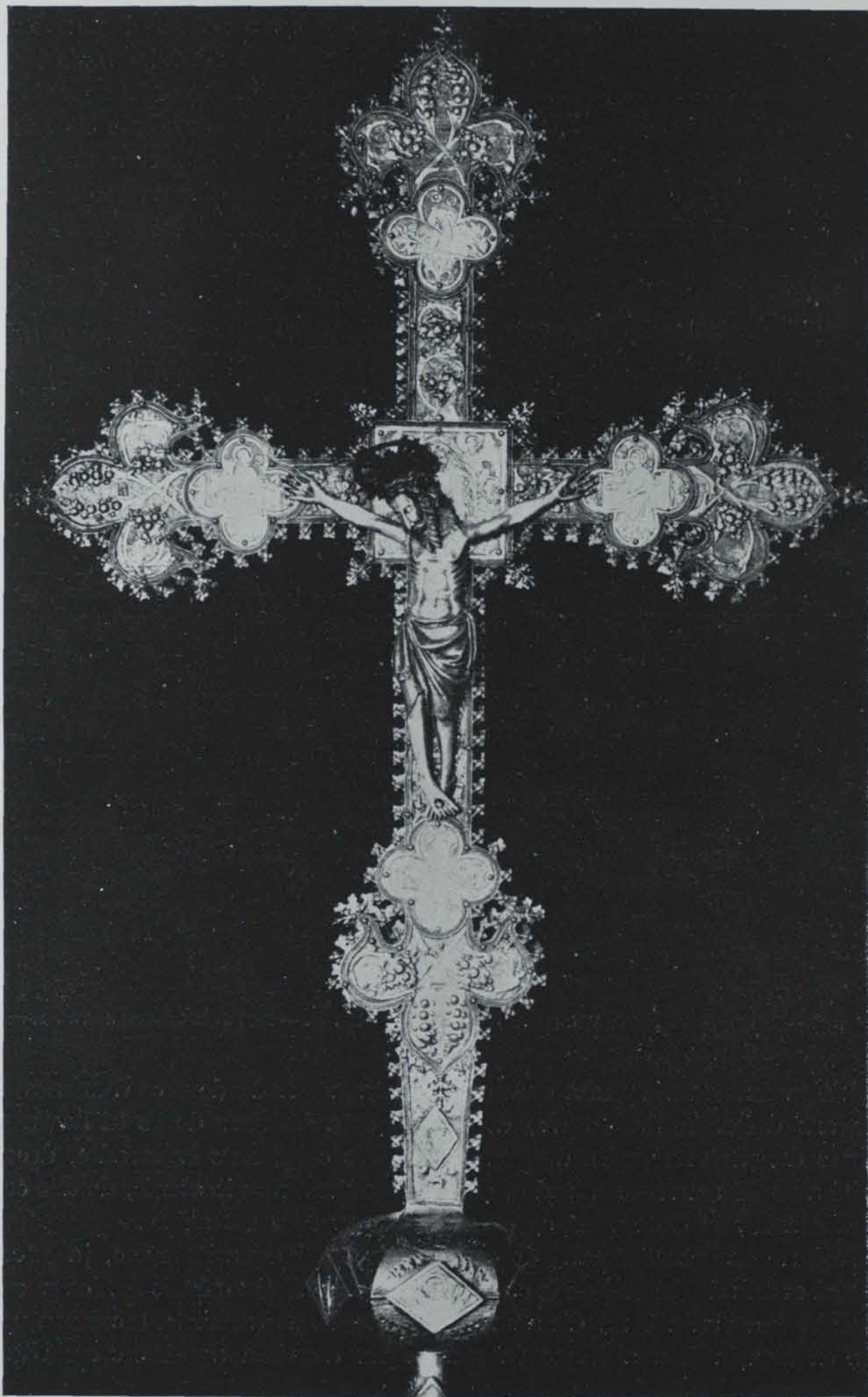

Fig. 47. — Creu de Sant Esteve d'Olot (anvers)

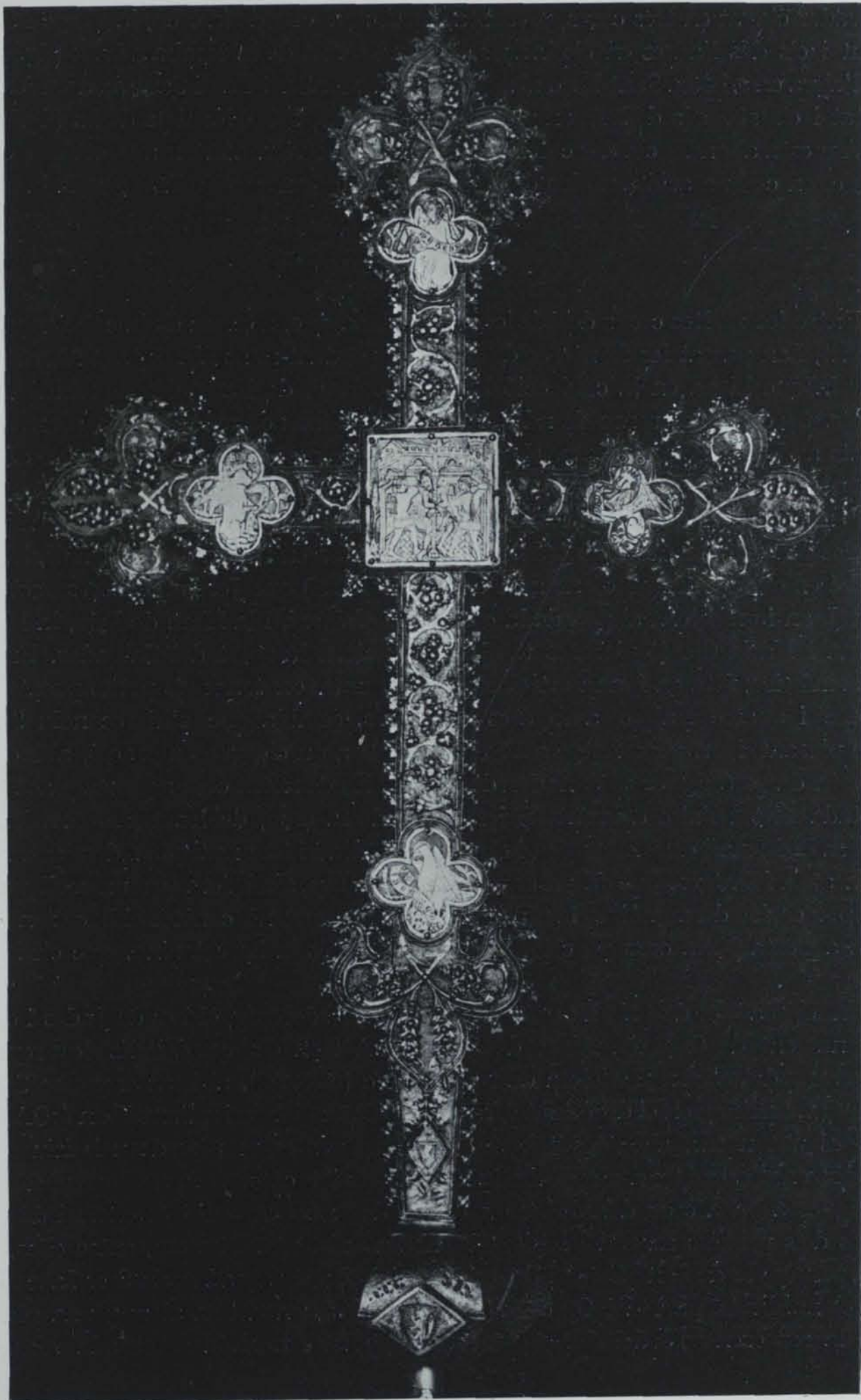

Fig. 48. — Creu de Sant Esteve d'Olot (revers)

Salvador clavat en tres claus, presenta el pelicà al cim de la creu, la Verge i Sant Joan i els dos lladres en els braços, Adam sortint de la tomba a baix (fig. 45). En l'altra cara hi ha Sant Pere al mig, i sota dosser Sant Pau i Sant Andreu fent-li costat i els símbols dels Evangelistes als extrems, sobre les flors de lis (fig. 46).

Aquesta abundància d'escultura dóna a la creu vigatana un aspecte quelcom feixuc, en comparació amb les del seu temps, acabant per fer intrincada la seva silueta les frondes realment grosses que avui encara en part l'adornen. En diferents peces s'hi reconeix el punxó , confirmant ço que ja queda dit referent al lloc de fabricació d'aquesta creu.

Entre les moltes creus de fabricació catalana que, a causa de la cobejança de la gent, han passat les fronteres de la terra, perdent-se'ns absolutament, es pot citar la que hi ha en la col·lecció Martin Le Roy, de París. Es de nitidíssima silueta flordelisada, sense frondes i sense Crucifix actualment. Els plans són obrats amb fullatges cisellats. No té nu de cap classe i termina en espigó afuat a propòsit per a fixar aquesta creu en un peu. En la placa quadrangular del centre, en l'anvers, hi duu esmaltat el Pantocrator dins aurèola oval, voltat d'àngels, i en les plaques del cap i braços horitzontals, fetes en forma de quadrifoli, hi ha també en esmalt l'àngel dient a les dones (SVREX) que Jesús havia ressuscitat; Sant Joan i un soldat al peu de la creu en el Calvari, i la Mare de Déu, la Magdalena i Maria Cleofè ploroses també presenciant la mort del Salvador. En la placa inferior, feta en forma estrellada, amb quatre cantons més petits posats en quadre i quatre majors amb arcs canopials, sembla que s'hi reconeix Sant Pere plorant i un personatge amb espasa, ultra un clergue en oració, al·ludint aquesta darrera figura al donador de la joia. És de notar com aquesta placa esmaltada té tot l'aire diferent de les altres de la creu, de les quals fins la fa diversa la forma i dimensions, puix que sota d'ella hi ha uns tressos de planxa de plata amb fullatges, que fa pensar en una recomposició feta per un antiquari, que potser féu desaparèixer la placa primitiva perquè no constés el lloc d'on fou tret aquesta bella creu processional. La marca és la barcelonina, que citarem de seguida.

En les plaques de l'altra superfície hi ha, en la del mig, el bes de Judes i empresonament de Crist en l'hort de Getsemaní, i en els quadrifolis les representacions dels Evangelistes; a dalt Sant Lluç (S. LVC), al braç esquerre Sant Mateu (S. MATV), en el dret Sant Marc (MARC), en l'inferior Sant Joan (IOAN). Com es pot notar, aquestes plaques no estan pas segons l'orde primitiu que apareix en els exemplars que no han estat mai tocats.

Aquesta bella creu dóna el tipus de les de finals del mil tres cents i de diverses dels primers anys del segle XV encara existents. Citarem, entre elles, la de la parròquia de Sant Esteve d'Olot, ara mateix restaurada pels Srs. Cabot de Barcelona. En la part del Crucifix (fig. 47) actualment hi ha al mig una placa amb la representació del *Cunctipotens Deus*, dintre aurèola ametllada voltada

d'àngels, fent-li honor quatre altres plaques quadrifoliades en les quals hi ha el pelicà, la Verge, Sant Joan i Adam sortint de sa tomba. En el revers (fig. 48) hi ha la flagel·lació i els símbols dels Evangelistes, no pas posats segons l'orde a què hem fet al·lusió en parlar de la creu de Le Roy. És de pensar també que les plaques centrals de l'anvers i revers ara s'hauran deixat contraposades i que la referent a l'assotament de Crist primitivament aniria en la part on va el Crucificat.

Els plans d'aquesta creu d'Olot porten rellevat i cisellat un motiu floronat de bon gust i excel·lent treball. Uns escuts amb lleó rapant coronat deuen expressar el nom de l'ofertor de la creu i la marca indica prou bé sa procedència barcelonina. En el nu oval o esfèric aixafat hi ha cinc botons en losange amb fustes de sants i l'escut de lleó.

Semblant li és la creu de Sampedor, que, si primitivament tenia nu, devia resultar massa raquític, puix que se sap que el que té actualment fou obrat, en 1572, per l'argenter manresà Lluís Cucurella. Duu frondes en les arestes aquest exemplar, placa quadrada al mig de la creuera, quadrifolis en els braços, sota les flors de lis. En l'anvers les plaques antigament esmaltades portaven en colors la Trinitat, la Verge, Sant Joan, l'àngel de Sant Mateu i l'Agnus Dei, aquest al mig. En el revers hi ha el Creador dintre aurèola gloriosa, posat en majestat, i els símbols dels evangelistes Sant Joan, Sant Lluc i Sant Marc, ultra la representació del Príncep dels Apòstols, com a patró i titular de la parròquia a què pertany la creu. Els seus espais plans són delicadament obrats al cisell, amb obra repujada en la qual dominen els elements vegetals.

Sembla que a aquesta creu se refereix un inventari de l'any 1415, retret per l'historiador de la parròquia de Sampedor, Mn. Antoni Vila. La marca, igual a l'anterior, no dóna lloc a dubte respecte al taller barceloní originari d'aquesta creu.

Digna d'esment és una creu processional que es conserva en la parroquial de Peralada, que porta molta restauració i constitueix un tipus especial entre totes les del seu temps. En les plaques d'aplicació del davant hi ha els profetes Amos, Zacaries, David, Daniel i Moisès, ultra l'Anyell Diví. En la cara posterior s'hi representen Abacuc, Ezequiel, Isaïes, Jeremies, Samuel, Elies i la Resurrecció. El pom ostenta les figuracions de diversos Sants, entre els quals són coneguts els Apòstols Bartomeu, Andreu i Pere. Aquesta joia, de 1'28 x 0'71 metres, fou fabricada a Perpinyà, segons demostra el punxó .

La de Soses, que figurà en l'Exposició de Creus de 1913, mereix bé ser retreta entre el grup de joies de finals del segle XIV (n. 123, mid. 76 x 36 centímetres). En ella hi ha la particularitat que no coneixem en altre exemplar, d'ésser tots sos paraments de plata llisa. El Crucifix, que és de braços acanonats i tot ell fet amb poc esment, sembla massa gran per a aquesta creu, resultant així que els seus braços són clavats sobre les plaques d'esmalt quadrifoliades i igual-

Fig. 49. — Creu de Soses (anvers)

Fig. 50. — Creu de Soses (revers)

ment els seus peus. En l'anvers manca la placa central quadrada, conservant-s'hi les quatre del cap i creuera amb el símbol de l'Evangelista Sant Mateu (S. MATEU), la Mare de Déu adolorida, Sant Joan i una en què en camper de color es llegeix ✠ RAMON GOMBAV, nom potser del donador de la creu. En el revers hi ha al mig del Crist majestàtic voltant-lo en els quadrifolis dels braços, ja que hi manquen el del cap i l'inferior, el pelicà i l'àguila de l'Evangelista (figs. 49-50).

El nu en forma d'esfera aixafada i el brocal en aquesta creu semblen antics, portant sols com a ornat tires del menut passamà que guarneix totes les arestes. En diferents llocs hi ha la marca mateixa de la citada creu d'Olot, que dóna fe de com aquesta peça d'orfebreria és barcelonina d'origen.

I, efectivament, els argenters barcelonins s'ocupaven sovint en la confecció de creus. Sabem de l'orfebre de Barcelona Berenguer Tries que, en 1381, havia fet una creu d'argent per a una confraria de Valls, i del Simon Martorell que, després d'haver-ne fet una per a l'església de Sant Miquel de la seva ciutat, rebé

l'encàrrec, en 1399, d'obrar-ne una altra per a la confraria de la Sang, d'Igualdada, posant-hi Crucifix, el Sant Sopar i quatre Evangelistes d'esmalt (1).

Aquestes creus, fins ara citades, eren unes destinades a les processons, a la conducció de morts, o bé a quedar fixes sobre el retaule. El costum de posar en aquest darrer tres creus era seguit en les catedrals i en les esglésies petites; però en aquestes sovint les creus eren de metall bast o bé de fusta més o menys ricament decorada, per l'estil d'aquelles de què conserva una completa col·lecció el Museu Episcopal de Vich.

Ni cal citar-ne, de textos antics referents al costum de posar tres creus en l'altar. Les Ordinacions del rei Pere IV en parlen més d'una vegada com una disposició que se seguia en la capella reial (2). De Perpinyà retraurem un text de les ordinacions d'aquella catedral que esmenten com el primer diumenge de quaresma, acabades completes, el sagristà havia de tapar la creu major de l'altar de Santa Eulària, que estaria així velada sempre fora del diumenge i dies de nou lliçons. I adverteix que *alias vero cruces et cetara altaris ornamenta*, quedarien tapades (3).

La relació de l'assassinat Biure, en 1351, continguda entre les constitucions de Catalunya, dóna també a entendre l'existència de més d'una creu en l'altar de Sant Cugat, en cometre's el crim de què fou víctima l'Abat. Aquest, en veure's nafrat i perdut, acudí a l'altar *e reebent de aquell una creu del Senyor la qual en laltar era, e aquella en sa defensio als seus pits posant, gira si mateix davant los irruents contra ell, los quals lo seguien lo detras ab las spsas desembaynadas, e ellaxi stant, una altra Creu de Deu en aquell Altar ficada en la qual era del just de la Vera-Creu, de la part del just devant aquell Abat miraculosament se gira* (4).

Ja hem parlat d'una creu d'Evangelí. Afegirem ara que, a Perpinyà, un inventari del segle XIV ens fa saber que hi havia *crux cum qua datur benedictio in altari post missam*, i de *crux argentea que portatur ad communicandos infirmos* (5).

Un inventari de Sant Feliu de Girona, en 1310, parla de diverses creus *deputatas ad ornandum* els altars, en algun dels quals n'hi havia més d'una, i es distingia les creus pels dies solemniais de la dels *diebus ferialibus*; descriuint-se encara dues creus *argenti que portatur ad communicandum et ad pueros mortuos* (6).

En aquest segle era ja comú que les creus a usar en les processons tinguessin tovalloles. En 1385, a Elna, es parla de tenir el canonge sagristà entre les seves obligacions la de *manutergia cerica pro cruce argentea deportanda* (7). El mateix inventari perpinyanenc que acabem de citar posa *una magna crux de crystallo*

(1) JOSEPH PUIGGARÍ: *Artistas catalanes inéditos*, II.

(2) *Documentos inéditos del Archivo general de la Corona de Aragón*, vol. V, pp. 240 i 242.

(3) Bibliot. Perpinyà, cod. 71, fol. XIV.

(4) Vol. III, lib. IX, tit. II.

(5) Publicat per P. MASNOU en la *Rev. d'Hist. et d'Arch. du Roussillon*, any II, n. 10.

(6) *España Sagrada*, XLV, p. 255. — Per la creu en els enterramen's: VILLANUEVA, XIII, p. 349.

(7) MONSALVATGE: *Noticias Históricas*, XXI, p. 251.

cum crucifixo argenti deaurati et cum quadam tualola operata ex auro et cirico cum floccatura cirici et conculis de crystallo que quidem crux portatur ad processiones.

Un còdex de Santes Creus, portant les constitucions de l'Orde dels frares blancs, existent a la Biblioteca Provincial de Tarragona, porta un capítol dedicat (el XIII) a establir *de cruce ponenda cum vase reliquiarum precipuis festivitibus super altare.*

Un pontifical de la seu de Girona, escrit i ricament miniat al segle XIV, porta el formulari *De benedictione noue crucis*, amb inicial en la qual es veu el bisbe revestit de pontifical, assegut en càtedra solemne, amb el salpasser en sa dreta aixecada en actitud de tirar l'aigua sobre la creu que al seu davant sosté un clergue vestit de sobrepellís. La creu és flordelisada i sense pom o nu.

I ara que som a posar notes solteres referents a creus, direm que algunes d'elles devien adquirir preus molts alts. El baró Huc de Santa Pau, en son testament fet en 1391, parla de la *creu d'argent que nos compram a barcelona per mil sous* (1).

I, en parlar de creus, just és fer menció de la que l'arquebisbe de Tarragona fa portar alçada al seu davant en tot el territori de la província eclesiàstica a ell subjecta. És aquesta una veritable creu processional. En el segle XIV, el privilegi que suposa l'ús d'aquesta creu, que generalment ha estat d'un sol travesser, donà lloc a una qüestió enverinada amb l'arquebisbe de Toledo. Era l'any 1319 quan l'infant Joan, fill de Jaume II d'Aragó, havia arribat a la metròpoli toledana. Fou consagrat a Lleyda i immediatament pretengué portar amb ell la creu alçada, en senyal de primat sobre totes les terres hispanes, cosa que li negaren nostres bisbes, fins al punt que el de Tarragona declarà en entredit tots els llocs on estigués Joan d'Aragó, fent encara més l'arquebisbe de Saragossa, ja que l'excomunicà. El rei, apenat pel que succeïa, acudí al papa Joan XXII, qui, als 20 de novembre de 1320 i a 15 de gener de 1321, dictà butlles absolent l'infant de les censures i manà que s'abstingués de portar la creu en les terres subjectes als prelats de Tarragona i Saragossa, mentre els litigants acudirien a mostrar llurs drets davant de la Seu Apostòlica, abans de quinze dies de passada la pasqua vinent. D'aleshores ençà aquesta qüestió ha quedat entretinguda, i l'arquebisbe de Tarragona no ha hagut de veure ningú que es presentés en la província amb la creu indici de la dignitat metropolitana. Contribuí a això el fet de passar, en 1327, l'arquebisbe de Toledo Joan d'Aragó a la seu tarragonina.

(1) Id. id., III, apènd. IV.

IV

Encara que no es perdé durant el segle XIV la fabricació de creus i objectes semblants, a Limoges, el cert és que la famosa indústria auvernesa anà en decadència, principalment a causa dels molts tallers que la supliren i li prengueren el mercat. Fa de mal dir si les diverses notícies que els inventaris del segle XIV ens donen, referents a existència d'obres llemosines en nostre país, s'adrecen a testimoniar que tals objectes, presents aleshores en els tresors de nostres esglésies, hi eren ja d'antic o solament de poc temps. Així, en una relació de les joies i ornaments de la catedral de Vich, de 1368, si es parla, entre altres obres de Limoges, de *dues creus de limotze* ⁽¹⁾, no podem pas saber si aquestes foren degudes a la dotzena o tretzena centúria, o, més bé, si hi foren importades més tard.

Creiem, de totes maneres, que han de classificar-se com a obres llemosines de ple segle XIV algunes creus existents, encara a hores d'ara, en la nostra terra,

Fig. 51. — Creu del Museu de Vich

(1) Arx. Capitular de Vich. Tresoreria: *Inventaris*.

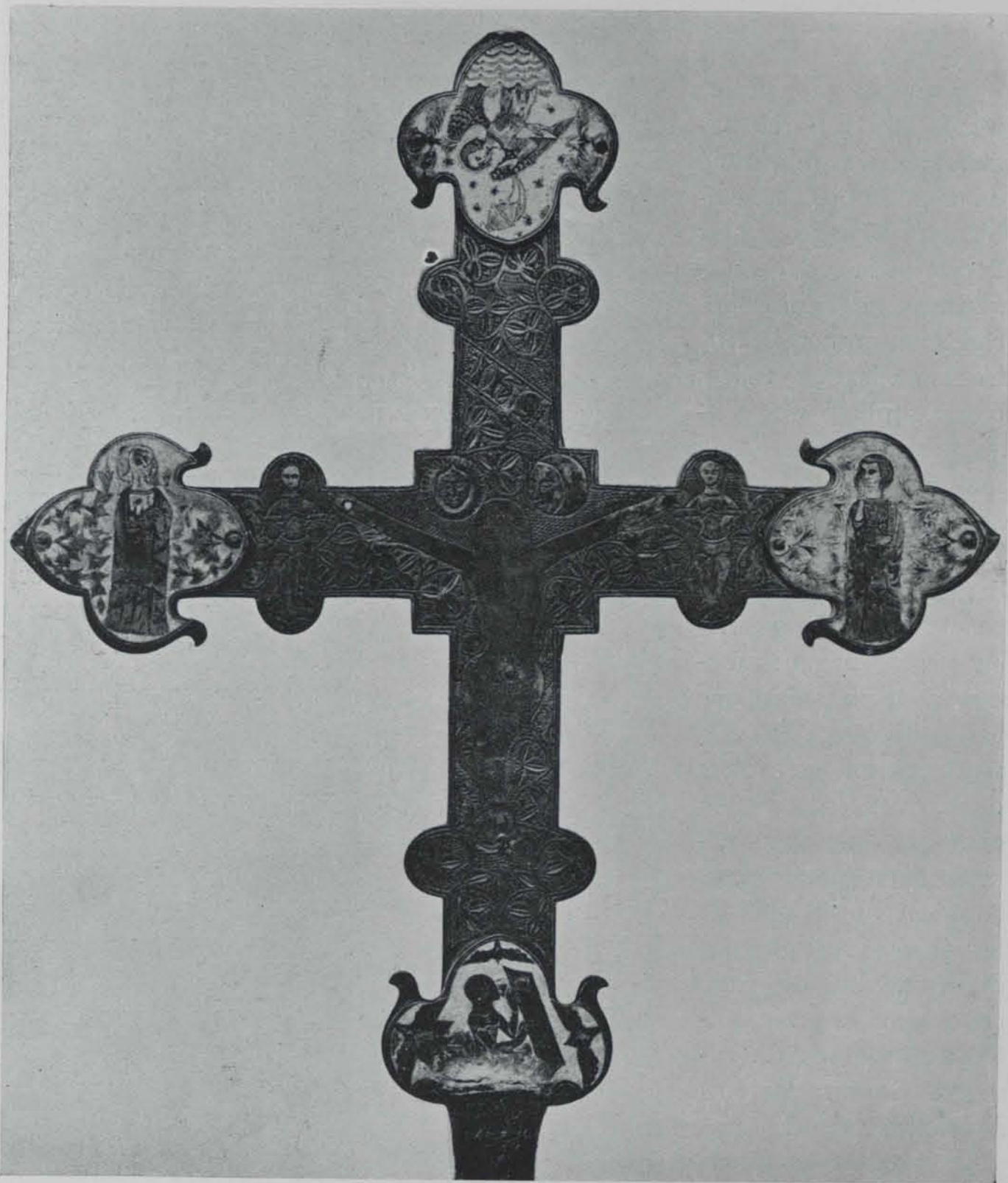

Fig. 52. — Creu de la col·lecció del Sr. Comte de Güell (anvers)

tal com la de Corbera que figurà en l'Exposició barcelonina de 1913 (n. 61). És aquesta en l'actualitat una veritable ruïna, puix hi manquen moltes peces i altres han estat substituïdes. És d'extremes trebolats o trifoliats, anant la planxa de sa superfície anterior amb repetits forats que deixaven en altre temps lluir vidrots a imitació de pedreria. El Crucifix és una peça massissa i adotzenada; va clavat amb tres claus, duu corona reial i folgada tovallola

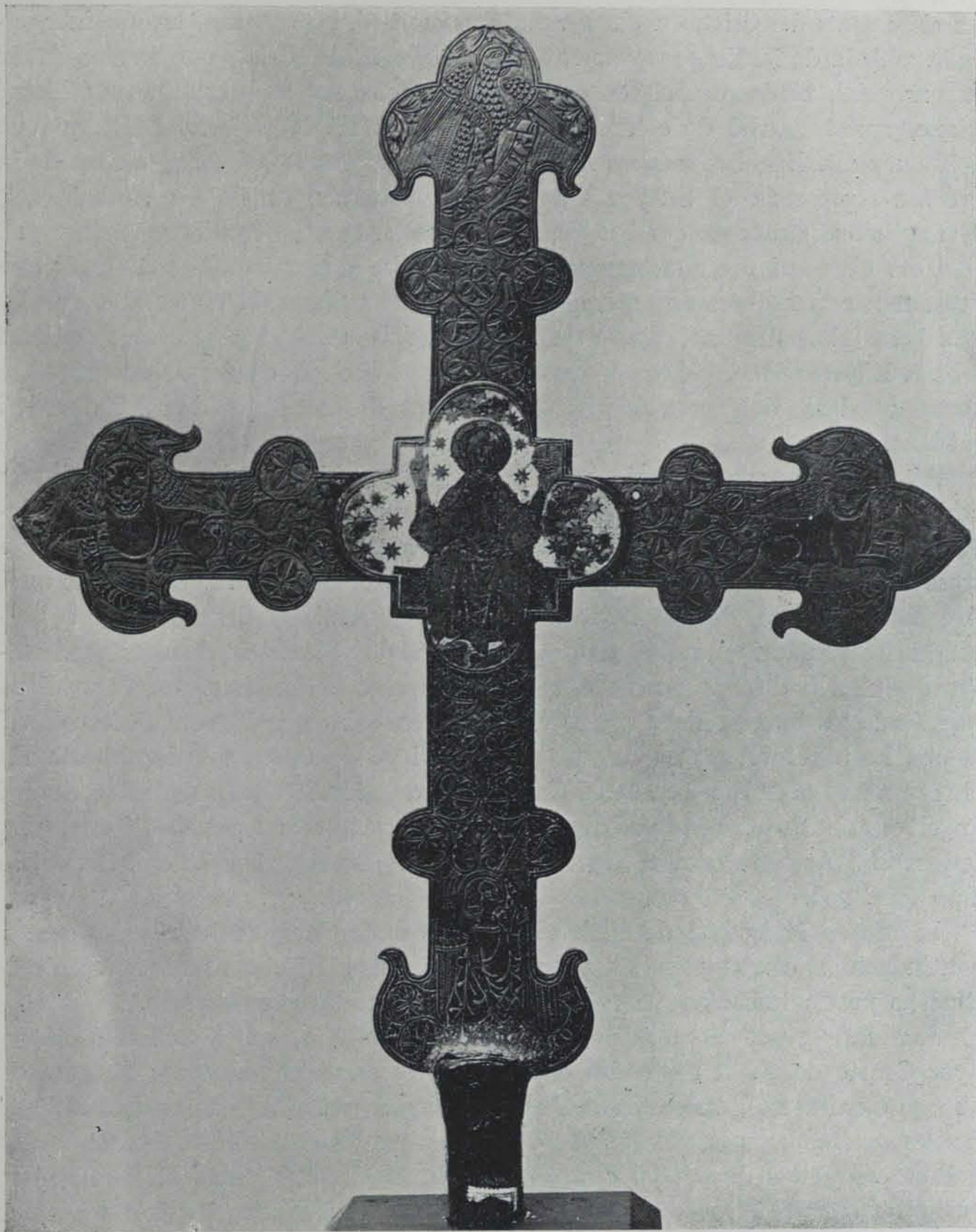

Fig. 53. — Creu de la col·lecció del Sr. Comte de Güell (revers)

fins als genolls. El nu i brccal, cilíndric aquest i esfèric molt aixafat l'altre, semblen antics. La mida del conjunt és de 65 × 37 centímetres.

El Museu Episcopal de Vich té una creu semblant, bàrbarament flordelissada. L'ornamentació de basta pedreria s'hi conjumina amb figures d'aplicació

en els costats del Crist, en els braços, mancant-hi, no obstant, la que fent parella amb la de la Verge representava Sant Joan. El Crist, que també llueix corona reial, té darrera el seu cap un nimbe circular amb esmalt roig, blau i blanc, anant també de color vermell el títol IHS. NAZ — ARENN que va sobre aquest. En el revers una placa quadrangular posada en el centre de la creuera representa el Senyor Omnipotent, acompanyant-lo els símbols dels Evangelistes posats en quadrifolis, tots ressaltant sobre esmalt verd (fig. 51).

Tots els motius d'aquestes creus tenen l'aire d'agermanar-se amb els que presenten certes obres que són classificades com a llemosines, per més que les que hem aduït deguin representar dintre la fabricació el gènere més ordinari i bast. L'ànima de les dues creus de Corbera i Vich és de fusta, que en altre temps quedaria del tot amagada sota planxa de metall polidament daurat i rutilant.

Altres creus eren fetes de robusta planxa bugida i obrada per ambdues cares. El Museu de Barcelona ne té un exemplar de caps trilobats amb l'anvers tot esmaltat, figurant un arbre o scca vegetal que ressalta sobre camper a trossos ornat de vitrificació vermella, blava i verda clara. En aquesta part unes figures d'aplicació, de diferent estil, hi fan companyia al Crucifix. En els braços horitzontals hi ha, a més de dos cabuixons de vidre blau, dues mitges imatges que fins podrien procedir d'un exemplar més antic, essent en altre temps esmaltades: a baix n'hi ha altre semblant sense indicis d'haver lluit color, i al cim no n'hi manca una de més massissa i grollerament tocada al buril. En el revers hi ha el Pantocrator i els símbols dels Evangelistes amb lleó, brau i àngel esmaltats, en plaques, discorrent en gravat pel camper de la creu una serpentina. Aquesta creu té 69 x 34 centímetres, havent figurat en l'Exposició amb el n. 206.

El Museu Episcopal de Vich té un altre exemplar que podria posar-se a continuació, si convingués donar explicacions sobre objectes semblants. En col·leccions particulars d'aquí i de fora no manquen altres exemplars.

Sembla que pot dir-se llemosina una creu que figura en la col·lecció del senyor Comte de Güell i que fou exposada amb el n. 55, en 1913. Fa cosa de 51 x 40 centímetres, essent feta de planxa elegantment bugida, obrada al buril en l'anvers amb motius florals i les representacions del sol i la lluna, els dos lladres companys de suplici amb el Salvador i el monograma IHS, veient-se en l'altra superfície motius vegetals i els símbols dels Evangelistes, tot perfilat en la planxa. Ha desaparegut el Crucifix, del qual resta una silueta entre els gravats de l'anvers, que potser aniria amb decoració esmaltada, ja que ho són també les plaques, realment formoses, que resten en els extrems flordelisats representant un àngel turiferari, la Verge, Sant Joan, Adam sortint de son sepulcre, totes amb camper d'esmalt clar i tocs de roig i blau obscur. En el centre de la creuera de l'altra part hi ha també una placa esmaltada per l'estil

de les anteriors, presentant el Pantocrator voltat d'estrelles beneint amb sa destra i alçant la bola del món amb l'esquerra (figs. 52 i 53).

A imitació de les creus llemosines sembla que en nostre terra des del segle XIV se'n construïren no sols fetes d'aram daurat i burilat, sinó fins amb esmalts obrats segons el procediment camplevat o buidat que els francesos han anomenat *champlevé*. És cosa cada dia més demostrada que a Catalunya es feren combinacions d'aram i colors fosos i vitrificats.

D'aquest gènere sembla que resulta ésser la creu de Renau (n. 81 de l'Exposició). En l'anvers, sobre la forta planxa retallada donant belles flors de lis, hi ha, com a motiu burilat, l'arbre objecte de les llegendes piadoses de l'edat mitjana, essent-hi al damunt aplicats el Crucifix sense corona, amb nimbe circular crucífer, esmaltat dels colors roig, blau i blanc, no mancant-hi el títol també en colors, deixant llegir IHS NA — ZARENVS. i més als extrems quatre figuretes, la del cim i del braç esquerre iguals i de dubtosa identificació, la de la dreta volent representar toscament la Verge Maria i la de baix Sant Joan. En mig de la superfície oposada hi ha, en placa d'esmalt, el Creador, i en els braços, els Evangelistes, tots sobre camper roig vorejat de blanc. Aquí la decoració de la planxa de la creu mostra perfilat un brot ondulant. En conjunt té 550 × 345 mil·límetres (figs. 54-55).

El Museu de Vich té altra creu interessant i d'aire ben nostre. En sa planxa hi duu elegant motiu cisellat, d'aire vegetal estilitzat, i en el mig de la creuera, en un medalló circular, dues plaques dels colors blau i vermell d'esmalt hi fan llegir els monogrames IHS — XPS. Tot en aquest exemplar hi resulta de bon gust, dintre el gènere que n'hauriem de dir purament industrial, a què pertany el seu obratge. El Crucifix, que no té aire d'antic, sens dubte perjudica el bon efecte del conjunt, en la resta molt ben encertat.

Però no es sols a Catalunya on se feren creus d'aram amb esmalts. També pel nord d'Espanya, n'hi hagué una fabricació que durà potser fins al segle XV, distingint-se per ses creus de robusta forma, en planxa bugida, donant unes flors de lis que tenen les fulles abaixades terminant en estrany caulicle. Modernament aquestes creus han invadit nostra terra, portades pels negociants d'antiguitats.

Models d'aquest gènere eren en l'Exposició de Creus una que pertany al Sr. Comte de Güell (fig. 56) i altra propietat de D. Andreu Masot. La primera té el Crucifix sense corona, lluint en els extrems figuretes d'aplicació representant un àngel turiferari, la Verge, Sant Joan i el Primer Pare. La planxa de l'anvers queda poc pacientment obrada amb fullatges i suporta encara dues plaques ovals en els braços representant els lladres ajusticiats en el Calvari, altres dues en el cos de la creu amb les lletres NAZA — RENU i el títol YHS. En el revers hi queden burilats els símbols dels Evangelistes i la Majestat de Déu. Amb son nu esfèric, que no apar pas poder-se fer tant antic com el descrit, té aquesta creu 640 × 435 mil·límetres.

Fig. 54. — Creu de Renau (anvers)

Fig. 55. — Creu de Renau (revers)

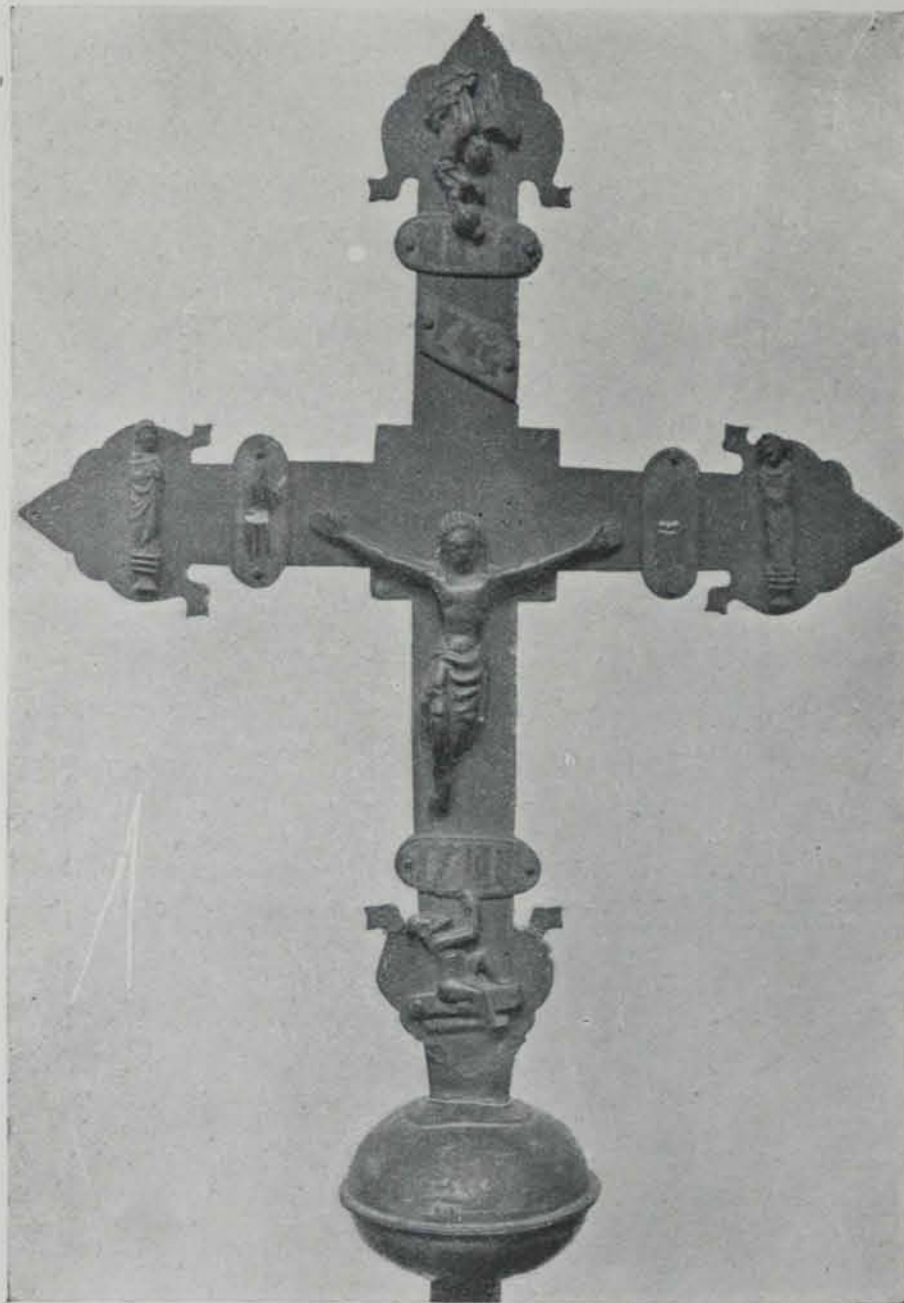

Fig. 56. — Creu de la col·lecció del Sr. Comte de Güell

L'altre exemplar (n. 44) presenta el Crist clavats i coronat d'espines, acompanyat de les figures d'aplicació que hem notades en l'obra anterior, no mancant-hi les plaques esmaltades amb Dimes i Gestes, el monograma IHS i dues altres plaques ovals que en bàrbara factura semblen expressar les històries de la Coronació de la Verge i el Descendiment de Crist als inferns per llibertar les ànimes dels Pares de la Llei Vella. Els colors, com en l'anterior exemplar, són el blau, el blanc i el roig, aquest que com translúcid. En el revers s'hi dibuixaren al buril el Pantocrator i els símbols dels Quatre escriptors de la vida de Crist. En conjunt, les mides eren 51×38 centímetres.

El Museu de Barcelona té dues d'aquestes creus. L'una mostra un Crist que es pot pendre absolutament com d'obra llemosina i darreries del segle XIII, amb son cenyidor i tovallola esmaltats de dos blaus i la corona reial al cap, clavats amb quatre claus i sobre subpedani. En l'anvers la planxa té motius florals, sense les acostumades figuretes d'aplicació ni esmalts. Al revers la placa duu el Pantocrator i símbols d'Evangelistes amb llegendes i les lletres A-M sens dubte al·ludint a la salutació angèlica. Té aquesta creu 64×44 centímetres i porta el número 219.

Té més interès encara l'altre exemplar (núm. 203) que fa 57×41 centímetres. El Crist no duu corona i és del tipus usual en aquesta classe d'obres. L'envolten, posades en les flors de lis de la placa, les figuretes de fosa representant un àngel turiferari, la Verge, Sant Joan i el Primer Pare, essent de notar la

figureta de l'àngel per ésser molt sortida, veritablement corpòria i mostrant l'encenser penjant i movable. Hi ha les plaques ovals representant en esmalt els lladres, les lletres AVE-MA, el monograma YHS i la lliberació dels detinguts en els inferns. En l'altra part hi ha una placa amb el Pantocrator, esmaltat en blanc, blau i roig, i a més en burilat els símbols dels Evangelistes.

El Museu Episcopal de Vich té dues d'aquestes creus, la una sols gravada o burilada, amb ornamentació feta adotzenadament i les acostumades representacions sagrades. L'altra porta esmalts mostrant el pelicà, els lladres i el Baptisme del Salvador, sota una creu i filacteria en la qual es llegeix *Iesus autem*. Les acostumades figures de fosa són als extrems. La col·lecció del Comte de Peralada i la de l'Olaguer Junyent tenen altres exemplars, dels quals no és necessari donar les particularitats.

No creiem que es pugui dir llemosina ni catalana una creu que posseeix don Fidel de Moragas, dissortadament massa mutilada. Els caps de flor de lis superiors són trencats i la planxa sembla haver perdut bona part de les peces d'aplicació que devien guarnir-la de vidrots imitant pedreria, conservant-se'n sols una al cim i baixos de l'anvers. També sols hi ha una de les figuretes d'aplicació, podent-se sols veure avui la de sota els peus del Crist, que es presenta dreta i és difícil d'identificar, portant llibre i una espècie de destral. El Crist, que és d'aire arcaïtzant, llueix corona reial. En el revers una aurèola el·líptica deixa en actitud honorífica la representació del Pantocrator. (Núm. 133; mideix 340 × 225 mil·límetres.)

En el Museu Episcopal de Vich hi ha una creu també que'lcom mutilada amb el Crist coronat reialment i amb ample cenyidor a plecs angulosos. Antigament imitacions de pedreria donarien un aspecte magníficent a aquest exemplar, que, com els altres del seu grup, pertany a un art de poc refinament.

Com a treball desaturat podria dignament figurar al costat de les creus anteriors una que D.ª Mercè de Riera presentà a l'Exposició tantes vegades al·ludida (núm. 25; té 800 × 435 mil·límetres), amb caps trebolats que duïen fixades imatges de planxa repujada, ara estranyament aixafades. El Crucifix era en això semblant a les altres sagrades figuracions, que a l'anvers eren l'àngel, la Verge i Sant Joan, mancant la inferior; i en el revers l'*Agnus Dei*, i els símbols dels Evangelistes, mancant-hi també el de baix, o sia l'àngel. Els plans eren decorats amb foliacions que, sense ser de un gran treball, en realitat era millor que les figures d'aplicació.

Totes aquestes creus apar que podrien classificar-se com a obra espanyola, probablement del nord i centre, ben diversa de la francesa. També és ben possible que ho sigui altra creu que posseeix don Maurici Vilumara (núm. 72 de l'Exposició, de 26 × 16 centímetres), com les últimament citades, feta de planxa burilada, encara que sense altra aplicació que un Crucifix ben inferior a la obra del restant. En l'anvers, en els quadrifolis amb què remata la creu, hi ha dissenyats un àngel, la Verge, Sant Joan i el Primer home, ocupant el restant uns

motius vegetals i entortolligaments de filacteria. En el revers hi ha al mig l'Omnipotent i en els quadrifolis els símbols dels Evangelistes.

Al Museu de Barcelona n'hi ha altra creu, coberta de planxa de llautó estampada, amb figures d'aplicació, i terminada amb trifolis ornats d'unes bolles o boletes que donen al conjunt un caràcter exòtic. Pels esmalts continguts en uns ovals sota las terminacions de la creu (núm. 204; mideix 57 x 40 centímetres), sembla que es tracta de una peça estrangera, de tipus italianitzant.

La Sra. Farré de Folquerni en l'Exposició de Creus hi porta un Crucifix, després d'una creu, que té l'aire de les obres a què hem dedicat les darreres pàgines, éssent d'aram fos i antigament daurat (núm. 138).

V

Al segle XIV comença a aparèixer clara la distinció entre la creu processional i la que serveix de reconditori i custòdia al *Lignum Crucis*. La primera era el guió parroquial o de la comunitat o confraria, l'ensinya que agrupava una comunitat més o menys lligada per vincles de dilecció i companyonia, devent presidir els seguicis i anar pels carrers i les contrades. La segona havia de tenir un lloc més fix, restant sobre l'altar o purament recondida en el tresor de l'església, donant-se sovint el cas que se la guardava en el sagrari, entre la reserva eucarística, més honoríficament que els sants olis.

La creu de Vilabertran, que com ja hem vist, porta un petit reliquiari o *teca* per guardar la Vera-Creu, sembla que podria indicar cosa contrària del que diem si volguéssim pendre-la com a guió processional, quan sabem que, per ses grans dimensions, era poc a propòsit per a això i més aviat feta per anar fixa en l'altar que no pas per ésser-ne moguda.

La verdadera fusta de l'instrument de suplici del Salvador no era pas convenient que anés a mans d'un dels ministres inferiors del santuari, de subdiaca per avall, i que fos traslladada d'ací allà sovint per enterraments i processons de reduïda importància. El ceremonial mateix del Divendres Sant i el seguit en les grans esglésies durant els dies de Passió⁽¹⁾ per la mostrança i adoració de la Vera-Creu devien fer entendre que aquesta convenia presentar-la amb gran honor i sols amb una certa solemnitat litúrgica.

D'aquí que fos cada dia més manifesta la distinció entre la creu-guió i la creu-reliquiari, que a voltes s'equiparava amb la d'altar. La primera portava comunament el nu o reforç que permetia assentar-la sobre un astil, anava proveïda de Crucifix i era una memòria de referència al sacrifici del Calvari. La creu-reliquiari se féu pediculada, com s'hi féu també la d'altar, desapareixent a

(1) El Canonge Arnau Busquets, en 1366, fundà en la seu barcelonina la mostrança de la Vera-Creu. Aquesta solemnitat en certes esglésies donà lloc al que se'n diu *les momes*.

poc a poc la que anava fixada al cim del retaule, que sols se conservà com a record d'una cosa antiga en algunes esglésies, principalment en les que no canviaren el petit retaule d'abans per la complicada obra de pintura o escultura, amb multitud de compartiments, a què foren tant aficionats els nostres avantpassats.

En un principi, com veurem, sembla que hi ha una gran desorientació respecte a la disposició que s'havia de donar al reliquiari del fust de la Santa Creu. Per això les creus pediculades amb imatge del Sant Crist, serveixen tant de reliquiari com les que no en tenien i eren fetes directament per mostrar els dos bocinets de la sagrada fusta del Calvari. Les que mostraven la imatge del Crist Crucificat algunes vegades presentaven una porta o tanca darrera d'aquest, que en obrir-se o treure's deixava veure la veneranda relíquia i altres vegades la mostraven al revers del lloc on hi havia la figura del Crist.

En el segle XIV van desapareixent els reliquiaris del *Lignum Crucis* en forma d'ícona o placa, presentant en son centre la *theca* crucífera. De la Catedral de Vich consta que fins entrat el segle següent servia *tabula argentea in qua conservatur vera crux et sunt reliquie*⁽¹⁾, constituint una joia que podem imaginar-nos semblant a algunes encara conservades en esglésies, col·leccions i museus. Aquesta ícona era senzilla o doble, fent-se segons un ús oriental, a voltes closa amb portes en forma de tríptic o díptic, i es pot dir que desaparegué poc a poc restant únicament la disposició en creu per als reliquiaris especials del Sant Arbre.

De la fusta d'aquest hi hagué esglésies que en tingueren trossos ben notables. Es sabut que Vich, almenys des del segle XIV té en sa Catedral un *Lignum Crucis* que fa cosa de 22 centímetres de llarg amb creuera d'uns 15 centímetres. Aquestes relíquies de la veritable creu de Crist degueren venir de l'Orient, portades per algun piadós pelegrí, que potser les adquiriria a preu d'or ben crescut. I ja d'antic en nostra terra, per demostrar l'autenticitat de la relíquia, se la sometia al testimoni del foc, perquè aquest, no cremant-la, per voler de Déu, fes saber que aquella fusta no era un estellicó qualsevol, sinó que per haver-hi estat posada la Sagrada Humanitat de Crist la providència de

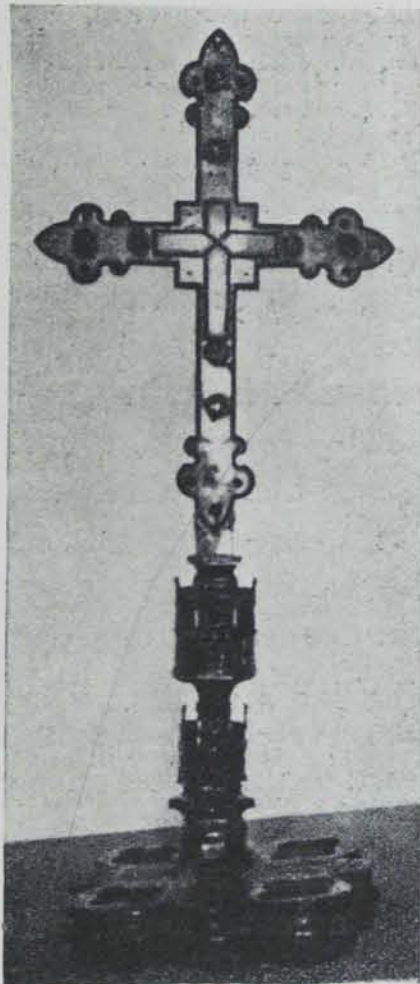

Fig. 57. — Creu de la Catedral de Toledo

(1) Arxiu Capitular de Vich, consuetta vella.

Déu feia suspendre les lleis de la naturalesa, quedant incombustible al mig de les flames. Per això ja des del segle X en nostra terra són esmentades porcions del *Lignum Crucis* i de les relíquies dels sants que eren qualificades de *probatissimae*, sens dubte per haver estat sotmeses a la prova del foc, que era antigament la més usual, d'entre les ordalies (1).

La Vera-Creu figurava també, segons algunes ordinacions rituals, en combregars i extremauncions de persones constituïdes en dignitat. De Vich consta que en 1343 se donà la disposició que *portetur crux in quo est lignum Domini ad canonicos infirmos cum unctionem et Eucharistiam fuerint recepturi* (2). I no cal afegir que servia, com hem indicat fa poc, en les cerimònies de la Setmana de Passió i en les de la gran setmana en què es fa commemoració de la Passió de Crist, fent-se'n solemne adoració. També la relíquia del *Lignum Domini* anava a les pregàries i servia per *comunir* quan venia tempesta, això amb major eficàcia que les relíquies dels Sants (3).

En el departament destinat a reliquier de la Catedral de Toledo s'hi guarda una Vera-Creu, que és preuat joiell d'orfebreria catalana (fig. 57). És pediculada: la part superior o creuera flordelisada és d'or, amb perles i pedreries, presentant relíquies, a més del Sagrat Fust i, en el dors, un bell disc d'esmalt translúcid amb rica coloració policroma *cloissonné* d'or, a motius florals; el peu és d'argent daurat, portant burilats els símbols dels Evangelistes, a més de quatre medallons quadrifoliats esmaltats a *champlevé*, tres d'ells amb escuts de casa reial Aragonesa i llirs francesos, mostrant l'altre una llegenda que diu: HOC LIGNVM | DOMINI DEDIT | BEATVS LVDO | VICVS QVON-
DAM REX | FRANCIE ECCLESIE TOLETANE | DOMINVS IOHANNES
ARCHIEPISCOPVS TO | LETANVS FECIT PONI IN PRESE | NTI CRVCE
QVAM AD HOC CON | NSTRVI FECIT BARCHINONE | ANNO DOMINI
M | CCC XX V. Aquesta inscripció, com se veu, fa referència al donador de la creu que hostatja el *Lignum* que pertenesqué a Sant Lluís rei de França, donador que fou el fill del monarca d'Aragó Jaume II i de Na Blanca de Nàpols, qui hagué el nom de Joan d'Aragó i cenyí ja als disset anys la mitra de Toledo i més tart l'administració de la de Tarragona. Aquest, mentre presidí la metròpoli castellana (1318-1328), feu obrar la creu a Barcelona, essent de notar que, si poguéis demostrar-se que el disc d'esmalt sempre ha figurat en el joiell, ens trobariem amb un model únic en l'orfebreria catalana. (Mideix 64 × 27 centímetres.)

La Catedral de Girona posseeix un bell reliquiari, pediculat, pel fust de la Vera-Creu, que apar correspondre als anys del segle XIV. És un joiell de gran elegància, que sembla ja descrit en un inventari de 1470 publicat pel P. Fita, ja

(1) En la dedicació de S. Benet de Bages, any 971, s'hi mencionen *capsas duas cum lignum domini et reliquie sanctorum probatissime* (*Marca Hispanica*, c. 899).

(2) *Liber II vitae*, fol. 81, col. III. A. C. V.

(3) *Id. id.*, fol. 131.

que parla «*de crux argentea deaurata en dos trossos sive pesses, cum pede plano; quem pedem tenebant quatuor figure leonum, et in superficie dicti pedis erant quatuor hermalts, in quorum quolibet erat una figura Evangeliste. Que quidem crux erat armaltata, et in medio ipsius crucis erat unus boto argentens deauratus cum quatuor armalts; et supra ipsum boto erant dues branques argentee deaurate: una a destris in qua e figura beate Marie de armalt, e altre a sinistris in qua e figura beati Johannis armaltata. Et desuper ditas duas branchas era lo segon tros o pessa de dita creu; en lo qual tros o pessa de creu, era lo crucifix de argent, en les spalles del qual havia un hermalt de anyell. E en la part dreta de la dita creu havia un armalt de nostre dona. E en la sinistra part havia un hermalt ab figura de sant Johan. E en la sumitat de dita creu havia un hermalt ab figura de hun angel o home tenent en sua dextra tres claus e en la sinistra sua corona. E desus los peus de dit crucifix havia hun hermalt ab figura de un home despulat tenint les mans junctas. E en la part darrera, de dita creu havia sinch figuras de homes de armalts; so es un alt, altre baix, altre a part dreta, altre a la part squerra; la quinta staue al mix de dita creu amanere de Veronicha de Gesuchrist, darrera la qual figura de Gesuchrist ha una concavitat dins lo qual es unida una placa de argent deurat, trencada al mix a manera de creu en manyol, lo qual se diu hi ha de la vera creu (1)*».

A aquesta descripció hi correspon exactament el peu, actualment conservat, amb sos quatre esmalts dels símbols dels Evangelistes, dos més grossos que els altres, sa tija amb representacions de S. Pere, S. Pau (?) i caps de Santes Verges, els braços o branques sostenint les figures de la Verge Adolorida i Sant Joan Evangelista obrades en placa d'argent plana burilada, retallada i esmaltada (figs. 58 i 59). Els colors de les vitrificacions són bastant deteriorats, deixant-se veure un blau quasi opac, verd, groc i roig translúcids i toc de niell pels perfils de les carnadures. Un mascaró de bell obratge ressalta, en esmalt blau fort, sota el peu. És obra que mida uns 60 centímetres d'alt, i acredita l'orfebreria gironina portant l'acostumada marca dintre trifoli.

A 8 de juliol de 1368, el Bisbe de Barcelona Guillem de Torrelles donà a sa catedral una creu gran d'argent daurada amb el *Lignum Crucis*, proveïda de son peu en el qual hi havia quatre insígnies de l'inclit senyor Jaume d'Aragó, Bisbe de Tortosa, de qui la rebé dit prelat barceloní. Per la descripció de la creu gironina podem figurar-nos com seria aquesta de Barcelona. Consta que en 1380 el peu d'aquesta creu fou daurat i adobat, pagant-ne la sagristia 4 lliures 15 sous 4 diners a l'argenter barceloní Francesc Vilardell (2).

El Museu Episcopal de Vich té una Vera Creu feta de fusta, coberta de planxes de plata daurada bellament estampades. En l'anvers hi duu una teca central i quatre a les flors de lis dels extrems, en el lloc on en el revers hi va l'*Agnus Dei* i els símbols dels Evangelistes.

(1) *Los Reyes de Aragón y la Sèu de Gerona*. Apèndix a la sèrie primera.

(2) Notes facilitades per Mn. Josep Mas (Arx. Cap. Barc., papers Caresmar, v. II, i Sagristia, 1385-87, fol. 32).

Fig. 58. — Reliquiari de la Catedral de Girona (anvers)

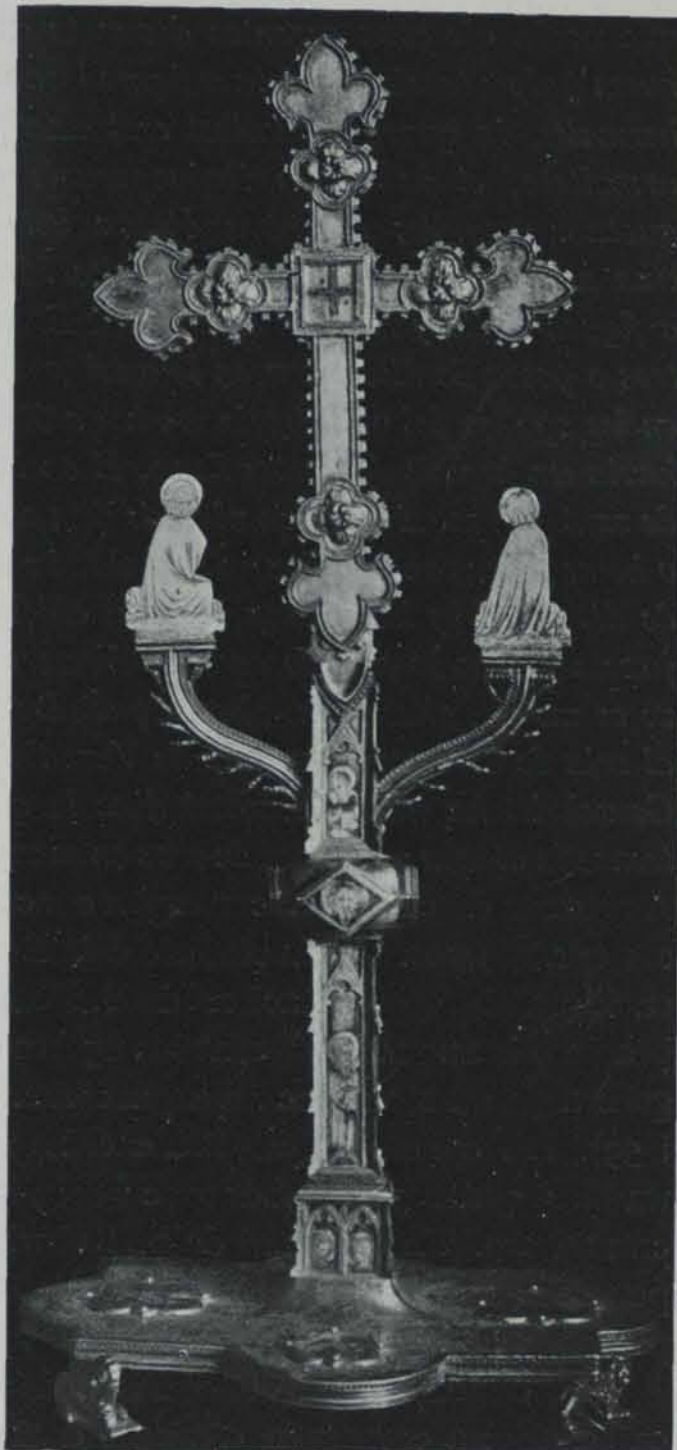

Fig. 59. — Reliquiari de la Catedral de Girona (revers)

A Riells del Fai hi ha altra Vera-Creu que figurà en l'Exposició de 1913 (núm. 157), presentant doble travesser, coberta de làmina estampada en la qual alternen uns motius formant un drac, un entrellaçat, un griu. Aquesta planxa no té res de religiosa, i és un exemple de la manera com antigament allò que era fet pels petits mobles de destinació civil no era cosa rara que s'empleés a usos tan decididament sagrats com una creu-reliquier. En vista dels motius d'aquesta planxa estampada un no sap sostraure's a la impressió de suposar la creu de Riells del Fai germana de fabricació de les capsetes de làmina d'aram estampat que sabem que es produïen en nostre país. Mideix 26 x 11 centímetres.

L'inventari dels béns del Rei Martí l'Humà, encara que fet en 1410, descriu un *Lignum Crucis* ben interessant a aduir entre els productes de la centúria catorzena. Diu en una de les enumeracions: «*La Sancta Vera-Creu encastada en I.^a creu doble daur, e en lo cap de la dita creu ha I. fermal en que al mig I.^a losa de meracde e entorn V balaxets, V terns de perles e baix en lo bras alt de la dita creu ha I safir e en lo bras treues de la creu sobirana ha en cascun cap I fermall en cascun dels quals ha III meracdes e IIII balaixs e en laltre bras treues meior en cascun cap ha I fermall al mig dels quals ha en cascun I.^a losa de meracde e V balaxets e V terns de perles e en lo bras iusa ha dos bells safirs e penie al peu del dit bras de la dite creu petita ha dos diemants, I meior daltre e es ornada de XX perles (1).*» A aquesta descripció d'una creu de doble travesser, ben ricament ornada de pedreries, segueix encara la puntual notícia de la tija i peu que servien per sostenir i alçar-la; constant a més que el tresor reial tenia unes reixes d'argent que es posarien davant del sagrat fust i reliquier quan se'n feia pública exposició (2).

L'inventari de Sant Joan de Perpinyà, de mitjans del segle XIV, descriu «*quedam crux argentea, cum pede cupri, in parte anteriori deaurata in qua est modicum de ligno crucis fixo seu incartato (3).*»

Un inventari de la Catedral de Vich, de 1368, ens dóna aquestes notícies sobre reconditoris del *Lignum Crucis*: «*Un reliquiari cubert de fuya d'argent sobreaurat et istoriat ab reliquies en que avia de ligno domini so digueren. — Altre creu d'argent processonal en que ha de ligno domini — Altre crueta d'argent sobreaurada en que avia de ligno domini en que avia III pedres pretioses.*» El primer era fet a manera de libre i servia per quan se adora la vera creu lo divendres sant, presentant esmalts i uns saquets amb reliquies i una capseta poca de la vera creu. A principis del segle XVI se descompongué per fer uns bordons. La creu al segle XV servia quan se va a la absoluta dels aniversaris i tenia pedreries. Un segle més tard encara es comptaven trenta dues pedres fines en una part i trenta quatre a l'altra, usant-se per los ultres (absoltes fora la Catedral) i processons dels dimecres i divendres. Així consta dels llibres de notes que feien els tresorers de la Catedral vigatana (4). Encara en 1368 se citaven un reliquiari en forma de creu fet de argent sobreaurat y esmalts, dins lo qual digueren havia algunes reliquies. Item una croeta d'argent ab perles, dins la qual digueren que avia pedra del monument de Jesucrist. Item la creu maior, sobreaurada en alguns lochs, e ab moltes peses de diuerses colors. De la primera d'aquestes consta que es tenia en el bancal de l'altar major i de la darrera que portava moltes reliquies ques diu que son enquestades o reservades. Tenia Crucifix i quatre imatges en el seu voltant i l'Agnus Dei voltat dels símbols dels quatre Evangelistes.

(1) Edició *L'Avenç*, p. 117.

(2) Edició *L'Avenç*, p. 92.

(3) *Revue d'Hist. et Arch. du Roussillon*, II, p. 324.

(4) Arx. Cap. Arm. Tresoreria. Inventaris.

VI

En arribar al segle XV abunden les notícies d'argenteres que contracten la construcció de creus processionals⁽¹⁾. Així, a 13 de febrer de 1403, Gil Anés, orfebre de Perpinyà, tractà fer una creu per al convent del Carme de sa vila, segons model o patró fet i pintat per Francoy Ferrer, pintor. Devia haver-hi Crucifix embotit i, a la part oposada, Santa Anna amb la Verge Maria que tindria el Nen, posats sota un dosser. En aquesta part hi hauria en esmalt David, Sant Joaquim pasturant les ovelles, Santa Anna i l'encontre de la Porta Daurada, a més d'un àngel amb els braços estesos i signant els dos primers personatges dels esmalts. Portaria pom i canó, tot d'argent daurat amb or fi de florí de Florença, comptant-se a 8 lliures cada marc, i podent fer-ne fins a tretze. Encara que se li donà un any de temps per a l'obratge no es feu àpoca final fins a 3 de gener de 1406⁽²⁾.

D'en Francesc Canyes, argenter de Barcelona consta que, en 1412, se li donaren 3 lliures 6 diners, per dues creus de fusta, fetes per servir de patrons per la creu d'argent que ell feia⁽³⁾.

Un Francesc Costa, també orfebre barceloní, oriünd de Caldes de Montbui, als 5 de març de 1414, rebia 50 florins a compte d'una creu d'argent, d'uns 14 ó 15 marcs, que prometia fer, segons mostra pintada en un paper. Devia estar llesta abans de Corpus i seria a ús de la Confraria de Sant Nicolau de Santa Coloma de Queralt, comptant-se a 9 lliures per marc⁽⁴⁾. Aquesta creu encara existeix en la dita parròquia.

Mestre Marc Olzina, de Barcelona, a 21 de març de 1420, tractava fer la creu processional, dita dels Sants Màrtirs, per a l'església de Cardona. Seria daurada, devent fer un 28 marcs de pes, portant imatges i Evangelistes, a més de dos escuts de Cardona, en esmalt. Es comptava a 9 lliures i 5 sous per marc. Aquesta bella obra d'orfebreria, sortosament conservada, s'acabà de pagar a 9 de febrer de 1427⁽⁵⁾.

A 24 de març de 1423, el ben conegut argenter perpinyanenc, Miquel Alerigues, tractava amb els obrers de Sant Mateu, de dita població rossellonesa, sobre acabar una creu d'argent, d'uns 40 ó 50 marcs de pes, segons la de Sant Joan de la mateixa vila, a raó de vuit lliures per marc, comptant-hi el pom, amb imatges

(1) Els inventaris de nostres esglésies donen notícies de multitud de creus, havent-n'hi molts exemplars en un sol temple. En les processons, a vegades, hi eren portades varies d'aquelles. En l'enterro del Príncep de Viana n'hi figuraven onze.

(2) PERE VIDAL: *Recherches sur l'art*, pp. 7 a 9.

(3) Arx. Cat. Barcelona. Sagristia, 1411-13, fol. 147 (Nota facilitada per Mossèn Josep Mas).

(4) Article de Mossèn Joan Segura, *Gazeta Montanyesa*, de 4 agost 1906.

(5) JOAN SERRA I VILARÓ: *Fulla Artística de La Veu de Catalunya*, n. 163. — BALLARÓ I SERRA: *Historia de Cardona*, p. 108.

i històries de la nativitat, de la passió i de Madona Santa Maria, ben ornat amb diversos esmalts. En la part del Crist hi hauria Sant Joan i la Verge, la flagel·lació, les burles dels jueus i el camí del Calvari. En la part posterior la Verge amb el Nen, els quatre Evangelistes i tres pinacles (1).

En Joan Mas, igualment de Perpinyà, a 18 d'abril de 1429, tractà l'obra d'una creu processional per a Sant Vicents d'Eus (2).

Galceràn Comta, argenter, ciutadà de Vich, als 10 de juliol de 1431, concordà sobre fer una *creu molt bela*, que era començada, d'un pam i mig en el travessar i dos pams de llarg. En la una cara hi hauria un Crucifix *rodó* (3) amb quatre esmalts, l'un amb la Verge, l'altre amb Sant Joan, l'altre amb Llätzer (sens dubte la representació d'Adam), i el darrer amb el pelicà. En l'altra cara en esmalt, els Evangelistes i Sant Andreu (4). Pom amb 6 esmalts. Total 7 marcs de pes, devent ser daurada i comptada a raó de set lliures i deu sous cada marc. Com veurem, aquest argenter féu una Vera-Creu per a la Catedral de Vich.

D'en Bernat Llopart o Loupart se sap que, en 1435, féu la bella creu processional de Cervera, per voler de Déu, conservada. Se tractà al pes de trenta sis marcs, no menor que la de la confraria de la Verge Maria, la qual ell mateix havia obrada a casa de l'argenter Marc Canyes. Seria daurada de dauradura doble, tindria Crucifix amb Mare de Déu, Sant Joan, els lladres, pelicà i Sant Nicolau resuscitant els tres escolars, tot en una part. Darrera hi hauria Sant Nicolau vestit de Bisbe i amb reliquiari en el pit, Sant Pere, Sant Nicolau tirant el pom d'or, Sant Pau, el Sant Bisbe de Bari resuscitant un infant, el mateix apaivagant tempestats i la seva naixença. L'argenter devia posar pinacles sobre el Crucifix i imatge principal del mig de la creuera, a més de pom amb sis figures. Tot estaria llest abans d'un any i deuria valer unes cinc centes lliures (5). El mateix Llopart, en 1446, rebia 303 lliures per una *creu devengele* i dos canalobres per a la capella de la Diputació de Barcelona (6).

L'argenter perpinyanenc Joan de Castellnou, envers 1440, era a Girona i tractà la construcció d'una gran creu de plata per a Santa Maria de Ripoll. El gironí Francesc Ortall, dos anys després, es degué comprometre a acabar ço que el Castellnou no havia tirat endavant (7).

Un tal Narcís Miralpeix, en 1443, concordava sobre la factura d'una creu de plata daurada, de 15 marcs de pes, a raó de 8 lliures i mitja el marc. La obra d'argenteria devia servir per a església de Sant Hipòlit, en el Rosselló (8).

(1) Arx. Pir. Orient. G. n. 480.

(2) VIDAL: *Recherches*, p. 20-21.

(3) El mot deu voler significar d'escultura o bulte complet.

(4) C. F. *Manual XV*, de GABRIEL ESTANYOL, fol. 18.

(5) Document de l'Arx. de Cervera, presentat en fotografia en l'Exposició de 1913. — Veure les interessants notes referents a *Orfebreria catalana*, donades a l'estampa per l'AGUSTÍ DURAN I SANPERE, p. 9. Aquest ha parlat d'altra creu feta en 1422.

(6) PUIG I MIRET: *La Casa de la Diputació* (en l'ANUARI I. E. C., 1910, pp. 429-30).

(7) Document en poder de Salvador Babra, citat per Puiggari, *Artist. Cat. Inéd.*

(8) MONSALVATGE: *Notícies Històriques*, XXIII, p. 132.

L'argenter Ramon Costa, en 1453, als 15 de març, tractava la construcció d'una creu i reliquiari per a Linyola, a raó de set lliures i quinze sous per marc de plata daurada (1). Aquest artífex, vuit anys més tard, empenia obrar altra creu per la confraria del Sant Esperit, de Manresa, fent-la de 55 marcs (2).

Un orfebre del terme d'Òdena, de nom Montesquiu Alzines, degué fer una creu major per a Igualada, ja que en Consell de 28 de desembre de 1453, s'acordà donar-li part del preu contractat (3).

En Ramón Siscar, argenter de Perpinyà, als 23 de juliol de 1460, feia convenença sobre la factura d'una creu d'argent, per Catllar, en el Rosselló, de sis marcs de pes i devent ser sense esmalts (4).

Sabem també el nom d'un Barthomeu Cerdà, de Barcelona, que, en 1475, rebia avis dels concellers de la vila d'Igualada, pregant-li que mirés de tenir llesta per Corpus la creu que li fou encomanada (5).

En 1488, als 6 de febrer, un Agustí de Agosti, perpinyanenc, tractava fer la creu processional de Vinçà (6). No degué tirar endavant l'obra, per quan a 12 de juny de 1492 es capitulava de nou amb Pere Roys i Martí Farinya, ambdós argenters de la mateixa ciutat (7).

Encara que sien abundants les dades que tenim sobre fabricació de creus en nostra terra durant el segle XV, ens hem de plànyer que són ben poques les que tenim existents i ens resultin ben documentades. Les joies a què es refereixen els documents anteriorment extractats són quasi totes perdudes.

Un dels tipus més freqüents en nostres creus processionals del segle XV ens el dona la citada en paràgrafs anteriors, de Santpedor, que ja hem vist que podia atribuir-se als darrers anys del segle XIV o a molt principis del XV. Semblant a ella hi ha diversos altres exemplars, els més d'ells de fabricació barcelonina.

Citarem en primer lloc la creu de Valdeconejos, que figurà en l'Exposició hispano-francesa de 1908, a Saragossa. Duu esmalts; a la part del Crucifix hi té la creu central fent de nimbe, el pelicà, la Verge, Sant Joan i l'Adam sortint de sa sepultura. En el revers, al centre, hi duu un esmalt modern, el qual envolten els símbols dels Evangelistes, posats en els quadrifolis, sota les flors de lis. El nu és ben posterior al segle XV, època a què pertany aquesta bella obra, que va marcada a Barcelona (8).

(1) PUIGARÍ: *Artistas Catalanes Inéditos*.

(2) JOAQUIM SARRET: *Art i Artistes manresans*, p. 12.

(3) JOAN SEGURA, Pvre.: *Història de Igualada*, II, p. 357.

(4) ARX. PIR. Orient. G. 913.

(5) JOAN SEGURA, Pvre.: *Gazeta Montanyesa*, 24 juliol 1907.

(6) ARX. PIR. Orient. G. 158.

(7) JEAN SARRETE: *Les Confreries de Vinça*.

(8) VEURE: *L'Orfèria en l'Exposició de Saragossa*, p. 10.

La de Vilosell, amb esmalts aperduats, demostrea estar quelcom més avançada dintre la centúria (núm. 83 de l'Exposició; té de mida 74 × 36 centímetres). Sos plans van sembrats de fullatges quelcom repujats i burilats acuradament. El Pantocrator, la representació de l'àguila de l'Evangelista, de la Verge i Sant Joan i Adam van amb el Crucifix; el pelicà i els símbols dels Evangelistes estan al voltant d'una placa amb la Cena. La marca és igual a l'anterior: el nu no té caràcter per agermanar-se amb la creu.

Un exemplar presentat per Don Francesc Llorens i Riu en la citada Exposició de 1913 (núm. 192; té 78 × 39 centímetres), sembla referir-se a final de segle (fig. 60). Els plans van ornats de fulles de roure burilats i moguts amb tocs de repujat. A la una part, les plaques, antigament esmaltades translúcides, duen la Verge amb el Nen i els símbols dels Evangelistes; a l'altra, que és precisament aquella en què no hi ha pas actualment el Crucifix, s'hi veu el Creador en tron, el pelicà, la Verge, el Deixeble estimat i Adam. Aquesta obra, que té tipus barceloní, no presenta visible la marca. El nu aixafat, ornat amb grans d'ordi, podria en aquesta creu fer-se contemporani del conjunt.

La Catedral de Solsona posseeix una creu processional de plata daurada que s'ha d'atribuir a finals del mateix segle, sempre concedint que ben posteriorment es muntà de nou, estirant-li els braços i posant-hi una imatge de la Mare de Déu. Així sols s'hi ha de considerar el Crucifix, les planxes dels extrems dels braços, els quadrifolis primitivament esmaltats, el nu en forma de cimbori arquitectònic amb trepats i imageria i la placa quadrangular que va sobre el cap del Crucifix, en la qual hi ha l'Onnipotent dintre aurèola ametllada. Fan joc amb aquesta darrera ço que foren en altre temps esmalts amb la Resurrecció, la Mare de Déu, el lleó de l'Evangelista Sant Marc i l'àguila de Sant Joan. Al darrera hi ha l'àngel evangèlic, el brau, Adam i Sant Joan. La marca, igual a les

Fig. 60. — Creu de D. F. Llorens i Riu

de les creus de Valdeconejos i Vilosell, figura en les parts més antigues de la creu; la , correspon a les de l'adob (n. 10, mid. 1 x 0'54 metres).

Santa Coloma de Queralt ja hem indicat posseeix una formosa creu processional d'argenteria, flordelisada com les anteriors, orlada de frondes gòtiques. Deu ser la obrada pel Francesch Costa en 1414. En la part del Crucifix té al mig una placa amb la representació del Senyor Omnipotent, dintre aurèola, honrat pels àngels, beneint amb sa dreta i mostrant amb l'altra mà el llibre de la llei. Les representacions del pelicà, la Verge, Sant Joan i el primer home sortint de la tomba ocupen els quadrifolis. A l'altra cara hi ha els símbols dels Evangelistes. Els plans de la creu van ocupats per flors i ramatges de gran efecte decoratiu dintre l'estilització goticista. El pom és esfèric aixafat amb botons losanjats que antigament contenien esmalts, avui perduts de color, com totes les plaques a les quals acabem de referir-nos. La marca és barcelonina a dues línies.

A Verdú hi ha una altra creu, també digna de ser atribuïda al segle XV. Els plans són amb foliacions, semblants a fulles de roure, combinades amb flors. En les plaques que, com en tantes altres creus no conserven l'esmalt, hi ha a l'anvers el Sant Sopar, amb l'ocell que s'obre el pit, la Verge i Sant Joan en el Calvari i Adam. La marca és com l'anterior. El nu esfèric no té pas prou l'aire del temps en què fa pensar la creu.

La parròquia de la Seu d'Urgell pot presentar un exemplar d'igual marca, ornada de fulles de pàmpol. N'ha desaparegut la vitrificació de les tres plaquetes que conserva, al·ludint als Evangelistes. A la part oposada al Crucifix hi porta Sant Ot. Té uns 54 x 44 centímetres; no té pom.

La bella creu petita de la parròquia de Falç, apar també del segle XV. És molt senzilla i ben llisa, fent l'efecte d'haver estat objecte d'importants restauracions.

La de Manlleu sembla que tingui detalls d'una creu feta a finals del segle XV, encara que modificada modernament, ja que no poden ser del temps la major part de les peces escultòriques que l'acompanyen. El nu és esfèric, amb sis quadrifolis, antigament amb esmalts.

El Museu del Seminari de Lleida té altra creu que hem de qualificar de resta o desferra d'altra dels darrers anys del segle XV o ja del començament del XVI. La disposició general és com la de les anteriors, amb plans burilats formant una cinta o filactèria que serpenteja, caragolant-se al voltant d'una tija vegetal. Sols conserva una placa dels quadrifolis, primitivament esmaltats, mostrant un àngel. La marca és com la segona copiada en la creu de Solsona (n. 117, mid. 66 x 40 centímetres).

Els argenters de Tarragona produïren també algunes creus interessants dintre el tipus de què tractem. Porten la indicació , que es veu en els exemplars de la Pobla de Cièrvols, Falset i Poboleda. La primera llueix els

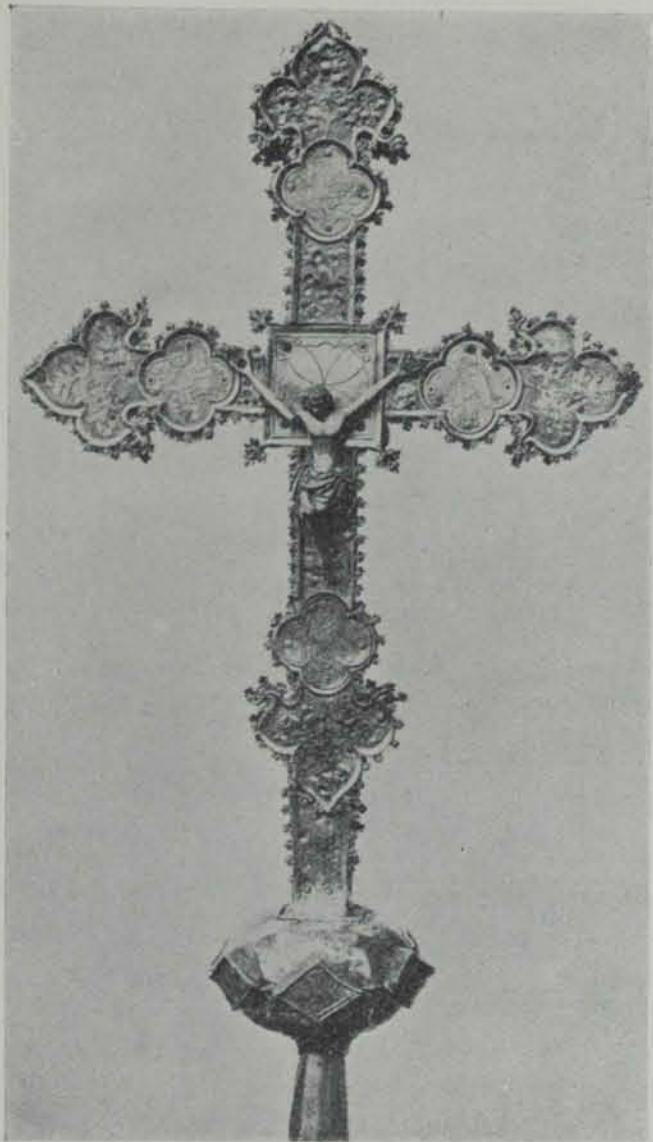

Fig. 61. — Creu de Pobla de Cièrvols (anvers)

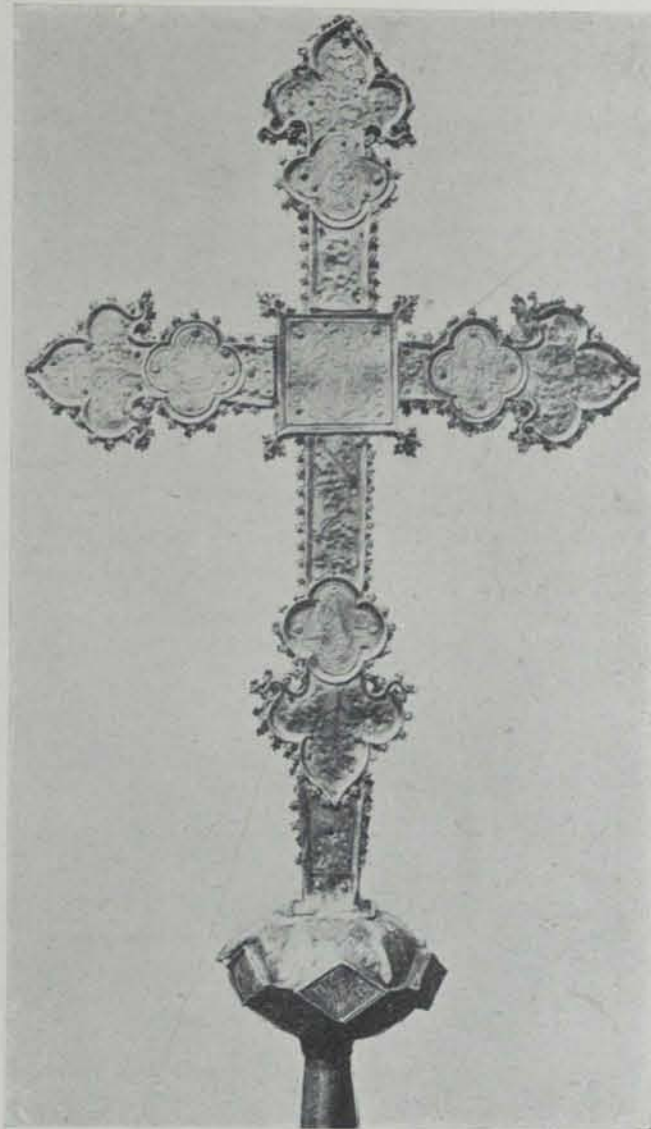

Fig. 62. — Creu de Pobla de Cièrvols (revers)

plans ornats amb fulles de roure, burilats i quelcom repujats. En la part del Crist hi ha plaques primitivament esmaltades mostrant una creu, que fa de nimbe al Salvador, el pelicà, el lleó, Sant Joan i l'àguila. En l'altra cara s'hi veu el Crist *in sede magestatis*, la Verge, el brau, l'àngel i Adam. El nu esfèric aixafat sembla antic, lluint uns losanges amb bustos de Sants o Apòstols que també deuriem suposar colorits (n. 86, mid. 60 × 31 centímetres) (figs. 61 i 62).

La de Falset és més formosa i de bon gust. L'ornat dels plans és de petit relleu, amb fullatges. En els quadrifolis de la part del Crist hi ha l'Àngel, el brau i la Verge, manca l'inferior. En l'altra superfície hi ha el Pantocrator, el pelicà, l'àguila, el lleó i Sant Joan. No té nu (n. 110, mid. 48 × 38 centímetres) (fig. 63).

La de Poboleda és ben mal conservada. L'ornamentació sembla un estampat formant glans i fulles de roure. Els quadrifolis dels esmalts, tots pelats, mostren Adam, la Verge, Sant Joan i l'àngel, i a més el lleó, l'àguila, el pelicà i el bou. Com en tants exemplars estan desordenats. El pom, esfèric, no té cap aire per

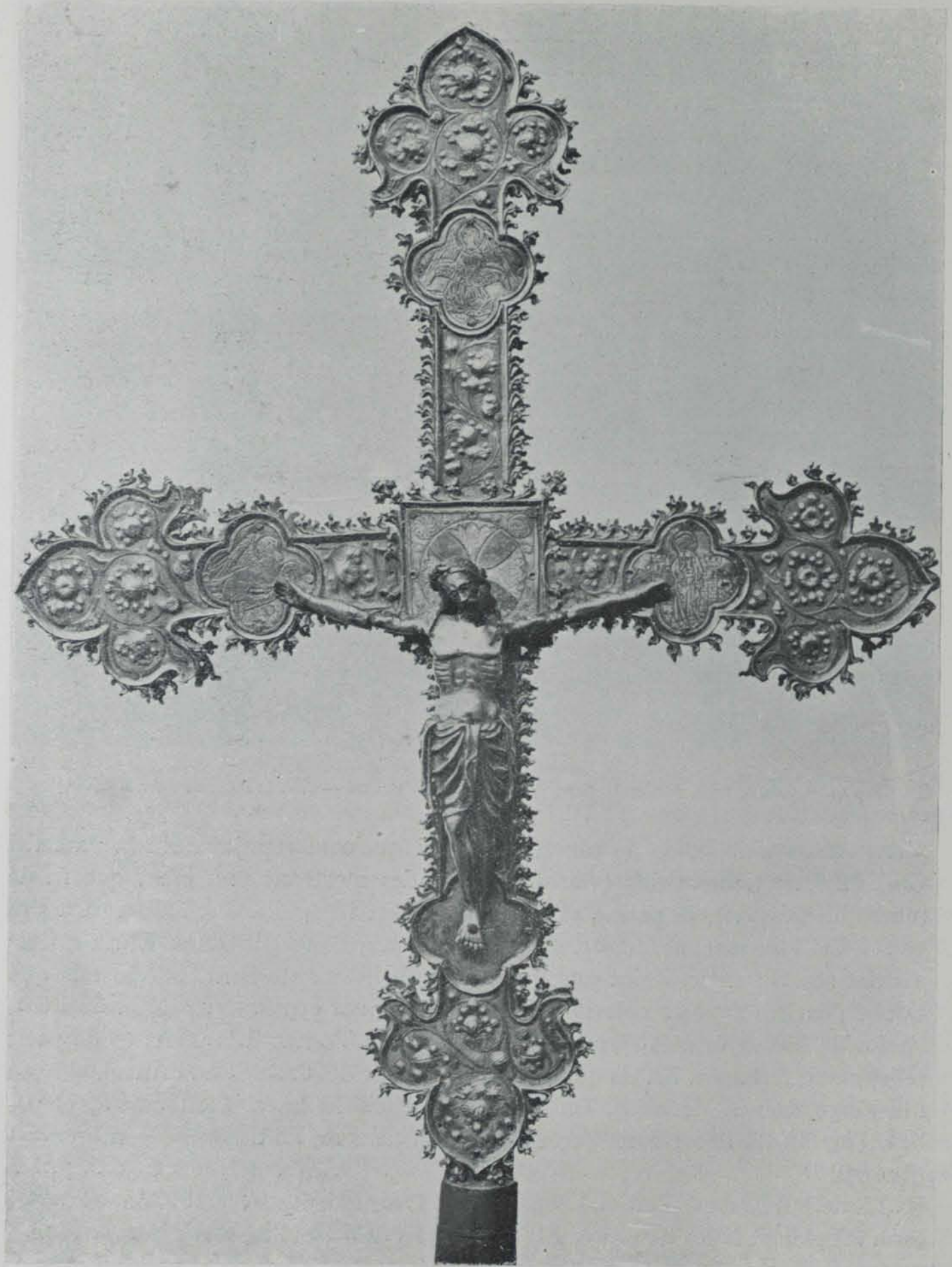

Fig. 63. — Creu de Falset

ser atribuït al temps a què pertany la creu o sia a finals del segle XV (n. 106, mid. 47 × 30 centímetres).

Cardena té una creu (n. 5, mid. 1'10 × 0'61 metres) amb nu posterior, que cal agrupar en aquest lloc. Els plans van decorats de fulles de roure, o bé de grèvol, i també de trèvols, fent l'efecte que si avui van barrejades en les diferents peces que componen les cares de la creu, primitivament serien distintament les unes a l'anvers i les altres a la faç oposada de la creu processional. Els esmalts, ara pelats, devien ser molt notables, a judicar per les plaques que actualment queden en petit relleu. A la part del Crucifix hi ha la Santa Cena, a la qual envolten el pelicà, la representació del bes de Judes, la del camí del Calvari i la de l'entrada de Crist a Jerusalem. A l'altra cara hi ha al mig la figuració de la Vinguda del Sant Esperit, i els animals simbòlics dels Evangelistes. La marca sembla ser cerverina **CCRV**. Aquest bell exemplar d'ensenyà processional no és pas el fet per Marc Olzina en 1420, segons un document abans extractat. De la corresponent a aquest tractarem més endavant (fig. 64).

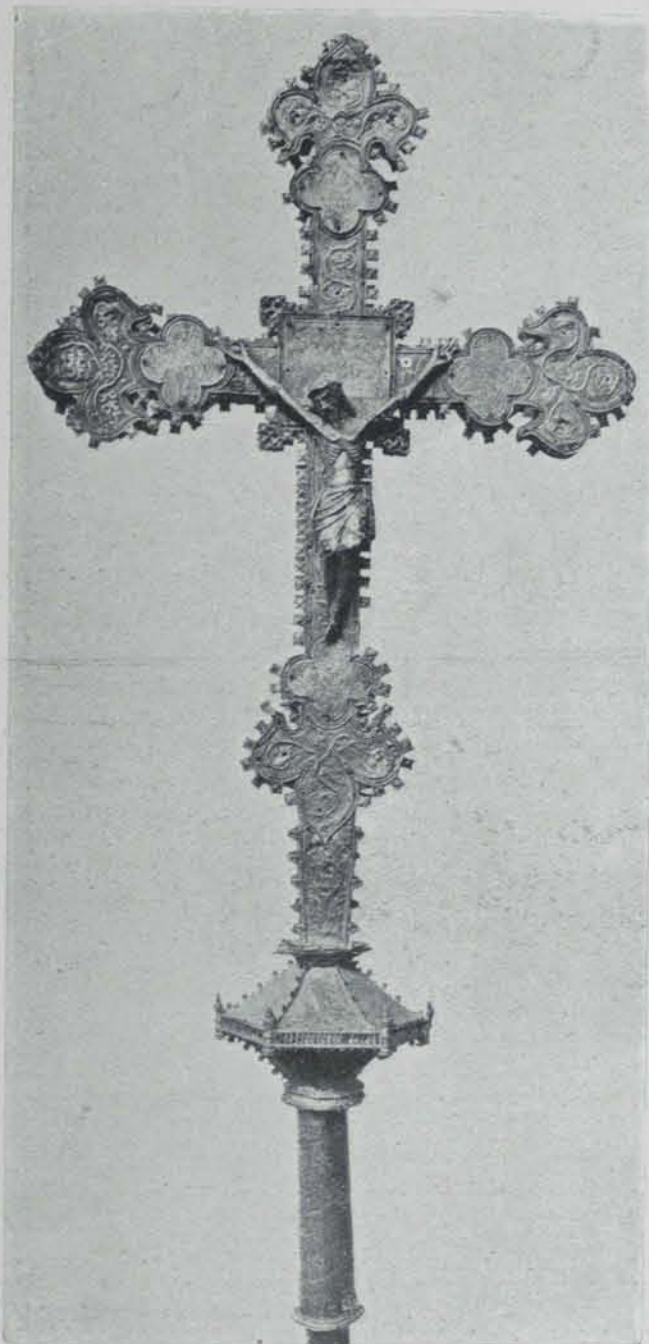

Fig. 64. — Creu de Cardona

Sembla que es poden atribuir a Montblanch les marques **CCCV** i **CCCV**, que mostren, dins l'agrupament que estudiem, una creu del Museu de Barcelona (n. 208 de l'Exposició), altra de Glorieta (n. 93) i la de Llardecans (n. 128). La primera (mid. 95 × 41) té els plans amb planxes repujades i cisellades, amb fulles de roure, nu poligenal amb losanges i canó en hèlix caragolada. Les planxes d'allò que en altre temps foren esmalts, són magníficament gravades i semblen fetes a posta per lluir al niell un dibuix ferm i en gran manera decoratiu. A l'anvers hi té l'àguila, el lleó, el brau i l'àngel i al mig una creu dins d'un floró estrellat. En el revers s'hi reconeix el pelicà, una àguila, Sant Joan i la Verge Adolorida, envoltant el Pantocrator. La segona, també amb plans, donant

Fig. 65. — Creu de Llardecans

fullatges inspirats en el roure, llueix en l'anvers amb la creu el pelicà, l'àngel, Sant Joan en el Calvari i el símbol de Sant Lluc. En el revers, amb el Salvador, hi ha la Mare de Déu al Calvari, l'àguila, el lleó i Adam, tots conservant bona part dels colors translúcids. El nu, esfèric aixafat, té uns losanges on es llegeix: *b. bus* (bernardus) *bellayl* (mid. 79 × 34). El brocal és prismàtic. La creu de Llardecans és semblant a les dites, però no té esmalts, veient-se en els llocs on devien anar aquests, ornamentació per l'estil de la dels campers. El canó és caragolat en hèlix (mid. 73 × 33 centímetres) (fig. 65).

Al Museu Arqueològic de Madrid s'hi exposa una creu processional (número 2,165), la marca de la qual apar ésser de Montsó. Té els plans amb obratges d'aglans, nu esfèric aixafat, amb sis losanges que foren esmaltats, com ho foren també els quadrifolis, que en l'anvers deixen veure l'àngel, la Mare de Deu, la Pietat i Adam, mentre que en l'altra cara mostren el lleó, el pelicà, la creu i l'àguila.

La catedral de Tortosa posseeix també una creu per l'estil de les que hem descrit, amb pom en forma d'esfera aixafada i decorada amb sis grans

d'ordi. No hem pogut trobar-hi marca (fig. 66).

Altre grup ben interessant de creus el constitueixen les semblants a la que, en 1420, obrà Marc Olzina per a Cardona. Aquesta duu els plans ornats amb aplicacions d'argent repujat i ben retallat, formant fullatges de card. La citada creu cardonina (n. 143, mid. 1'60 × 0'56 metres) és exemplar digne de nota per les seves dimensions i excel·lent conservació. Sota les flors de lis conserva els quadrifolis; aquests van sense les plaques esmaltades que tantes vegades hem notat anteriorment. En la cara del Crist té, en el lloc dels quadrifolis dels braços, sota dosserets, les figures de la Verge i Sant Joan. En la flor de lis del cim hi va un sepulcre i Crist, i en la inferior un àngel. En el revers, al mig

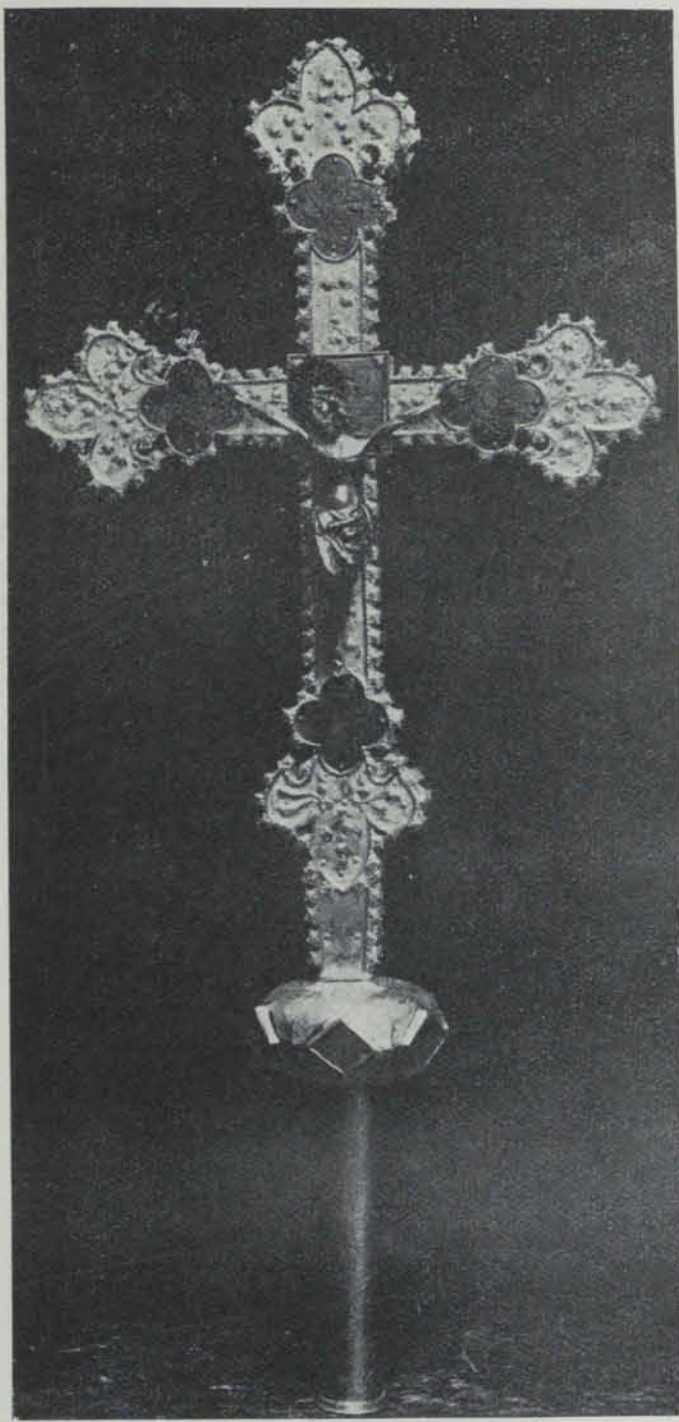
de la creuera, hi ha la figura del Senyor sentat i beneint, voltant-lo els símbols dels Evangelistes Joan, Lluc i Marc i altre sepulcre, no sé si dir amb la Mare de Déu. Sota la creu i ans del pompós pinacle, de caràcter arquitectònic i amb imagine-ria, hi ha un losange amb l'escut de Cardona, ressaltant en esmalt blau, amb card d'or sobre camper roig. La marca és barcelonina, per l'estil de la de la creu ja citada del Seminari de Lleyda (figs. 67 i 68).

Un altre exemplar de creu, amb aplicacions de fullatges d'escardot, la té el Museu de Barcelona (n. 221 de l'Exposició, mid. 79 x 34). La marca és igual a la de la creu anterior. En els quadrifolis hi ha fullatges i, al mig de la creuera, una creu o la representació de la Resurrecció. El nu no té caràcter, és esfèric.

Ja veurem com, en ple segle XVI, perdura aquest tipus de creu.

No tenim en nostra terra, que sapiguem, cap creu processional de doble travesser, seguint ja de lluny un tipus que ens vingué d'Orient. A Saragossa, en el convent del Sant Sepulcre, n'hi ha un exemplar flor-delisat, amb quadrifolis, avui posats en desorde arbitràriament, on es llegeix ISAIES — DAVIT — IVAN — LVC; això podria donar lloc a pensar en una joia catalana que aniria enriquida amb esmalts, dels quals avui sols resta el burilat o petit relleu de la planxa de plata que els féu de sustentacle i que amb son obratge permetria moviments de clar-obscur, actualment imperceptibles (1).

Les creus a què obeeix l'exemplar de Saragossa no eren pas sempre insígnies arquebisbals o de metròpoli eclesiàstica. Un inventari de la Catedral de

F.g. 66. — Creu de la Catedral de Tortosa

(1) *L'Orfèbreria en l'Exposició de Saragossa*, p. 21.

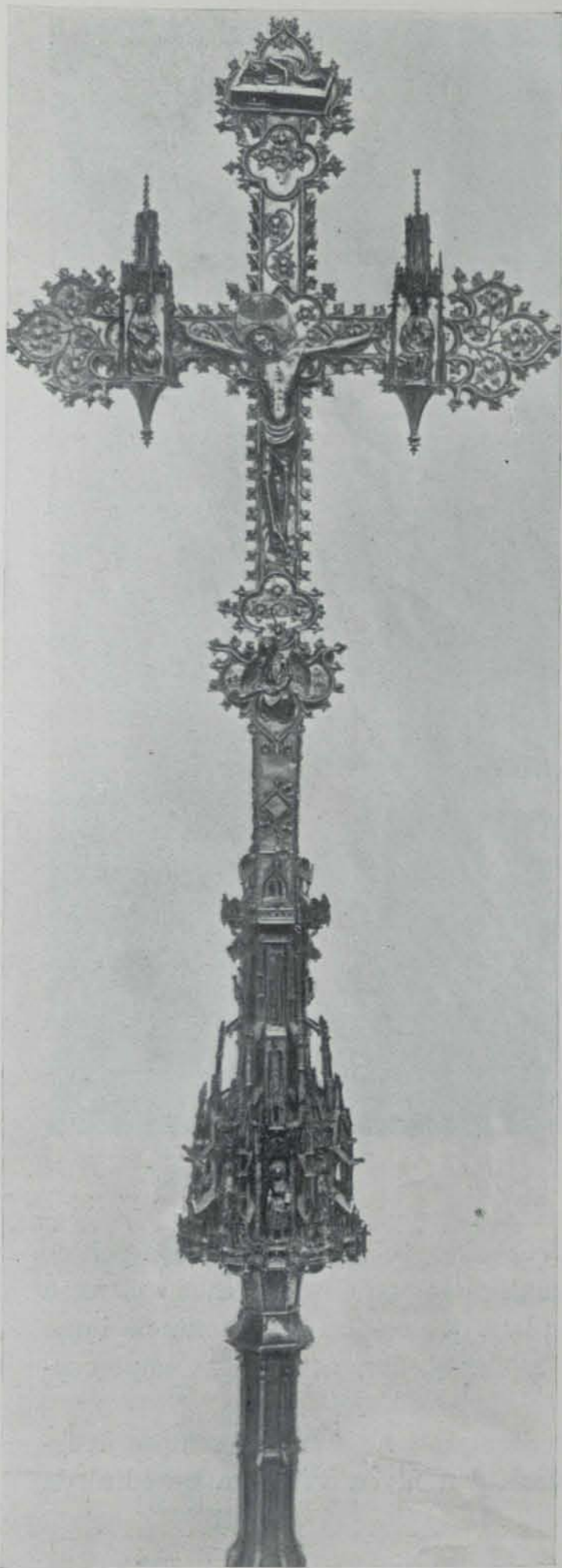

Fig. 67. — Creu de Cardona (anvers)

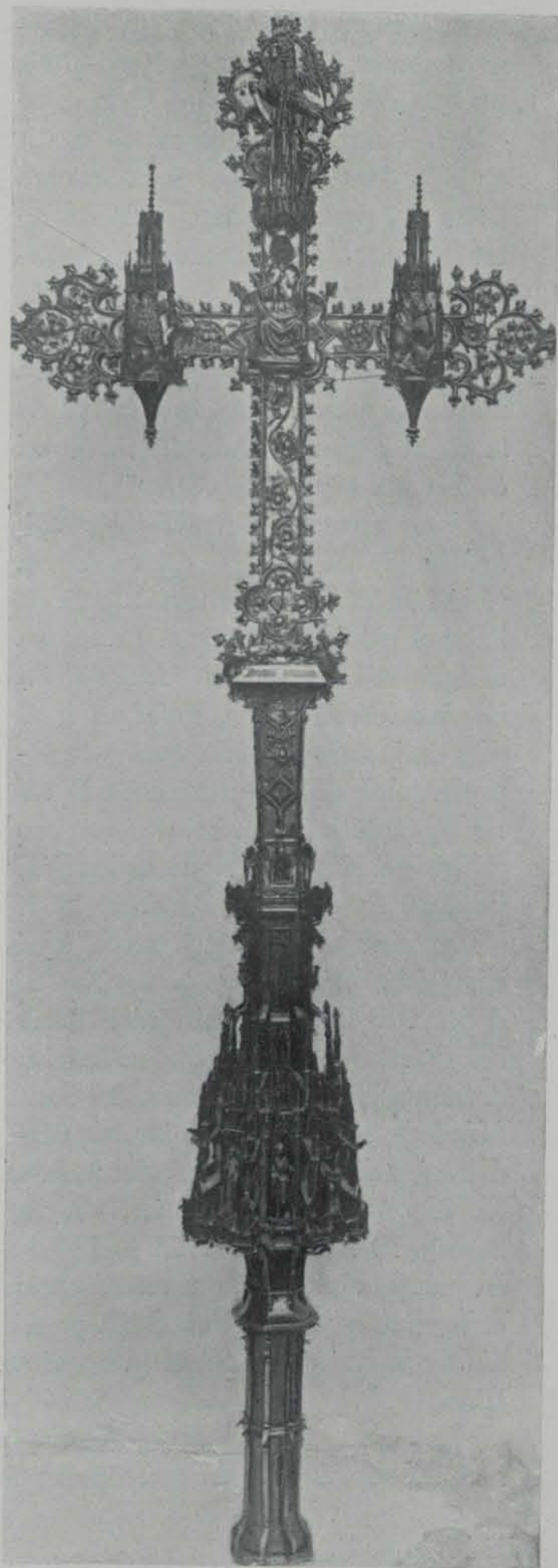

Fig. 68. — Creu de Cardona (revers)

Girona de 1470 parla d'una d'elles quan descriu: *una creu ab crucifix de argent deurat e son dues creus, una sobre laltre. Serueix per les festes anyals a portar à la professó* (1).

VII

No són pas relativament moltes en nombre les creus processionals dels anys de mil quatre-cents, que no essent de material bo, tal com la plata, hagin arribat fins a nosaltres. Però amb tot, no deixen d'haver-n'hi exemplars que les parròquies i comunitats mancades o no massa sobreres de béns feien construir de ferro o de fusta, com es pot veure en les col·leccions episcopals vigatanes on hi ha models de les unes i de les altres. En l'Exposició de 1913 la Catedral de Barcelona hi portà una creu de ferro amb Crucifix de bronze.

A més d'aquestes, d'obratge tant pobre, se'n feren d'aram que es daurava i fins s'enriquia amb esmalts, produint efectes semblants als d'una peça de gran preu, ja que a vegades el treball posat en la confecció d'aquestes creus era ben notable.

El Museu Episcopal de Vich té interessants exemplars d'aquestes creus de aram daurat. Una n'hi ha que és feta amb fragments de la que antigament posseï el monestir de Pedralbes, de disposició absolutament semblant a les d'orfebreria. Es comprèn que tenia grans plaques d'esmalt en el centre i quadrifolis, plaques que eren d'argent, ja que foren causa que tal creu fos robada i esmicolada, aprofitant-ne els lladres allò que era de metall estimat i deixant el que era d'aram. Els plans són bellament foliats i el nu, esfèric aixafat, mostra burilades dins d'uns ninxos unes imatges de sants, classe d'ornamentació que també es troba en el canó on se pot emmetjar l'astil.

A més d'aquest exemplar notable, en les col·leccions episcopals vigatanes n'hi ha un de molt senzill que es pot pensar si tenia esmalts en els quadrifolis i centre. Com en l'anterior, les planxes metàl·liques van fixades a una ànima de fusta, que queda amagada.

Més interès que aquest té una creu molt ben conservada i d'airosa faisó del mateix Museu vigatà. Té, com les dites, els extrems flordelisats, amb quadrifolis prop d'aquestos, vorejant totes les arestes un festó de frondes de gran caràcter. Els plans van ornats, si no amb suma minuciositat, amb gran nitidesa i molt coneixement dels efectes decoratius amb fullatges burilats i realçats per alguns tocs repujats donats amb gran perícia. En els quadrifolis d'una de les cares hi ha els símbols dels Evangelistes, el lleó (*Sant Marc*), l'àguila (*Sant*

(1) FITA: *Los Reyes de Aragón y la Seu de Gerona*. Primera sèrie, Apèndix. — L'inventari dels bens del Rei Martí, fet en 1410, parla d'una *creu de banús doble*. El títol o taulella posat sobre el cap de Crist, sens dubte que influí en la adjunció del travesser superior de les creus orientals, que prou foren les que originaren les nostres *dobles*.

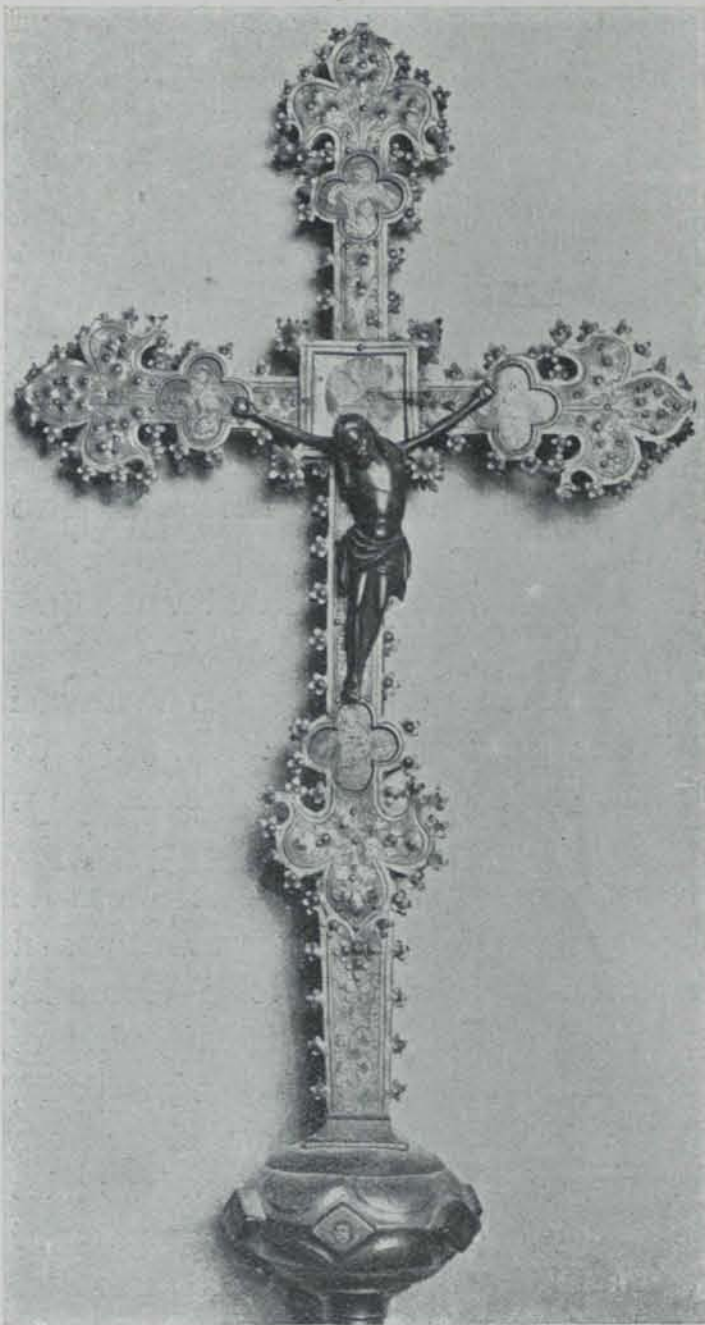

Fig. 69. — Creu del Museu de Vich

Ioàn), el bou (*Sant Lluc*), l'àngel (*Sant Matheu*), fets en esmalt opac verd en el camper o fons sobre'l qual ressalten les figures, blau i roig en els detalls de l'habillatge. Noti's com, amb tot i ser les plaques d'aram, els llocs on haurien de representar-se carnadures són platejats, perfilant-ne els trets principals una espècie de niell d'un to avinat o morat fosc, que omple les cavitats que ha deixat el cisell. La placa central, amb una creu que fa de nimbe a la figura del Salvador clavat en creu, no té pas l'aire de moderna. En el revers hi ha també plaques antigues, junt amb altres posades fan ben pocs anys. La del mig porta un decorat de flors i estrelles, i en les dels quadrifolis superior i inferior s'hi presenta la Verge i Adam, totes amb fons blau-fort i detalls d'esmalt vermell, verd i morat. El pom és esfèric i conserva cinc de les sis plaques losanjades que l'ornaven, donant uns capets de sants sobre fons verd o blau i amb coloracions de roig i morat (mid. 960 × 405 mil·lím.) (fig. 69).

Semblant li és una creu de Santa Maria de Martorelles (n. 35, mida

85 × 41 centímetres). En els quadrifolis de l'anvers hi ha el pelicà, el brau (MAC), Sant Joan i el brau (LVCH). En els de l'altra cara hi ha l'àguila, altra volta el pelicà, l'àngel (MATV) i un escut d'armes amb guilla o mustela passant sobre un castell. Els colors de l'esmalt són opacs. En el pom esfèric aixafat s'hi veu losanges amb floretes també colorides a vitrificació (figs. 70 i 71).

El Museu de Barcelona té altra creu per l'estil, però més senzilla. No hi ha pas la bcrdura de frondes vegetals que es pot notar en els dos exemplars referits; els quadrifolis queden convertits en un expandiment de les tiges de la creu; el nu resta sense caràcter. Els plans sí van decorats amb fullatges repujats i quelcom burilats, sempre senzills i efectistes. Dels esmalts sols se'n posà en un medalló al mig de l'encreuament, donant en una part una creu en roig i en

Fig. 70. — Creu de Santa Maria de Martorelles (anvers)

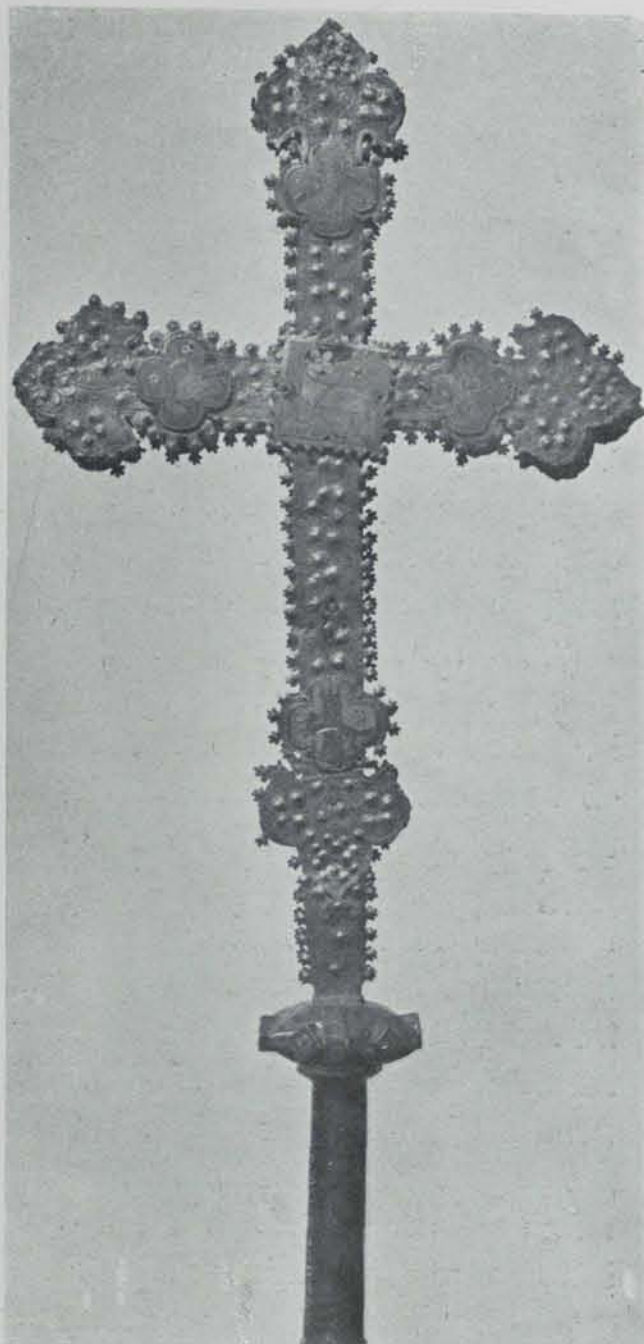

Fig. 71. — Creu de Santa Maria de Martorelles (revers)

l'altra un monograma IHS en blau; opacs tots dos colors (n. 207, mid. 56 × 26 centímetres).

El Museu del Seminari de Lleida presentà una creu processional d'una sola faç, senzillament feta de planxa gruixuda, formant quadrifolis als extrems dels braços (n. 119, mid. 55 × 28 centímetres). En aquests hi ha els símbols dels quatre escriptors de la vida de Crist, al cim l'àguila, en els braços el lleó i l'àngel, a baix el brau, tots amb filacteres anepígrafes. El nu és esfèric quelcom gallonat o lobulat i caragolat en hèlix i el broquer resulta quasi piramidal. Estirant-ho molt, es podria atribuir aquest exemplar a finals del XV. Sembla una obra d'importació, potser vinguda de la clàssica terra de la dinanderia, po-

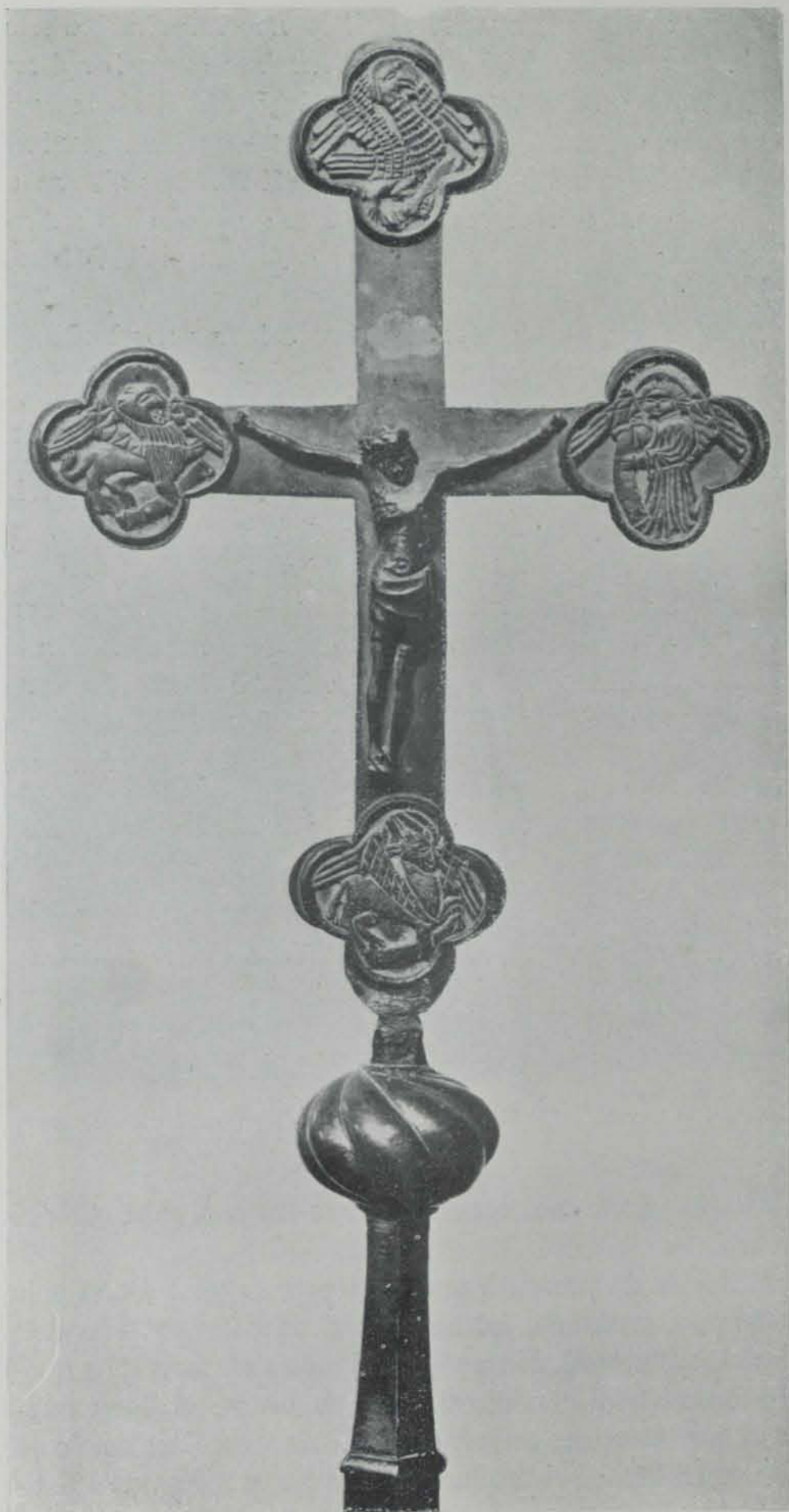

Fig. 72. — Creu del Museu del Seminari de Lleida

dent-se posar el metall de què és feta entre l'açòfar de les bacines de llàntia i de captiri (fig. 72).

A Serinyà hi ha una creu processional d'aram daurat, que val la pena d'ésser mencionada. Per una estranyesa no és flor-delisada, sinó que va capçada per trifolis de complicat contorn, repujats i cisel·lats, anant la resta dels plans únicament burilat, ço que dona una elegant serpentina de caràcter vegetal. Al mig té una placa circular amb la *dextera domini*, en actitud de beneir, voltant-la quatre quadrifolis amb el pelicà, la Verge, Sant Joan i un calze amb hòstia junt amb el monograma IHS XPS, tot amb esmalts opacs. Algunes frondes decoren els contorns. El nu és esfèric aplanat.

Una petita creu del Museu de Vich se li assembla en quant a tenir els caps capritxosament foliats i repujats amb al-

guns tocs fermes i sàviament donats, a més de burilats. Sols té esmaltades dues plaques centrals rodones, amb els monogrames IHS y XPS, en color roig translúcid i ben formós.

D.ª Cecília Farré de Fontquerni, en l'Exposició de 1913, hi presentà una creu de planxa d'aram daurada, burilada per ambdues cares, que hem de considerar com una seqüela de la fabricació del nord d'Espanya, potser de Navarra, de què ja hem parlat. Hi manca la flor de lis inferior. En l'anvers, o sia en el lloc on hi ha aplicat el Crucifix, l'obratge del metall dóna flors, el pelicà, la Verge i Sant Joan, a més d'una creu al centre de la creuera. En el revers es dibuixa la representació de l'Omnipotent, a més dels símbols de l'àguila, lleó i brau. El nu és esfèric, però motllurat, amb sis losanges amb florons en altre temps esmaltats (n. 137, de l'Exposició, mida 72 × 40 centímetres) (fig. 73).

La mateixa expositora presentà altra creu (n. 135, mid. 33 × 18 centímetres), que ara figura en el Museu Episcopal de Vich, la qual en els extrems de l'anvers hi tenia quatre plaques quadrifoliades, que així feien donar a la creu la denominació de les terminacions. En la superior hi havia el bust del Creador beneïnt i tenint un llibre on es llegia l'*alpha* i *omega*. En els braços hi havia també personatges representant la Verge i Sant Joan; a baix se veia un cap de mort i dues túbies humanes, tot sortint sobre camper blau i perfilat de niell avinat. Els plans de l'anvers i tot el revers quedava puntillat, donant ornamentació foliada per l'estil de la que es veu en els campers de les nostres taules gòtiques.

En el Museu de Barcelona hi ha dues altres creus (n. 214, mid. 91 × 47 centímetres, i n. 218, mid. 54 × 43 centímetres) que han de considerar-se com a cosa vinguda de fora. La primera resulta una creu quasi equilatral, patada, molt oberta cap als extrems, posada sobre el canó amb senzill i reduïdíssim nu. La planxa de què és formada deixa unes frondes pels seus costats. Els plans

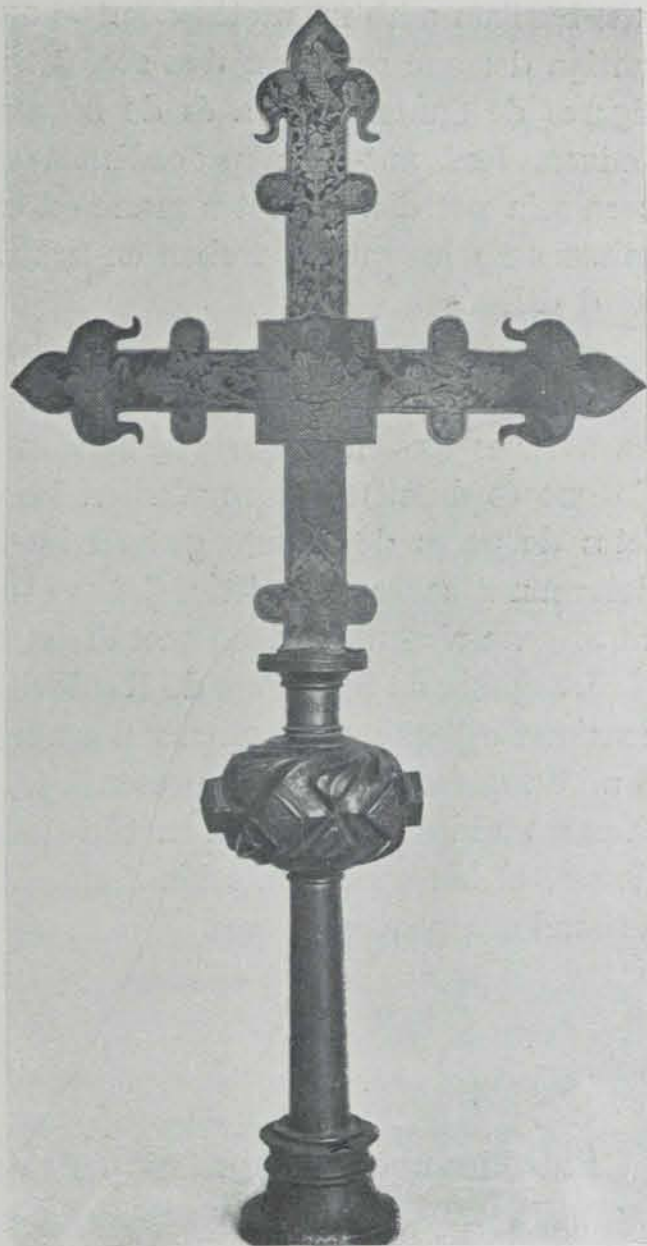

Fig. 73. — Creu de D.ª Cecília Farré (revers)

són burilats amb un motiu d'entrellaçats que es podria pendre com a cosa més antiga del que realment deu ser. Mai hi ha hagut Crucifix ni, segons sembla, figures de Sants. L'altra és de bronze, també patada, amb disc central i dibuixos. Ignorant-se la procedència veritable d'aquests dos exemplars, poca cosa se'n pot dir. De totes maneres, cal suposar-les exòtiques, per sa disconformitat amb les que es troben en nostra terra, podent-se tenir per vingudes del nord d'Europa.

No foren pas desusades durant els temps gòtics les creus de cristall. N'hi ha notícies que indiquen que servien especialment pels enterraments d'albats. Ço que és difícil és assenyalar en les existents època determinada, ja que són fetes de peces de formes geomètriques en les quals és impossible reconèixer determinat caràcter artístic. Ço que més ens en podria dir quelcom és la muntura, generalment feta de metall bast, de ferro i aram.

L'església de Sant Pere de Riudeviltles en presentà una (n. 190, mid. 83 × 41 centímetres) que per son nu d'aram es podria pendre com a obra gòtica. La Sra. Marquesa de Dou en presentà una altra (n. 50, mid. 56 × 31 centímetres); la parròquia de Penýscola en té també una altra, com Sant Joan de les Abadesses, el Museu de Barcelona, etc., etc., totes les quals tenen ja l'aire de més acostades a nostres temps.

VIII

Entre les obres d'argenteria destinades a guardar el fust de la creu en què morí el Salvador i pertanyents al segle XV, cal citar en lloc principal una creu reliquiari de Vich, ja que té la circumstància de presentar-se'ns ben datada.

Consta que, als 21 de setembre de 1437, l'argenter vigatà Galceran Comta tractà amb el rector de Sant Sadurní de la Roca del Vallès, Pere Arnalt, sobre fer un guarniment per una Vera-Creu, *d'argent dorat i asmaltat*, amb imatges, a raó de 8 lliures per marc, podent arribar a valer cosa de 110 lliures en conjunt i estar llesta ans d'un any i mig ⁽¹⁾. A 5 de febrer de 1442 l'argenter confessava rebre del Capítol de Vich seixanta florins d'or d'Aragó, *ultra alias pecunie quantitates per vos mihi anticipatas et per me vobis assecuratas pro operatione et expedicione Reliquiarii sive gornimenti argenti quod dictum est pro vobis ad opus ornamenti ecclesie vicensis et sancte Crucis* ⁽²⁾.

Amb aquests dos documents s'ha de relacionar un de datat a 6 de febrer de 1442, en el qual consta que els canonges de Vich rebien del rector de Sant Sadurní, ja citat, seixanta lliures, *quas vos devocione motus beato petro ecclesie vi-*

(1) C. F. *Manual X*, Pere March Poqui, fol. 111.

(2) Id., *Manual XXXIII*, Pere d'Artigues, fol. 23.

censis dare obtulistis ad opus alicujus gornimenti sive reliquiarii argenti fiendi pro tenendo et conservando crucem domini nostri Jesu Xpi. in dicta sede. I afegia, per no donar lloc a dubte respecte al lligam entre els documents ans extractats: pro quoquidem gornimento sive reliquiario fiendo et expedendo carta capitulo facta fuerunt et inita inter et Galcerandus comta argenterius vicensis qui ipsum gornimentum sive reliquiarium continuavit et operatur, die jovis XV septembris anni MCCCC quadragesimi⁽¹⁾.

No s'ha pas conservat altra cosa d'aquest reliquiari que la creu, havent-ne desaparegut la peanya. Aquella és elegantment flordelisada, amb paraments llisos, sols contornejats per una senzilla bordura rellevada. L'anvers va ornat amb quatre plaques quadrilobades, la superior amb un àngel amb filactera, les dels braços amb les mitges figures de la Verge i Sant Joan, la inferior amb Sant Pere. En l'altra cara hi ha en les plaques de les flors de lis els símbols dels Evangelistes, i al mig, en un esmalt de forma ametllada, la representació del Senyor de cels i terra *in sede magestatis*. En el centre de la creu de l'altra part primerament esmentada hi ha la theca del *Lignum Crucis*, a la qual envolten unes plaquetes quadrangulars i amb flors, totes antigament esmaltades amb coloracions transparents. Uns claus repartits en els plans de la creu semblen acreditar que aquesta anava ornada de pedreries que avui han desaparegut.

Consta que el rei Martí l'Humà donà a la seu de Barcelona una relíquia de la Vera-Creu, que encara existeix, tenint el reliquiari poca cosa d'important per referir-se a principis del segle XV⁽²⁾. De Mallorca se sap que en 1411, als 22 de març, un beneficiat, dit Jaume Domènech, regalà a la seva catedral una creu *cum sua virga argenti in utroque capite et duabus laminis in utroque latere pro sustentatione diti ligni cum suo reservatorio vitreo*⁽³⁾. De l'argenter barceloní Berenguer Llopart consta que entre 1416 i 1419 féu un reliquier per al *Lignum Crucis*, per al monestir de Sant Cugat del Vallès.

L'antiga col·legiata d'Ager posseeix una creu pediculada que hem de considerar dins el grup de les reliquiàries. Es un exemplar d'elegant perfil, massís de proporcions en sa part superior, més sens dubte del que pertoca al seu sustentacle que és lleuger i amb quatre petges. A aquesta obra d'orfebreria fa sens dubte referència el P. Jaume Villanueva quan diu que l'abat d'Ager, Vicens Segarra, rebé del Papa Luna (Benet XIV) l'ús de les insígnies pontificals i féu obrar una gran creu de plata amb diverses figures, entre les quals és remarcable un pelicà dins el seu niu⁽⁴⁾. L'abat morí en 1433, divent per tant acostar-se a aquest any la construcció de la creu. A l'abat Segarra deu referir-se la tarja amb cama humana, que amb el bàcul i la tovallola figura en la creu, i també un escut

(1) C. F. *Manual XXXIII*, Pere d'Artigues, fol. 23.

(2) JOSEP MAS: *El Correo Catalán*, 3 maig 1913.

(3) VILLANUEVA: XXII, p. 50.

(4) *Viaje lit.*, IX, p. 121.

Fig. 74. — Creu-reliquiari de Sant Pere d'Ager (anvers)

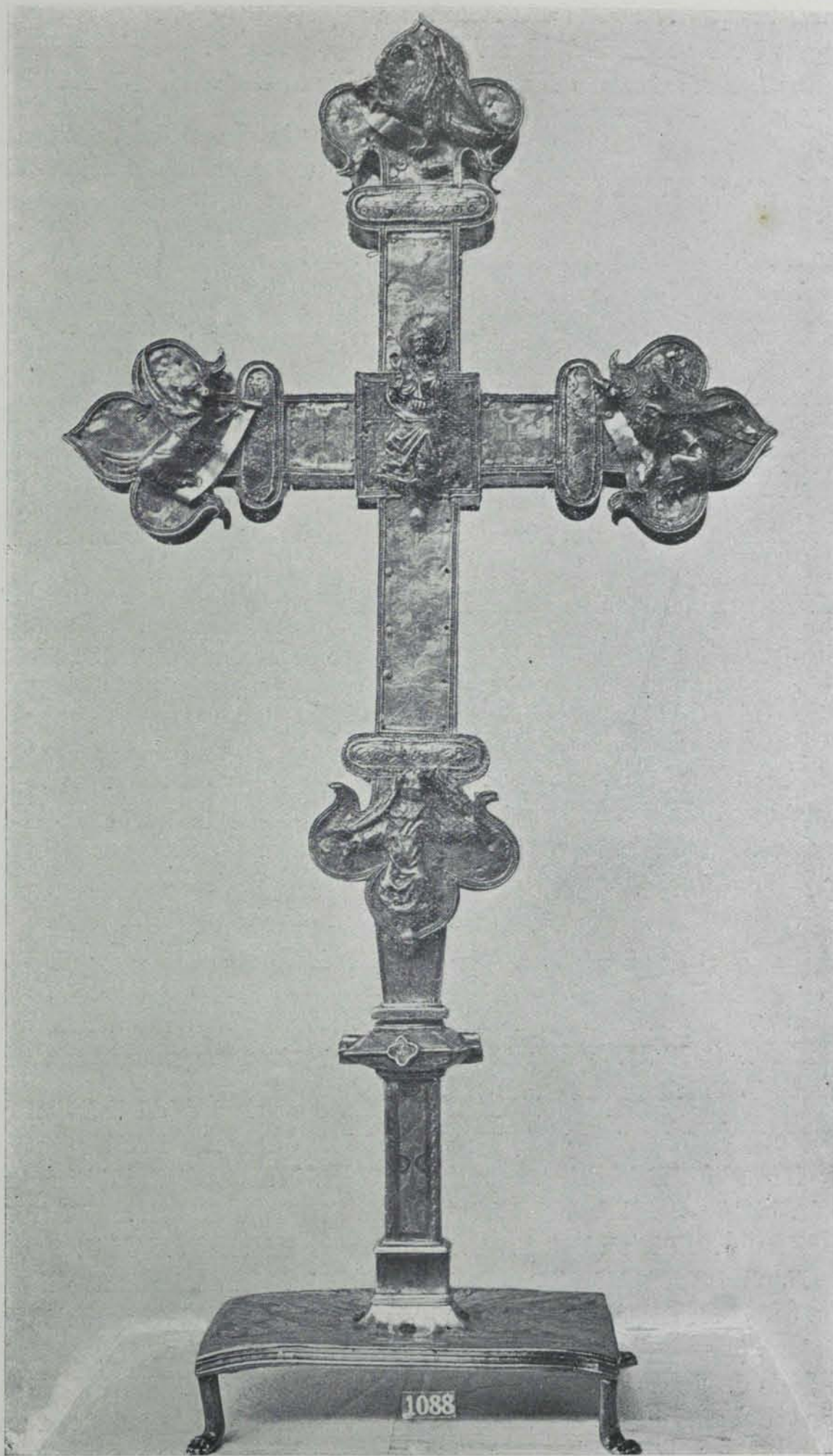

Fig. 75. — Creu-reliquiari de Sant Pere d'Ager (revers)

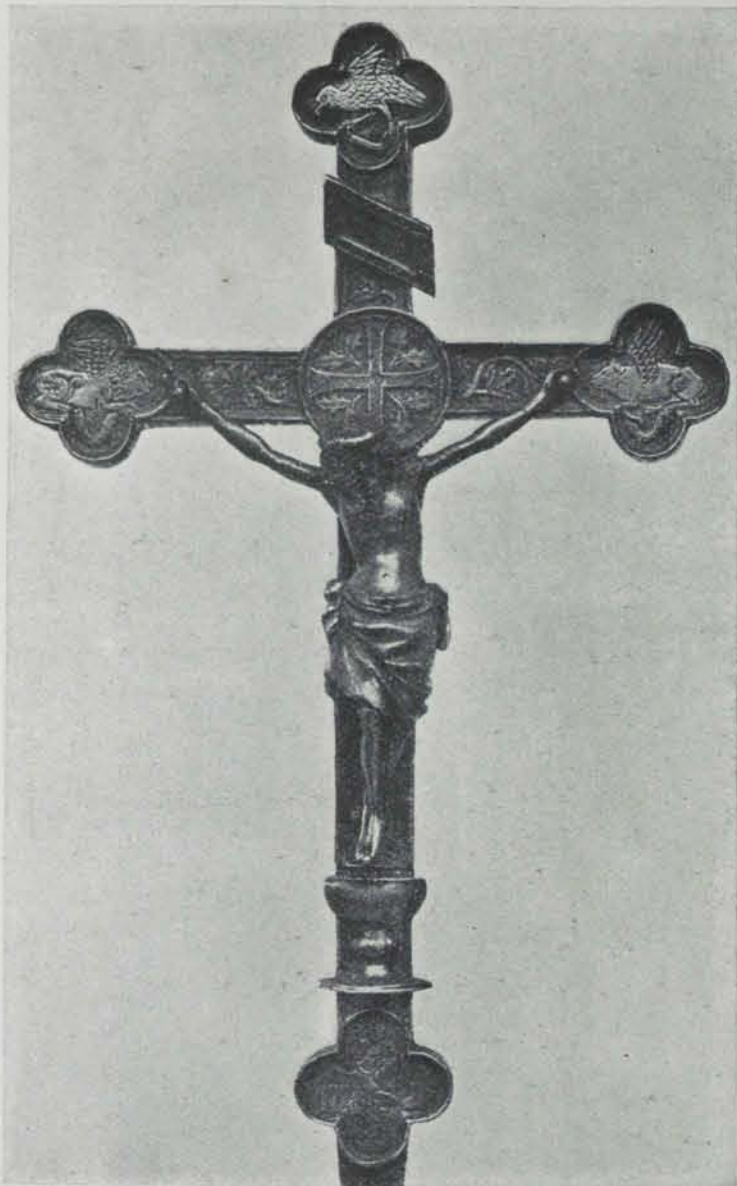

Fig. 76. — Creu de D. Macari Golferichs

amb les claus de Sant Pere, i esmalt blau, igual que el títol IHS NAZAR — ENVS REX que figura sobre'l cap del Crucificat, i alguns ornaments florejats de sota les flors de lis amb què terminen els caps. En l'anvers hi ha en figures, molt rellevades i valents de factura, posades en els extrems de la creu, el pelicà, la Verge, Sant Joan i Adam sortint de sa tomba, apareixent en el revers els símbols dels Evangelistes fent seguici a la figura del Déu judicador de vius i morts que ocupa el lloc central. Són de notar en els plans de la creu i tija que l'aguanta uns motius ornamentals, que semblen un contrasentit com a decoració de la primera meitat del segle XV (figures 74 i 75).

Una particularitat té aquesta creu ageresa i és que el Crucifix i la placa de la creuera de l'anvers és fàcilment llevadissa, deixant veure a sota unes theques a propòsit per guardar-hi el fust de la

Vera-Creu i altres relíquies. A no ser això, tothom deuria pendre-la com a model de creus pediculades (n. 142, mid. 80 × 40 centímetres). La marca acredita de lleidetana la fabricació d'aquesta obra, realment notable dintre la nostra orfebreria.

Don Macari Golferichs posseeix una petita creu amb quadrefolis en els extrems (núm. 139; mideix 30 × 12), que també es desmunta i és a propòsit per guardar en son interior la santa relíquia. El Crist, ben formós, que hi figura clavat té un calze sota els peus i és voltat dels símbols de's Evangelistes. En el revers hi té un pelicà, un lleó, un fènix i un griu voltant l'anyell diví que hi ha al mig. Els plans van enriquits amb foliacions. La marca formant un escudet amb una clau i un doble ondulat no cal pensar que sigui de corporació d'argenter catalans (fig. 76), ans se la suposa de Sant Pere de Narbona.

L'església de Verdú posseeix una Vera-Creu, en forma tal, que més fa l'efecte d'una custòdia amb caps eucarística. Sobre un peu sextilobulat s'alça una tija

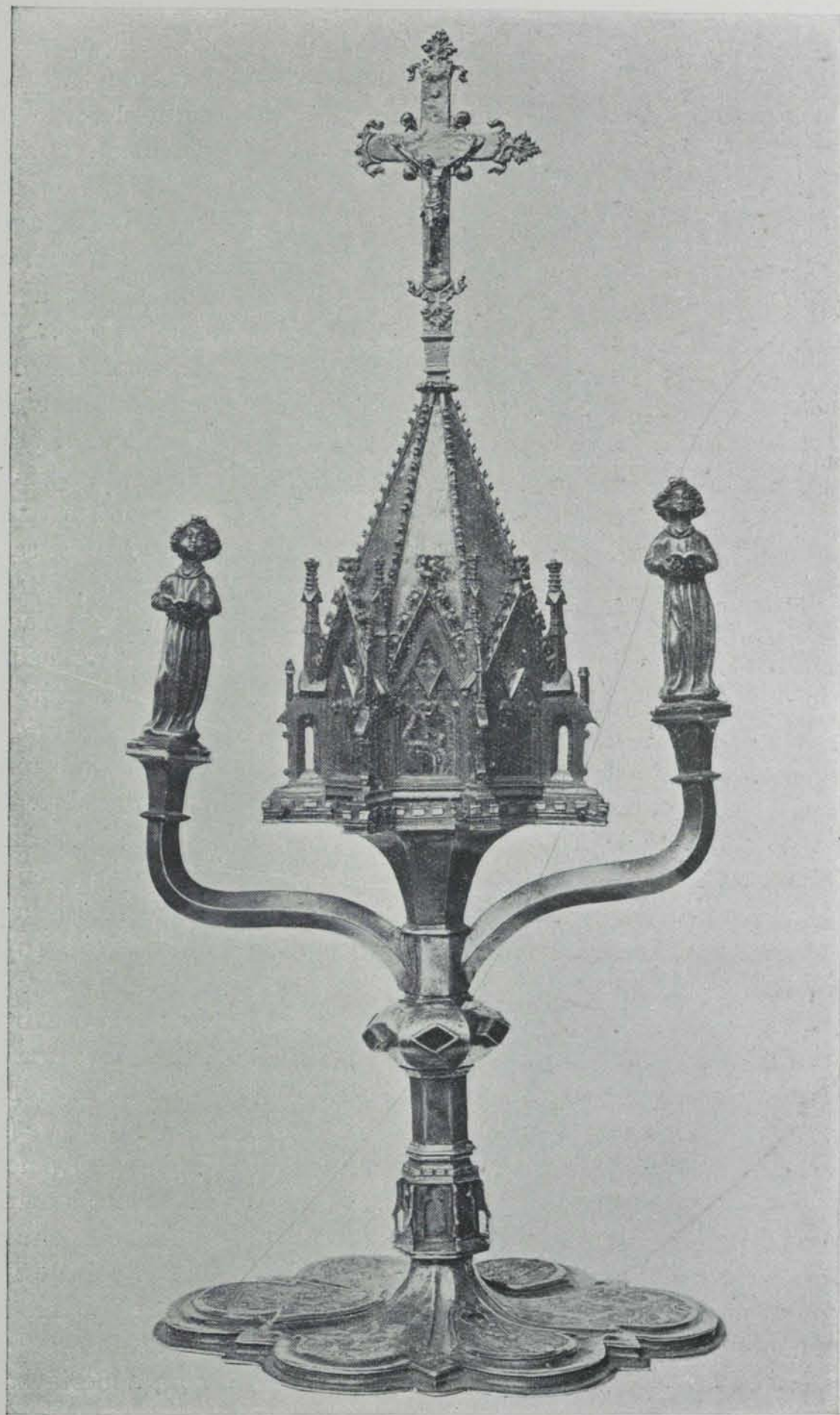

Fig. 77. — Vera-Creu de Verdú.

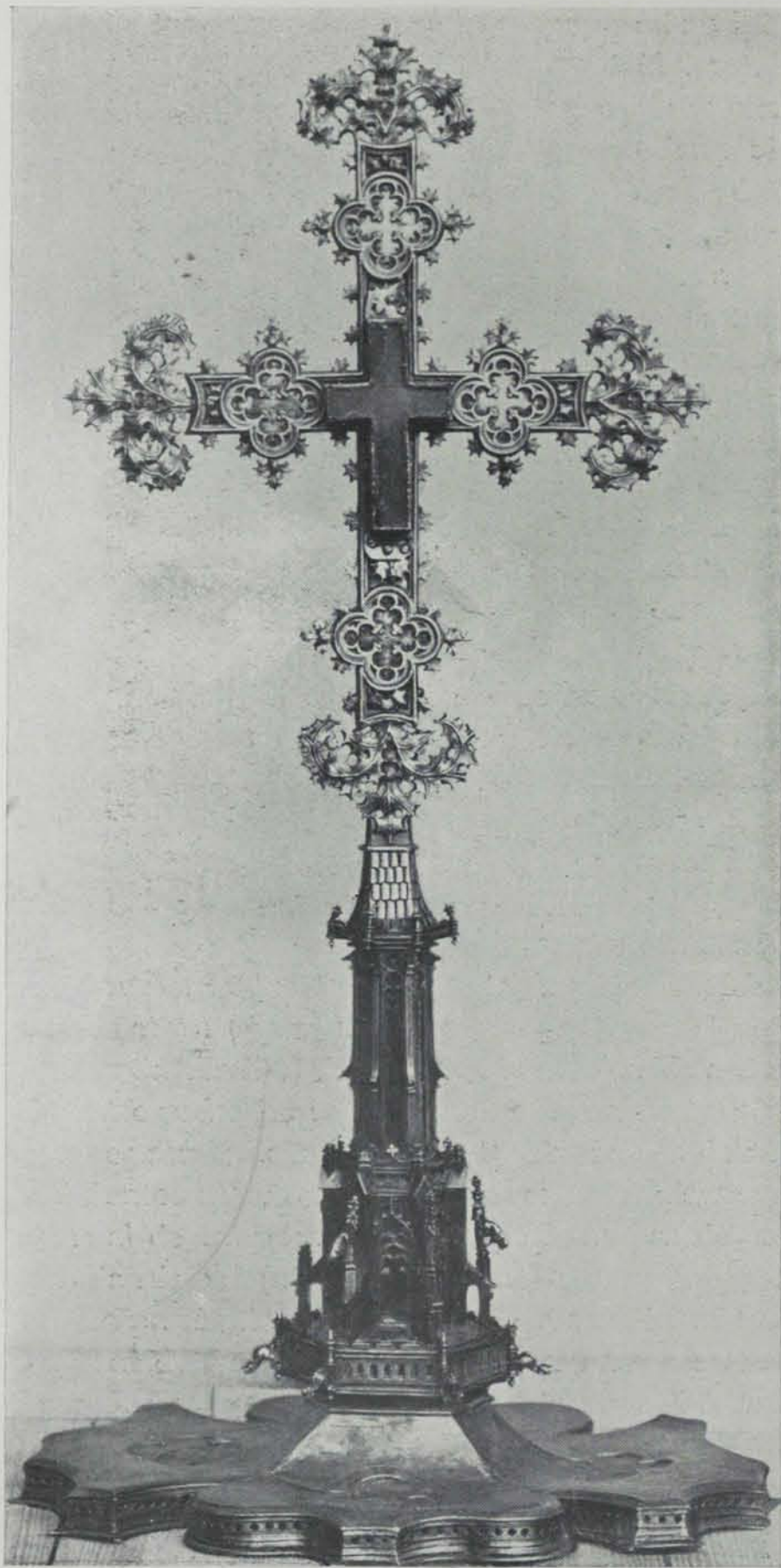

Fig. 78. — Vera-Creu del Convent de l'Ensenyança, de Barcelona

(1) *L'Orfebreria en l'Exposició de Saragossa*, p. 9.

amb nu poligonal ornat de rombes, que dona el punt de partida de tres branques: la del mig destinada a sostenir el reliquiari, en forma de templet hexagonal rematat amb pinacle i creu flordelisada amb Crucifix; les laterals destinades a sostenir dos àngels amb llibres a les mans. El reliquiari té dues cares, l'anterior i posterior, amb vidres que permeten veure les santes relíquies; les altres vénen ornades per plaques d'esmalt translúcid on apareix una mitja figura de Santa Margarida, un escut format per bàcul amb tovallola i una ferradura, i dos àngels. En el peu hi ha en tres dels lòbuls unes plaques, ara sense color, on hi va el Crist *in Sede* i escut d'armes d'arbre, Sant Pere i empresa de campana, i Sant Pau amb armes de torre (núm. 51, mid. 53 centímetres alt.) Aquest reliquiari té certs punts de contacte amb la custòdia de Tronchon, que se sap que fou obrada a Morella⁽¹⁾, podent com aquesta haver pos-

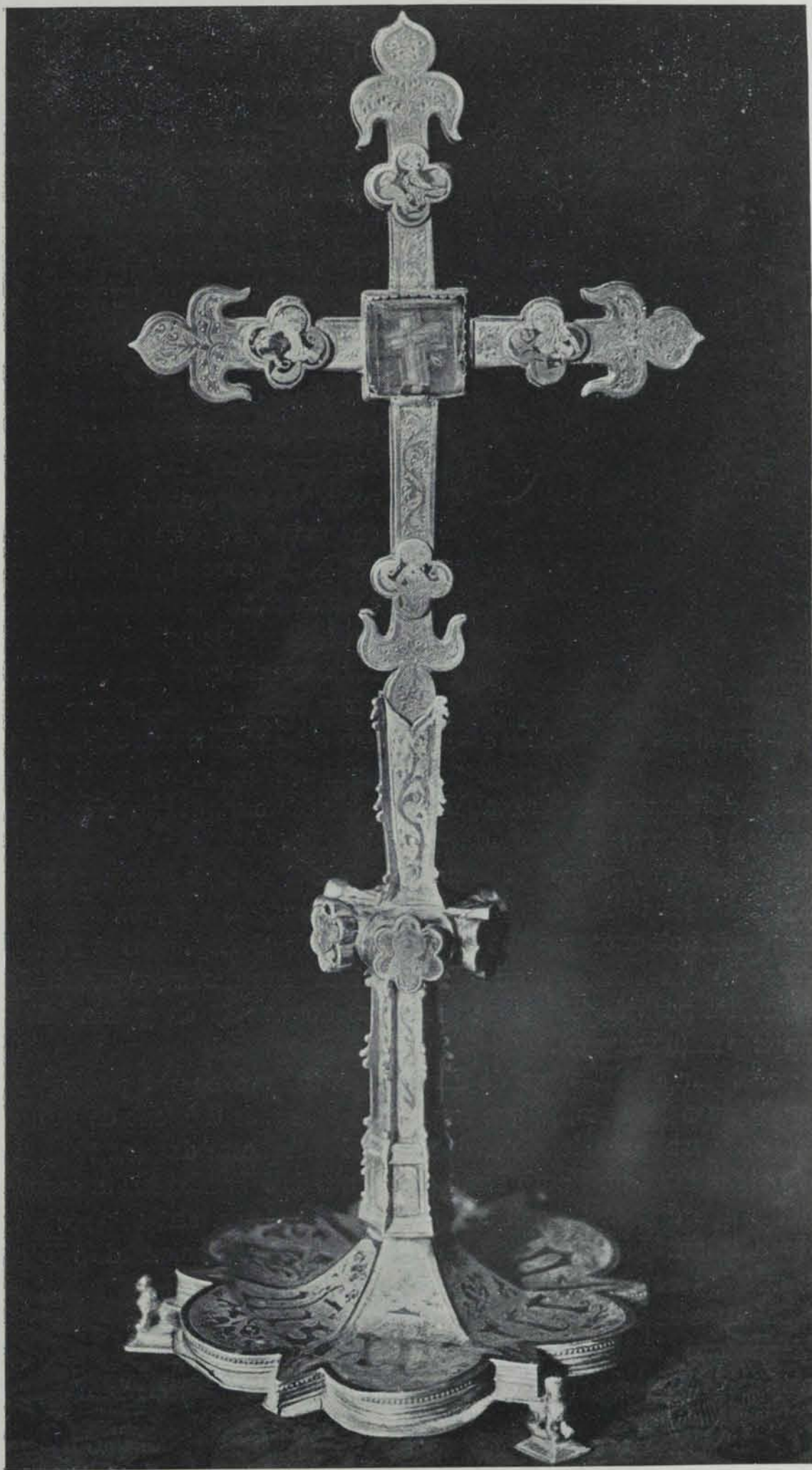

Fig. 79. — Vera-Creu de l'Espluga de Francolí (revers)

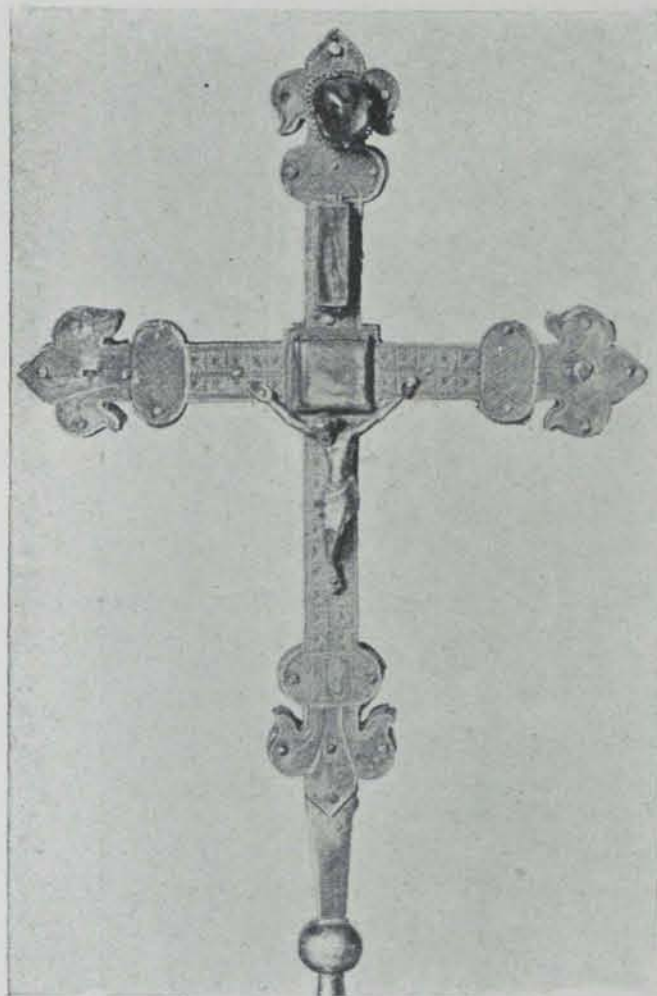

Fig. 80. — Creu-reliquiari de la Catedral de Girona

seït viril al cim, en lloc de la creu (fig. 77).

El convent de l'Ensenyança de Barcelona té una Vera-creu, feta segons els models usuals de nostra terra, amb gran creu, portant al mig la *theca*, posada aquella sobre un peu. Aquest apareix ornat amb recursos arquitectònics, formant respatllers i gàrgoles i pinacles elegantíssims. La creu va guarnida de bells escardots en els extrems i de frondes d'aquesta planta en totes ses arestes, no mancant-hi quadrifolis ornamentats amb trepadures cegues que ressalten sobre esmalt blau, que també ocupa tots els p'ans. En el peu, de garrit perfil crucífer, té uns quadrifolis amb esmalts, on hi ha el naixement de Crist, Sant Bernat de Claraval i Sant Esteve, un escut de torre d'or sobre atzur i un ocell a manera d'oca blava sobre plata. La marca barcelonina en dues ratlles, indica prou bé la ciutat

on fou produïda una tan notable peça d'orfebreria (núm. 181; té 570 × 255 mil·límetres) (fig. 78).

La Catedral de Tarragona té una rica Vera-Creu amb l'anvers ornat de vint i quatre pedreries i vidrots i una àgata de tres capes romana, representant un guerrer romà; l'altra cara porta els símbols dels Evangelistes voltant la figura del Pantocrator, tot fet en gran relleu i ardidament cisellat en plata. El contorn general de tal peça és feixuc, però no pas desproveït de gràcia. No conserva pas l'antic peu (núm. 102).

La parròquia de l'Espluga de Francolí en té un exemplar pediculat, que cal suposar de dues èpoques, ja que la placa o solera és diferent de la creu i tija, que són per figurar entre les obres del segle XV. Aquesta darrera té un nu format per sis botons lobulats i amb imatges esmaltades. També hi ha esmalts en els quadrifolis que duu la flordelisada creu, en els de davant el pelicà, la Verge, Sant Joan i Sant Jordi; al darrera hi ha les representacions dels Evangelistes (n. 92; mid. 55 × 27 centímetres) (fig. 79).

La Catedral de Girona posseeix una creu reliquiari (Mid. 243 × 163 mil·límetres), flordelisada, que en sa part anterior, junt amb el Crucifix que en ses línies generals és ben gòtic, i porta dues *theques*, la una al mig de la creuera, l'altra

més amunt, proveïdes de cristall. L'ornamentació de tot el que és d'argenteria és senzillíssima, plana, amb sos burilats, entre els quals ressalta la lletra B. En el revers hi ha cinc relleus (fig. 80).

A Sant Joan de les Abadesses es pot veure altre petit reliquiari del *Lignum Crucis* fet d'argent daurat i ornat de perles. Els caps de la creu són floronats, notant-se com la peça central de l'anvers pot obrir-se per deixar veure la relíquia, que així quedava sota el Crucifix. El peu és de sis lòbuls amb bells dibuixos burilats (Mideix 175 x 85 mil·límetres). Se diu si aquesta joia antigament portava l'escut de l'abat Arnau Vilalta, ço que la faria acostar als començaments del segle XV, cosa per altra part no disconforme amb el seu caràcter i gentilesa (fig. 81).

En l'església d'Anglesola pot trobar el visitant una ben curiosa Vera-Creu de doble travesser, que apar datar de la quinzena centúria. És de contorns carrats, però ornats amb cresteries i frondes de tot caràcter gòtic. En l'anvers hi ha dues theques per a les relíquies, quedant els plans amb burilats d'ornat amb foliacions. El peu que alça aquesta interessant custòdia no pertany pas al temps a què fa referencia la part descrita.

La Catedral de Vich que té un *Lignum Crucis* de mida excepcional, que es diu que fou provat per foc, del qual no és pas ben clara la procedència, avui del tot desproveït de argenteria; durant el segle XV es pogué mostrar enriquit i magníficent. Per les notícies dels vells inventaris d'aquella Seu podem imaginar-nos-el, pesant no menys de vintiquatre marcs d'argent, amb la creu del Sant fust a posta per ser treta. Aquesta tenia un àngel al cim i altres dos en els braços. El nu devia ser esplèndid, ja que tenia esmalts de les armes del capítol i les imatges de Nostra Senyora, Sant Pere, Sant Pau i Sant Andreu, dins tabernacles o capelletes. El peu tenia un Crist crucificat en camp esmaltat, bases de plata daurada amb dragcnets i sis piràmides o pinacles amb àngels sota templets, aquestos acostats al lloc central d'on s'alçava la tija i pom. En un prin-

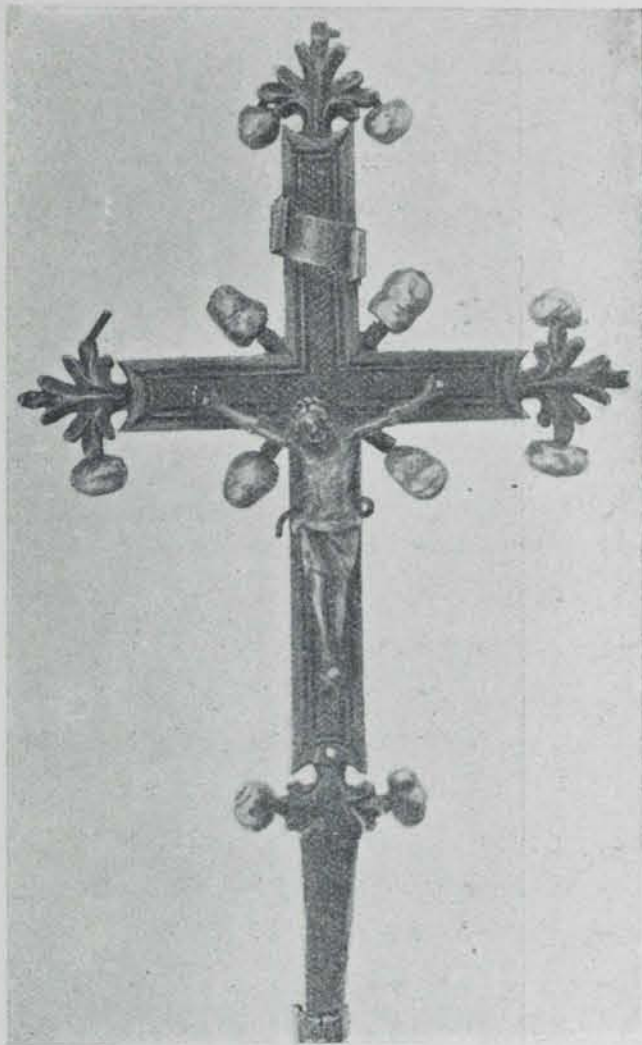

Fig. 81. — Creu-reliquiari de Sant Joan de les Abadesses

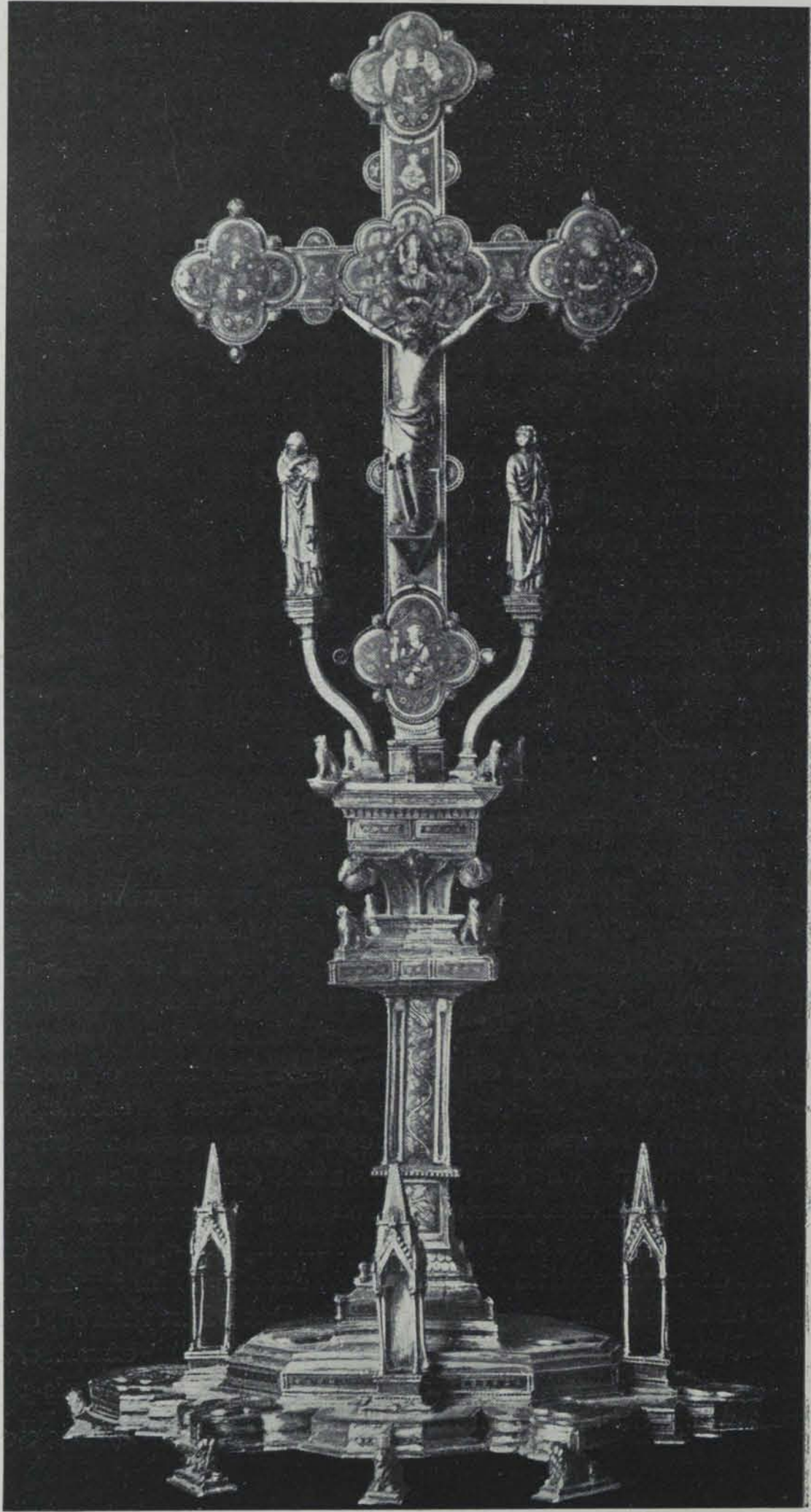

Fig. 82. — Vera-Creu de la Catedral de Tortosa (anvers)

Fig. 83. — Vera-Creu de la Catedral de Tortosa (revers)

cipi apar que la creu duia també esmalts dels Quatre Evangelistes, havent-n'hi tres més en el peu amb quarters de lleons i escacs ⁽¹⁾.

A la parròquia de Sant Pere de Ribes hi ha un reliquiari de la Vera-Creu amb una peça més antiga que el restant, corresponent al segle que ens ocupa, formant com un pinacle o agulla amb tres cossos sobreposats, ornats amb finestres i elements arquitectònics. Evidentment aquesta part devia pertànyer a una joia de bon gust admirable.

A més d'aquestes creus-reliquiers, el segle XV en presentà algunes purament destinades a servir d'ornament a l'altar i per això eren pediculades. L'inventari dels béns del Rei Martí, de 1410, parla de *una creu d'argent petita ab son peu d'argent blau* (potser diria *blanc*), *en algun lloch daurat ab senyal reyal e de Aragó* ⁽²⁾.

És molt especial que siguin tant poques les creus d'altar que han arribat fins a nostres dies, sense haver estat modificades per contenir també el reliquiari amb la relíquia de la Creu, fixat en elles amb millor o menor respecte a les exigències del bon gust.

La Catedral de Tortosa en té una que resulta ser cosa certament excepcional i inusitada, i que s'ha d'atribuir a l'art italià, denant lloc a pensar-ho no sols la forma general d'aquesta peça d'orfebreria, sinó fins les coloracions dels esmalts. La part superior o sia la creu duu els quadrifolis en els extrems, prescindint del tot de les flors de lis, per resultar trevolada. En la part del Crucifix, que va en tres claus i té subpedani, hi ha al mig, en placa octilobulada, el Pantocrator voltat d'aurèola d'àngels, posat amb tot honor en cadira de majestat. En els quadrifolis es dibuixa un àngel, la Verge i Sant Joan en actitud trista tal com pertoca als que acompanyaren el Redemptor en el Calvari, i Sant Pere, en més de mitges figures dins medallons circulars. En el revers, en les plaques quadrifoliades, s'hi reconeix les representacions dels quatre escriptors evangèlics, i en la central l'anyell de Déu amb sa banderola crucífera. Els plans de la creu van revestits d'esmalt amb florcnets i quadrifolis, contenint figuretes de Sants, reconeixent-se'n tant sols en el revers set de diferents. Al mig de cada un dels braços de la creu, en la part que hauria de ser llisa hi ha uns lòbuls que fan l'efecte de resultar un record d'un nu o de les expansions dels quadrifolis en les creus flordelisades. El peu és compost d'una plataforma de forma flor-nada quant a sa superfície o planta, sostenint cada una de les seves expansions un lleonet i essent aquestos en nombre de vuit. El pla resulta a dues repeses o graons que van enriquits amb plaques quadrifoliades d'esmalt, alçant-se de la secció inferior uns baldaquins amb pinacles que antigament podien soplujar figuretes de Sants. Del mig s'alça la tija quadrangular, amb nu de perfil també quadrat que sosté uns lleonets. Sobre la tija hi ha un capitell florejat, amb son plinte, al damunt del qual hi ha sis lleonets, clavant-se entre ells la creu ja des-

(1) A. C. V., Armari de Tresoreria, inventaris A, B, C, D, E.

(2) Edició *L'Avenç*, p. 35.

crita i partint-ne també dues branques que aguanten belles escultures de la Verge i Sant Joan, que així queden constituint un Calvari amb la creu i el Crucifix. El conjunt, que és riquíssim, té uns 66 centímetres d'alt, lluint-hi extraordinàriament les coloracions dels esmalts que abunden per tot. Allà un blau lapis opac, altre blau translúcid, un altre celest i un roig opac, altre moradenc translúcid, igual que un verd i groc, quedant encara un verd intransparent. En el peu es veu l'escut format per vuit pans d'or, del Bisbe Cardenal Oth de Moncada, qui costejà aquesta joia (1415-1473) ⁽¹⁾ (figs. 82 i 83).

A Núria hi ha altra creu pediculada, feta d'estany, que ha estat objecte d'una tradició relacionada amb la troballa de la imatge de la Mare de Déu de les muntanyes pirenenques. Avui aquesta creu, ficada dins feixuga muntura de plata, quasi no és visible. Es fosa i té en son anvers, dintre quadrifolis, els símbols dels Evangelistes. El peu sisavat porta en petit relleu ornamentació i figures entre les quals hi és ben coneguda la Verge amb son Fill mort posat sobre la falda. (Té d'alçada 32 centímetres.) Aquesta creu anava antigament enriquida amb pedreries o imitacions d'aquestes, restant-ne encara alguns detalls.

IX

Entre la documentació que pertocant a creus processionals coneixem del segle XVI, hem de posar en primer lloc la que fa referència a la creu d'or o major de Girona. L'argenter barceloní Pere Joan Palau va fer el *designe de pictura*, obrant-la en companyia dels argenters Jeroni Antoni Coll i Joan, fill d'aquest. El contracte fou fermat als 30 de gener de 1503, contenint entre les coses que es puntualitzaren, que «dos trossos dels coers qui van dels florons fins al crucifix seran ab aquelles letres gregues segons es en dit designa». Els argenters citats s'encarregaren de fer «les obres ymagens, smalts é totes altres pessas». La creu havia de pesar de deu a deu i mig marcs d'or fi; el pom o llanterna de divuit a vint marcs de plata ben daurada. Es donà als orfebres nou ducats per marc d'or obrat, i cinc i mig per marc de plata ja daurada, amb l'entès que se'ls proporcionarien els metalls i la pedreria que s'hi volgués afegir. L'última clàusula del contracte a l'especificar que «lo dit palau promet e conve de no dexar la dita obra, ans de present metre mans en aquella e continuarla ab tota diligencia», apar indicar que a l'argenter barceloní, més que als Coll, és deguda la obra. Als 8 d'octubre de 1507 la creu era acabada; a 28 de gener de 1507, els Coll, en representació del Palau, trameteren la joia, que fou assajada resultant bé i segons els pactes. Aleshores es féu el complement de les 299 lliures, 14 sous,

(1) Segons nota que devem a Mossèn Eduard Solé, de Tortosa, fou aquesta joia construïda per un tal Bernat Santalinea, qui firmà àpoca, als 20 de març de 1428, pel preu de 165 lliures barcelonines de tern, pesant 23 marcs i 3 unces i mitja.

4 diners, que se trobà que costaven les mans. Resultaren esmerçades 83 unces d'or i 253 de plata daurada, sense comptar-hi les perles ⁽¹⁾.

En Gabriel Bonet, argenter de Cervera, als 12 d'agost de 1505, tractà fer una creu per a la confraria dels peraires i teixidors de Santa Coloma de Queralt, obra que en 1501 havia ja estat encarregada a altre cerverí, dit Francesc Penyes ⁽²⁾.

En 1510, als 23 de febrer, l'argenter vigatà Marc Polo concordava amb els parroquians de Granollers de la Plana sobre fer una creu de plata daurada «de la obra e forma que es feta e obrada una creu de la sglesia de Sant Andreu de Gurb». Això pot donar a entendre que dit Polo també havia feta la creu de la parròquia darrerament citada. Havia d'estar llesta la de Granollers ans dels finals de juliol, tractant-se a nou lliures i cinc sous per marc si la volien blanca els parroquians; a deu lliures i deu sous si la desitjaven daurada ⁽³⁾.

L'any següent, als 17 de setembre, l'argenter perpinyanenc Agustí de Agosti, enviava 79 lliures a l'argenter d'Illa, Gradafre, que s'havia encarregat de fer el peu (serà el pom) d'argent de la creu grossa d'Illa ⁽⁴⁾.

En Pere Miquel Carbonell, argenter d'Olot, als 12 de març de 1513, cobrà per fer la creu de Santa Margarida de Bianya.

De nom castellà és l'argenter de Perpinyà Gonsalbo de Carmona, que, a 12 de setembre de 1515, tractà l'obra d'una creu d'argent per Santa Maria de Baixàs, posant-hi personatges, claraboies, pilars i obradura d'esmalt, fent-la a la manera i millor, que la creu d'Apià, a 5 lliures per marc, devent remetre-la daurada ans de quatre mesos ⁽⁵⁾.

D'en Guerau Ferrer, de Barcelona, molt renomnat en el seu temps com a orfebre de mèrit, sembla que es pot dir que en 1515 féu una creu dita de Torroella per la Catedral de Barcelona. A 26 de novembre de 1533 encara se li donava un riell d'argent a obs de la creu nova ⁽⁶⁾.

Mestre Gabriel Comalada, també de Barcelona, als 5 de gener de 1521, es comprometé a fer una creu d'argent per Sant Julià i Sant Martí de Riudeperes, de pes de sis marcs, com la de Sant Vicents de Malla, amb quatre braços de plata, però la guaspa, pom i canó de coure daurat, a onze lliures cinc sous cada marc de plata i quatre lliures, quatre sous per marc d'or i coure, que devia fer cosa de altres tres marcs. Devia estar per Corpus del dit any ⁽⁷⁾.

El barceloní Pere Camps, pel preu de 68 lliures, 12 sous i 6 diners, treballà en 1523 una creu processional de plata per Mediona i Sant Joan de les Cònies ⁽⁸⁾.

(1) ENRIC CLAUDI GIRBAL: *Revista de Gerona*, Any VII, n. 6. — Arxiu Capitular de Girona. Repostori folis 441 i 442.

(2) A. DURAN: *Orfebreria*, p. 35.

(3) C. F. de Vich: *Caps. Matr. i Concord. B. DE PRAT*.

(4) *Arx. Pyr. Orient. G.* 790.

(5) *Arx. Pyr. Orient. G.* 725.

(6) *Arx. Cap. Barc., Sagristia*, 1515-17, fol. 38 i 1533-95, fols. 65-66.

(7) C. F. Vich, *Concordies de SALVI BEULO*.

(8) JOSEP MAS: *Lo Pensament Català*, II, ns. 36 i 37.

En Joan Nebot, argenter de Barcelona, des de 3 d'agost 1535, fins a juliol de 1543 cobrava diferents partides per una creu a obs de la Catedral de Barcelona⁽¹⁾.

Mestre Pere Navarro, argenter, fill de pares valencians, establert a Vich, als 23 de febrer de 1538 concordava sobre fer una creu d'argent, de pes cosa de deu o onze marcs, per a Sant Andreu de Tona, feta a manera de la de Malla pcc ha al·ludida en altre document. Havia de quedar llesta a finals de setembre comptant-se a onze lliures per marc, donant-se-li el metall⁽²⁾. Anys després, en 1543, als 20 de maig, s'encarregà de fer altra creu, semblant a la del monestir del Carme de Vich i de pes sis marcs, per a la parròquia de Folgaroles. Havia de portar quatre esmalts en cada faç, ser daurada dels plans i estar llesta a mitjans d'agost. Se fixà el preu a 64 lliures, a raó de 10 lliures, 13 sous, 4 diners, per marc. A 31 de maig de 1544 la creu fou remesa, cobrant-ne 77 lliures, vint sous i quatre diners⁽³⁾. A 26 de gener de 1544 s'avingué sobre fer una creu per a Sant Martí Sescorts, de pes 5 marcs poc més o menys, a raó de vuit lliures i quinze sous per marc⁽⁴⁾. A 1 d'agost del mateix any encara empenia una creu per a Balenyà, de pes sis marcs i mig fins a set, ben daurada, a manera de la creu de Seva, pagant-se-li a deu lliures i mitja per marc⁽⁵⁾. Pels efectes trobats en son obrador en 1548 a principis de març, quan morí en Pere Navarro, es pot dir que seria artífex que hauria obrat encara altres creus processionals⁽⁶⁾.

Són diverses les creus que degué fer l'argenter Sebastià Roure, alias Sitjar, que segons consta, des de Barcelona se traslladà a Vich diferents vegades per tractar aquelles a obs de les esglésies del Bisbat ausetà. A 19 de novembre de 1557 s'avingué per fer la de la Confraria del Cos de Jesucrist de la Catedral vigatana, marcada a Barcelona, de setze marcs de pes, a vuit lliures per marc⁽⁷⁾. Una vegada llesta en 1559, costà 120 lliures i 4 sous⁽⁸⁾. En 1559 havia feta una creu per a Sarrià⁽⁹⁾.

En Pere Parers, oriünd de Centelles, establert ja a Vich als 6 de desembre de 1560, tractà una creu per a Castelltersol, a nou lliures i 10 sous per marc, podent fer-ne fins a quinze⁽¹⁰⁾. Als 10 de gener de 1568, concordà fer altra creu per a Sant Martí d'Aiguafreda, a raó de nou lliures i tres sous per marc, devent pesar-ne de set a set i mig, fent-se de la forma de la citada de la Confraria del

(1) Arx. Cat. Barcelona. *Sagristia*, 1535-37, fol. 76; id. 37-39, fol. 18; 1541-43, fols. 15-17; id. 41-43, fol. 63; id. 43-45, fol. 15.

(2) C. F., Vich, *Caps. Matri.*, SALVI BEULO.

(3) Id., *Manual* de SALVI BEULO.

(4) Id., *Manual* de SALVADOR JUNYENT. — A casa seva hi foren trobats vuyt *florons*, dos *daus*, vuyt *evangelistes*, lo *crucifix* y la *maria*.

(5) C. F., *Manual* de SALVI BEULO.

(6) Id., *Inventaris* de SALVADOR JUNYENT.

(7) Id., *Capítols Matrimonials* de SALVI BEULO.

(8) Id., *Manual* de GASPÀR BENET PRAT, 20 març 1559.

(9) Id., *Manual* de GASPÀR BENET PRAT, 6 desembre 1560.

(10) Id., *Manual* de GASPÀR BENET PRAT.

Cos de Jesucrist establert a Vich ⁽¹⁾. També féu la de Vilalleons, a raó de nou lliures i deu sous per marc, divent fer-ne cosa de setze o disset. Els pactes foren firmats a 10 de gener de 1568, quedant llesta ans de Pasqua ⁽²⁾. Amb data de 25 de març de 1569, s'entenia amb els prohoms de Ripoll per altra creu de 8 a 9 marcs a raó de 9 lliures i mitja per marc daurat i obrat, però proporcionant-se-li l'or. La llanterna seria amb *pilaria y sis apostols o personatges* tots corporis; sobre dels pilars ha de posar un gall ⁽³⁾.

D'en Pere Salís, també de Vich, sabem notícies referents a creus des de 1567. A 10 de juny de dit any feia acord amb els obrers de la parroquial de Santa Eugènia de Berga sobre construir-ne una de 15 marcs a nou lliures i 10 sous, que devia quedar finida ans del següent principi de Quaresma ⁽⁴⁾. Aquesta creu degué agradar ja que serví de model per a la obra de la de Santa Maria de Besora, que tractà el mateix Pere Salís a 8 de desembre de 1581, divent fer vuit marcs, a nou lliures i estar enllestida ans de Pasqua ⁽⁵⁾. A 28 de desembre de 1583, els parroquians de Sant Andreu de la Bola citaren la de Besora com a patró per fer la creu que dit argenter amb ells contractava ⁽⁶⁾. A 22 de gener de 1584 el rector i obrers de la parròquia de Malla, no contents de tenir sa creu amb canó, guaspa i pom d'aram daurat, tractaren fer-los de plata blanca. A això es refereix el tracte en què es parla de fer el peu amb sa llanterna amb figures i pilaria necessària, de pes de 4 a 4 i mig marcs, a 8 lliures 14 sous, divent enllestir-se ans de la vinent setmana de passió ⁽⁷⁾. Encara a 12 d'abril de 1586 concordà per fer altra creu amb sa llanterna per a Sant Pere de Cabrera, que costà 62 lliures 11 sous, pesant 6 marcs 6 unces i 6 argens al donar-se per llesta a 18 d'octubre de dit any ⁽⁸⁾, i a 1 de febrer de 1589 féu bases per a la creu processional de Santa Cecília de Voltregà ⁽⁹⁾, amb llanterna, constant a 9 lliures per marc, cosa de 70 lliures i divent ser acabada ans de Sant Miquel de maig.

Mestre Joan Font, altre argenter de Vich, a 18 de desembre de 1568, concordà per fer una creu d'entre vuit i nou marcs per a la parròquia de Valldeneu, enllestida ans de Pasqua, a raó de vuit lliures per marc ⁽¹⁰⁾. A 26 de febrer següent n'emparaulava altra per Vespella, de 5 marcs a 9 lliures i 15 sous el marc divent ser acabada ans de la setmana santa ⁽¹¹⁾. Aquest argenter també, a 28 de març de 1569, se comprometia a fer la de Sant Genís d'Orís, a deu lliures cada un dels vuit marcs que podia pesar ⁽¹²⁾. No tardà a començar la de Corcó, ja que sabem

(1) C. F. de Vich, *Concordies* de GASPÀR BENET PRAT.

(2) Id. id.

(3) Id. id.

(4) Id. id.

(5) Id. id.

(6) Id. id.

(7) Id. id.

(8) C. F., *Manual XXXIX y XL* de JOAN TORRA

(9) Id. *Inventaris* de ENRIC ARGEMIR.

(10) Id. *Concordies* de GASPÀR BENET PRAT.

(11) Id. id.

(12) Id. id.

que fou per ell tractada a 9 lliures per marc, segons escrit de 27 de febrer de 1570 ⁽¹⁾.

En Lluís Cucurella, de Manresa, a 6 de gener de 1572 féu tracte per completar amb pom i fer els adobs necessaris de la creu processional de Sampedor, feta ja quasi dos segles abans ⁽²⁾.

De l'argenter ceriverí Llorenç Domènech se sap que, pels anys de 1575, féu quatre creus processionals, tres d'elles per a confraries de sa població i l'altra per a la parròquia de Frexanet ⁽³⁾.

El vigatà Antoni Ballès, a 9 de gener 1574 tractà fer una creu d'argent blanc per a Sant Vicents de Torelló, semblant a la de la parròquia de Sant Feliu de Torelló, de pes 6 marcs, costant 73 lliures ⁽⁴⁾. Pel principi de novembre del mateix any estava pagada aquesta obra. A 13 de març de 1574 concordà sobre fer la creu d'argent de Sant Marcel de Sederra, de plata blanca per l'estil de la de Vespella que ja hem vist que féu En Janot Font. Se fixava que pesaria 4 marcs, a 10 lliures per marc ⁽⁵⁾. En 1583, a 26 de novembre, feia convinença amb el rector i obrers de Sant Martí de Sentfores sobre fer una creu de catorze marcs, a raó de nou lliures i 5 sous, semblant a la de Taradell, *ab sas linternas* ⁽⁶⁾. A 31 d'octubre de 1584 havia ja tractat la creu de l'Estany, a compte de la qual rebia 50 lliures ⁽⁷⁾. A 30 de novembre de 1585 li fou encarregada la fabricació de la creu de Sant Martí de Sobremunt, que devia quedar enllestida ans del 15 d'abril pròxim, essent de plata blanca, com la de Sant Esteve de Vinyoles, que aleshores l'argenter Ballès estava ultimant. La de Sobremunt no podia passar d'un valor de 50 lliures ⁽⁸⁾. Als 14 de març de 1586, el mateix se comprometé a fer la creu de Santa Coloma Sasserra, pel valor de 100 lliures, a 9 lliures, 10 sous per marc. Als 6 de juny de 1587 se feia àpcca final en aquest contracte ⁽⁹⁾. Sabem també que a 10 de juny de 1586 se feia còmput darrer de les 143 lliures, 7 sous, 6 diners, que costa la creu de Calders, convinguda a 4 de maig de 1585 ⁽¹⁰⁾. Altra convinença de 28 de febrer de 1587 dóna notícia de com també aquest argenter féu la creu de Sant Genís d'Orís, que podia pesar uns deu marcs i es pactava a raó de nou lliures cada marc ⁽¹¹⁾. També a 3 de setembre de 1587 convenia per fer la de Santa Maria d'Oló, cobrant, a 3 de febrer de 1588, la quantitat de 33 lliures 13 sous ⁽¹²⁾. La llanterna devia ser com la de Santa Eulària de Riuprimer ⁽¹³⁾. A 30 de desembre de 1587 cobrava 137 lliures, puix havia

- (1) C. F. de Vich, *Manual IX* de JOAN TORRA.
- (2) A. DURAN: *Orfebreria*, p. 36.
- (3) ANTONI VILA, Pvre.: *Historia de Sampedor*, cap. XIII.
- (4) C. F., *Manual* de BENET PUIG.
- (5) Id. id.
- (6) Id. *Concordies* de GASPAR BENET PRAT.
- (7) Id. *Manual XXVII* de JOAN TORRE.
- (8) Id. id. XXXVIII.
- (9) Id. *Protocol* de JOAN VINYES.
- (10) Id. *Manual* de MONTSERRAT PRIXANA.
- (11) Id. *Manual* d'ENRIC ARGEMIR.
- (12) Id. *Protocol* de JOAN CODINA i JOAN VINYES.
- (13) Id. *Capítols Matrimonials* de JOAN CODINA.

acabada la del monestir de l'Estany ⁽¹⁾. Amb data de 30 de juny de 1589 s'avenia En Ballés a fer altra creu pels frares Dominics de Vich, a obs de la Confraria del Roser, podent fer de dotze a catorze marcs, a raó de nou lliures cada un ⁽²⁾. Finalment, a 3 d'octubre de 1599 es comprometia a fer-ne una per a Santa Eulària de Gironella, Bisbat d'Urgell, podent fer cosa de 12 marcs i mig, a raó de 10 lliures. Tindria *llanterna y figures en semblants creus posar acostumades* ⁽³⁾.

Era també de Vich l'Onofre Rafart, que, a 22 de juny de 1577, concordà amb els obrers de Sant Hipòlit de Voltregà, sobre fer una creu de plata, de 18 marcs, a 10 lliures, remetent-se-li una creu vella i havent de ser com la creu de Sant Feliu de Torelló, amb sa corresponent llanterna ⁽⁴⁾. Amb els obrers de Santa Eulària de Riuprimer feia reconeixement als 24 de desembre de 1584, de haver rebudes 20 lliures per una creu que tenia en obra ⁽⁵⁾ i a 19 abril de 1585 n'acceptava trenta més per comput final ⁽⁶⁾.

El tarragoní Pere Coloma, en 1578, fabricà una creu per la Confraria del Santíssim de Valls ⁽⁷⁾.

Mestre Joan Pere Pujol, perpinyaninc, a 3 de juliol 1589 s'avingué per fer una creu per a l'església de Sant Julià de Soler ⁽⁸⁾.

Mestre Pere Company, a 23 de gener de 1590 tractà fer la creu de Sant Martí de Sentfores, d'argent daurat. Era argenter que per algun temps residí a Vich. Devia ser com la de Santa Eulària de Riuprimer, trets certs defectes, aprofitant part d'una creu vella i corregint-ne les imperfeccions. Se li donaria 26 lliures i havia de quedar llesta en el dissabte dels Rams, fent-se-li remissió dels materials i dels colors que serien menester per encarnar les figures. Als 9 de maig, se cancel·là el tracte. Sembla que es pot entendre que es tractà del perfeccionament de la creu feta per Antoni Ballés ⁽⁹⁾. Sis dies després, o sia als 29 de gener, se comprometé a fer una creu processional per a Sant Esteve de Vilacebrú, ans de Cincogesma, devent pesar 5 marcs a raó de 9 lliures i 10 sous ⁽¹⁰⁾.

El barceloní Jeroni Balle o Batllès en 1591 féu la creu de Castellgalí, valent 67 lliures i 4 sous, comptant per les mans un preu de 21 lliures i 15 sous ⁽¹¹⁾.

L'argenter manresà Antich o Anton Lloreda, a 20 març de 1597, concordà per l'obra de la creu de Massana, encara existent, de 9 marcs de pes i feta segons la que tenien els frares Predicadors de la Ciutat. A 5 març de 1598, s'avenia per treballar altra creu de tretze marcs per Navarcles; i, a 28 maig

(1) C. F. de Vich, *Manual* de JOAN TORRA.

(2) Id. id.

(3) Id. *Concordies* d'ONOFRE CALVET.

(4) Id. *Concordies* de GASPÀR BENET PRAT.

(5) Id. *Manual* de JOAN TORRA.

(6) Id. id.

(7) Nota comunicada per D. Fidel de Moragas.

(8) Arx. Pyr. Orient. G. 878.

(9) C. F., *Manual* de MONTSERRAT PRIXANA.

(10) Id. id.

(11) ANTONI VILA: *Gazeta Montanyesa*, febrer de 1913.

de 1598 feia tracte per altra peça semblant que tindria llanterna amb imatges i valdria unes 75 lliures ⁽¹⁾.

De l'Andreu Cucurella, també manresà, se sap que, a 7 octubre de 1599, féu compromís per la creu de la parròquia del Vilar, de 8 marcs de pes, obra per sort existent ⁽²⁾.

El vigatà Salvador Sala àlias Serrarols, a 24 de gener de 1598 féu tracte per a la creu de la Mora, de cinc marcs i mig de pes, a nou lliures i mitja. Tindria llanterna i devia quedar acabada ans de Pasqua ⁽³⁾.

X

La documentació anteriorment citada permet establir una classificació entre la gran multitud de creus d'argenteria que ens són conegudes.

La creu d'or de Girona, començada en 1503 i acabada tres anys més tard, introdueix un nou tipus que tingué ben poca requesta, amb tot i sa bellesa. Ella prescindeix dels caps flordelisats, sembla que pretengui en tot introduir novetats, al combinar uns florons estrellats de vuit puntes terminades en poms i acabats en unes pinyes de perles. El pom és arquitectònic de dos cossos en pinacle ple d'agulles i arcs botants, entre els quals hi ha capella amb dotze santets, sis a cada cos. Sota el pom hi ha unes aplicacions de bellíssims escar-dots (figs. 84, 85 i 86).

L'esmalt avalora en gran manera aquesta creu magnífica, donant un dels primers assaigs del procediment que és anomenat *pintat*, fent superposicions de color, encara que sigui en alguns tons translúcid. En un floró del darrera el cap de Jesús hi ha el monograma IHS i en els medallons dels extrems el pelicà, la flagel·lació, el camí d'amargura i l'oració a l'hort. Els florons, com el Crucifix, duen esmalt no ja en superfície plana, com se veu en els llisos de la creu. En la cara posterior hi ha el nom de Maria, l'Assumpció, l'Adoració dels Reis, el Naixement de Crist i l'Anunciació, anant l'escultura de la Verge igualment esmaltada. Els colors són un roig i verd de gran transparència, un blau quelcom opac, tocs de blanc i or. Les plaques amb històries són de camper vermell, s'hi donà després el verd i el blau, posant-se al damunt el blanc i l'or, essent de notar que les cares tenen per fons el blau, donant el clar-obscur amb el blanc posat amb habilitat extraordinària. És també digne d'esment que el mantell de l'estatueta de la Verge va en blau amb tocs al buril perquè deixi sortir l'or del fons i formi un estofat esplèndid. La marca, en trifoli, és la gironina.

(Mid. 1'60 x 0'63 metres).

(1) JOAQUIM SARRET I ARBÓS: *Art i Artistes manresans*.

(2) Id. id.

(3) C. F. de Vich, *Concordies de CALVET*.

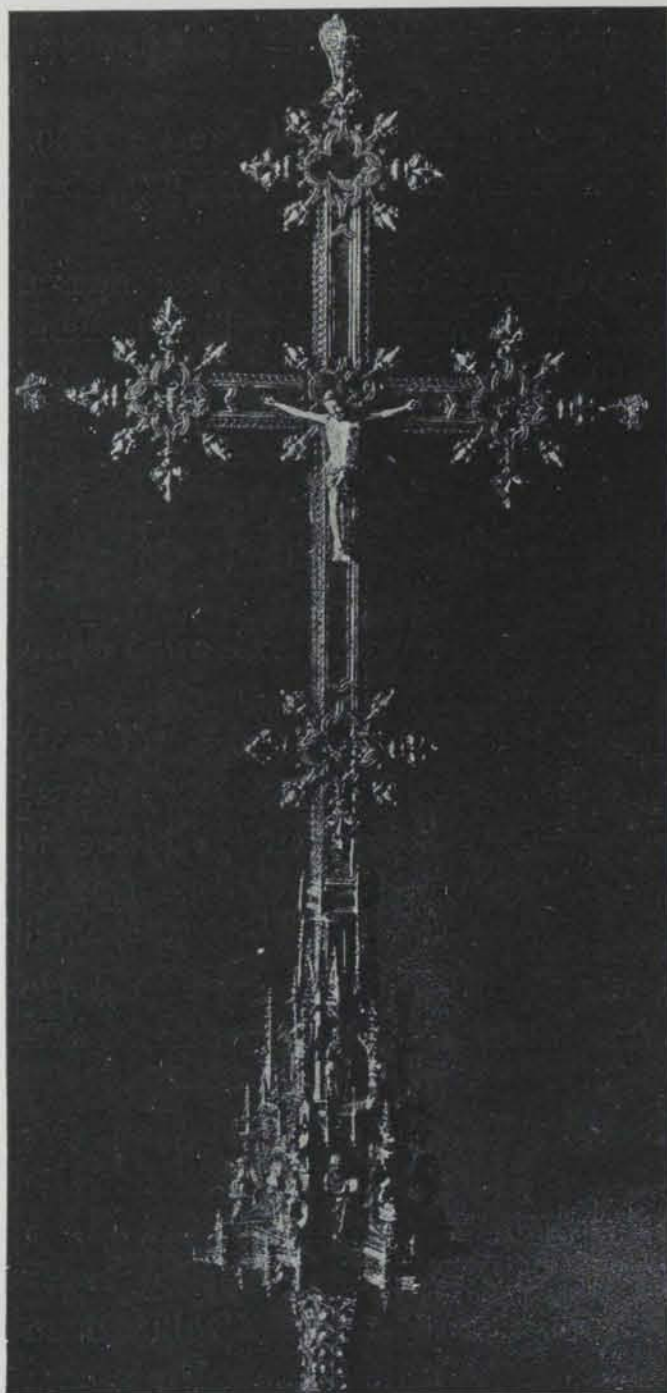

Fig. 84. — Creu de la Catedral de Girona (anvers)

Fig. 85. — Creu de la Catedral de Girona (revers)

Un inventari de 1588 la descriu en aquests termes: «Item sa llanterna ques de plata sobredaurada y es de la creu de or, que pesa vint y vuyt marchs justos, y te los dotze apostols y sis angels en lo enrededor. Item la creu de or ab lo basto de dintre ab una Nostra Senyora que te un Jesus a la part squerra de una part y Christo de laltre part, de or smeltats y dita Nostra Senyora te un ram ab quatre perles grosses y a la peanya de Nostra Senyora hi ha un fil de perles en quey ha desanou perles entre grosses y xiques y als cantons dels tres brassos de la creu hi ha una pera de perles a cadahu dels brassos que pesa quinze marchs y una onsa⁽¹⁾.»

(1) *Revista de Ciencias Históricas*, III, p. 71.

La parròquia de Sant Esteve de Granollers del Vallès té una creu processional que ha de relacionar-se amb la gironina, podent-se fins atribuir a una mateixa mà, admetent no obstant que fou feta posteriorment a aquella. Els motius dels extrems dels braços són iguals, encara que la creu vallesana no tingui pas esmalts, sinó relleus que en la part del Crist són els símbols dels Evangelistes i capets de serafí en la de la Verge Maria. La llanterna o pom és arquitectònica, no tant gòtica com la gironina, però també amb ninxos, contraforts i pinacles, gàrgoles i dosserets i àngels. La marca és **BF**, que pot fer referència al Pere Joan Palau, que aquí s'acredità d'ésser un valentíssim cisellador, ja que d'aquesta mena de treball és la major part d'aquesta creu de Granollers (mideix 1'12 x 0'60 metres, número 144 de l'Exposició) (figs. 87 i 88). Malauradament

Fig. 86. — Pom de la creu de la Catedral de Girona

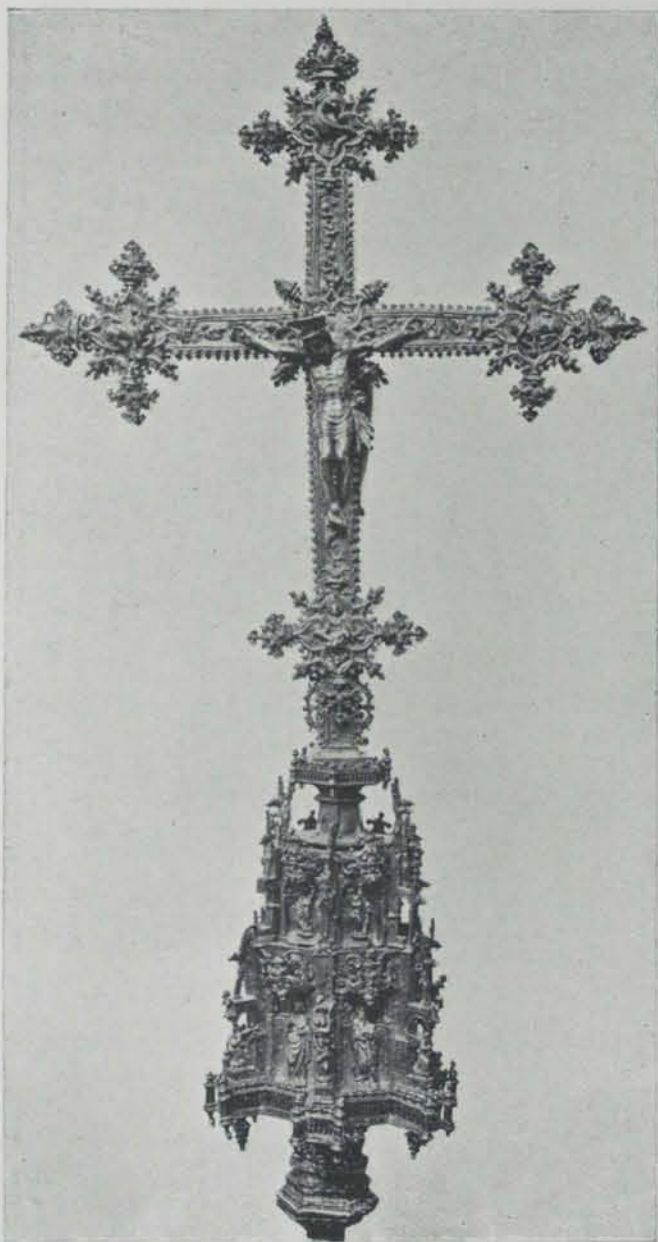

Fig. 87. — Creu de Sant Esteve de Granollers (anvers)

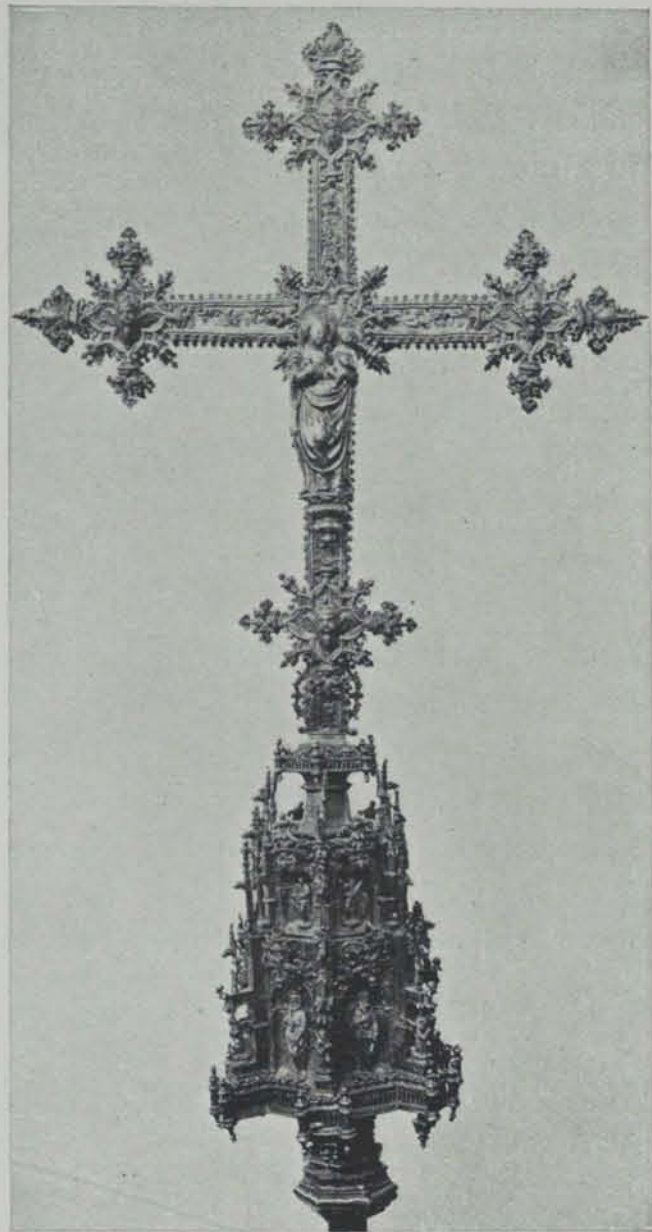

Fig. 88. — Creu de Sant Esteve de Granollers (revers)

no tenim dades que permetin puntualitzar quelcom més sobre això.

Aquestes dues creus, una del Museu de Barcelona (n. 215, mid. 50 × 36 centímetres) una del Seminari de Lleida (n. 116, mid. 65 × 33), una de la catedral lleidetana (n. 124, mid. 74 × 40 cm.), la de Poboleda (n. 105, mid. 97 × 45 cm.) i la de Llissà de Munt (n. 160, mid. 35 × 98 cm.) són quasi les úniques que cal citar del segle XVI, que com a guions processionals de fabricació catalana prescindixin de la forma flordelisada, tan repetida en les altres creus. La primera és de fusta coberta de planxes de plata repujada, mostrant els caps com trifoliats i els plans coberts d'ornamentació foliada, no pas de vituperable gust, deixant uns quadrifolis en els quals hi ha els animals que simbolitzen els Evangelistes. No hi ha Crucifix ni cap altra imatge, essent el nu, petit i quadrangulat de secció, molt senzill (fig. 89). La marca no dóna lloc a dubtar respecte a la població (Tarragona) on fou obrada aquesta creu. La segona, o sia la per-

tanyent al Museu del Seminari de Lleida, duu la marca que hem notat en la creu de Granollers que l'acredita de barcelonina. Sa forma és indescriptible, sols pot donar-se'n una idea dient que amb ella apar que l'orfebre pretengué imitar la disposició de les creus de cristall de roca amb sos cossos enfilats en unes tiges que fan de sustentacle al conjunt. La de la Seu de Lleida dóna disposició encara més estranya, amb cossos i motlluratges posats els uns sobre els altres, enriquits amb peces d'aplicació i fullatges, medallons amb bustos i alguns més ninxos amb figures. El pom és tornejat amb altres aplicacions ornamentals saltant de l'una a l'altra motllura de les que ornem el nucli, posades aquelles formant trepat, de manera que la llum contribueixi a donar caràcter mogut al conjunt. Porta un escut amb porta

Fig. 89. — Creu del Museu de Barcelona

flanquejada per dues torres i un floró. En aquesta creu (figs. 90 i 91) ni en l'anterior res no s'hi troba que doni idea de la fermesa pròpia de les creus processionals, fent la darrera venir a la memòria les petites insígnies penjants i pectorals, de les quals sembla ser-ne una creixença o augment.

La creu de Poboleda és a nostre objecte ben interessant, ja que podem considerar-la, si no com a firmada, almenys amb certitud ben datada. Ve a donar-nos una mostra d'estrany barroquisme i de gust especial, comprensible en un argenter que fugia de fer allò que feien els seus companys i anava insegur de com li resultaria l'obra que tenia entre mans. La creu té als extrems una espècie de quadrifolis voltats de poms floronats, anant sota d'ells unes planxes amb les representacions dels Evangelistes en l'anvers i uns caps d'àngels en la part on va la representació de la Mare de Déu amb el Nen als braços. El pom és en canvi de llanterna, gòtic, amb pinacles i contraforts. L'especialitat d'aquesta creu és no portar marca, a no ser que pogués considerar-se com a tal una T burilada, posada dins un oval i acabat son traç vertical amb punta, però deixant llegir: IOAN BONET, i la data 1589, que resulta incomprensible en un objecte que podríem pensar que té coses de ple segle XVII, ja que no es comprèn un tal gènere d'ornamentació pel temps que ens dóna la llegenda.

La creu de Llussà d'Amunt (n. 160) té més sobrietat. La forma és semblant

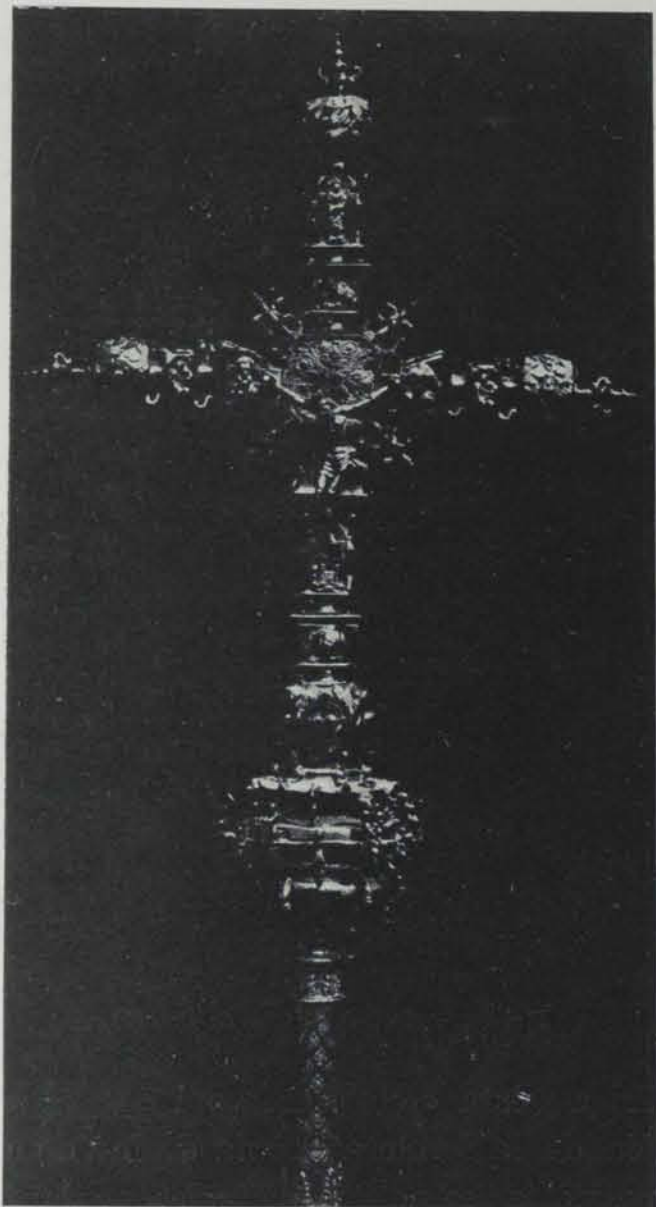

Fig. 90.—Creu del Museu del Seminari de Lleida (anvers)

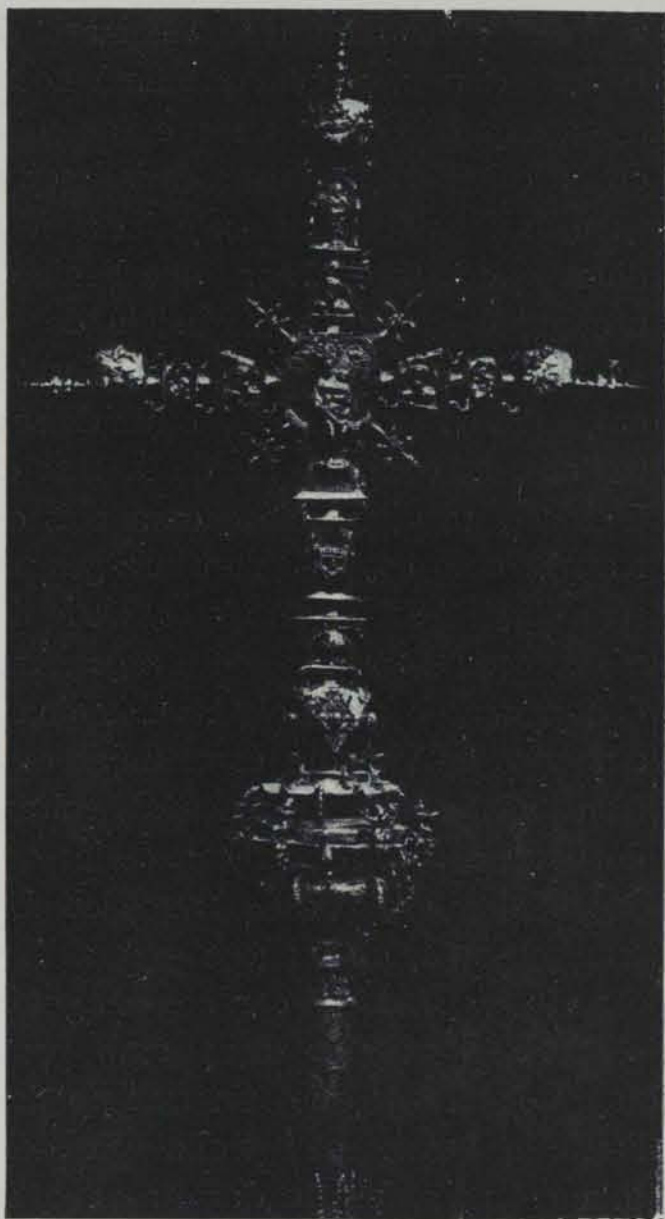

Fig. 91.—Creu del Museu del Seminari de Lleida (revers)

a l'anterior, quant a la disposició de la creu, que mostra en els plans bella ornamentació dins la manera de fer d'un artista neoclàssic. La marca sembla ser barcelonina. El pom, de caràcter gòtic flamigerat, porta sis ninxos amb belles figures de sants, essent de notar com al cim dels pinacles hi ha uns àngels ben graciosos. Tot en aquest exemplar és ben tocat i digne d'acreditar un argenter de bon gust i d'excel·lent manera d'executar. L'estil general correspon a ben entrat el segle XVI, havent-hi, com en la de Poboleda, una evident disconformitat d'estil entre la part superior i la inferior, encara que en aquesta una i altra parts siguin dignes d'un excel·lent artífex (fig. 92).

I aquí serà del cas consignar l'existència de la creu del Museu de Barcelona (n. 222 de l'Exposició, mid. 1'07 × 0'58 metres), que ha estat pregonada entusiàsticament, atribuint-la al famós Juan de Arphe, admetent-se com a autèntica una inscripció que té tot l'aire d'una falsedat i afegidura feta fa ben pocs anys i amb poca habilitat en la mateixa creu; sens dubte posada per donar més valor,

en moneda corrent, a la peça d'orfebreria, per altra part ben notable com a dibuix i treball de cise llador. Es tracta d'una obra que res no té que veure amb l'orfebreria catalana i, per tant, poc interessant a nostre objecte, provinent del centre d'Espanya, presentant com a demostració autèntica el punxó ^{MO} _{RIZ}, que deu donar el nom de l'orfebre que treballà aquesta creu, qui prescindi de la disposició floronada i feu gala d'abdicar a tota tradició goticista i prodigar els motius del Renaixement classista.

I, entrant a parlar de creus de documentació segura, s'ha de donar la deguda importància a la de Sant Esteve de Granollers de la Plana, deguda a l'argenter Marc Polo i atribuïble a l'any 1510. La flor de lis torna en ella a capçar la santa ensenya de la Redempció, ornant-la també amb els quadrifolis, que vénen ocupats per relleus que en l'anvers figuren un àngel, la Verge, Sant Joan i Adam, formant joc amb la imatge del Crucifix, aquesta de caràcter arcaïtzant. En l'altra part es veu la imatge de la Mare de Déu, amb l'àguila de Sant Joan, el lleó, el pelicà i el brau. El pom és en forma de llanterna d'un sol cos, amb sis imatges sota dosserets i entre contraforts i pinacles de caràcter goticista.

La nota documental que hem apuntat referint-nos a la creu processional de Sant Julià i Sant Martí de Riudeperes, en 1521,

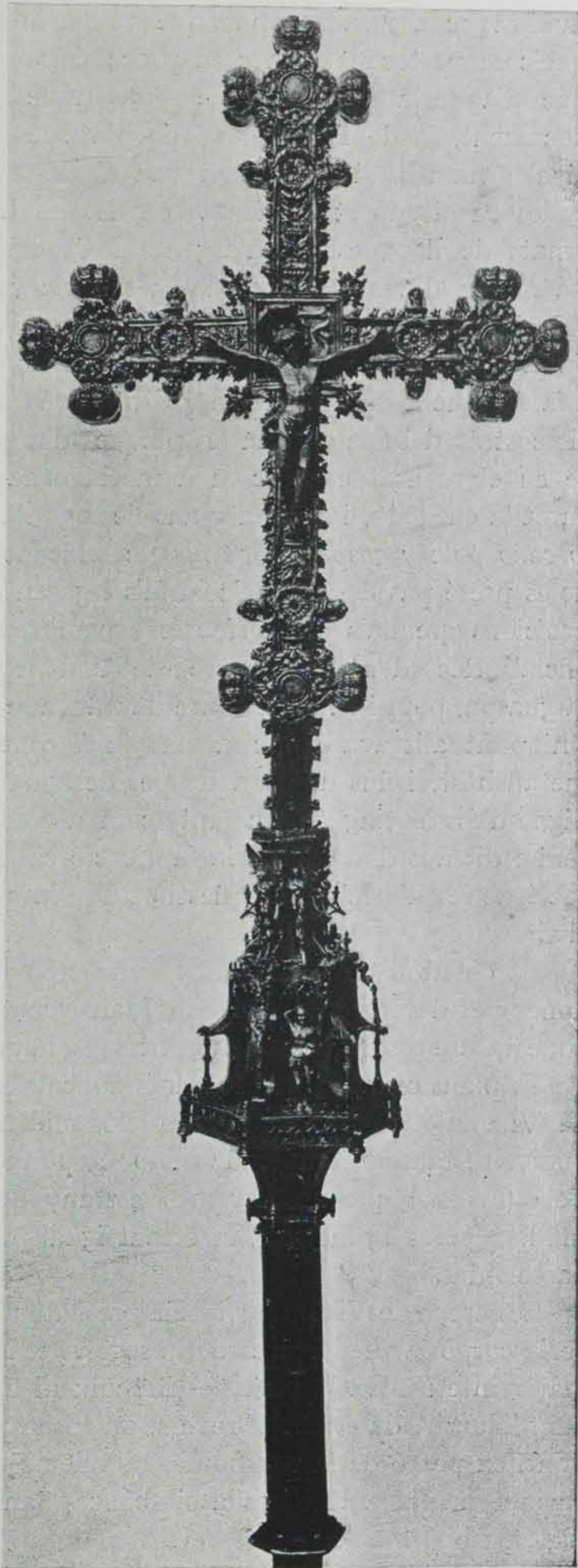

Fig. 92. — Creu de Lliçà d'Amunt

avui no conservada, apar que té un interès ben estimable per puntualitzar quelcom pertocant a la creu processional de la parròquia de Rupit, encara que d'aquesta no en tinguem pas notícies ben fixes. Com l'al·ludida en el document, la de Tavertet té de plata les planxes que constitueixen el principal ornament de la creu i van al davant i al darrera de la mateixa, clavades en el suport de fusta bugida. Es de caps flordelisats, amb quadrifolis ornats de flors, essent d'argent el Crucifix i la imatge de la Santa Verge. La marca d'aquesta part de metall ric és la barcelonina , avenint-se o coincidint això prou bé per referir-nos a l'argenter Gabriel Comolada de què parla el document de 1521. El pom esfèric, el canó on es fixa l'astil que aixeca i fa fàcilment transportable la dita creu i igualment les planxes que tapen els costats del lloc on van les plaques d'argenteria, són d'aram daurat; notant-se en el mentat canó, com a motiu ornamental, una inscripció, que es desenrotlla en hèlix, i duu en grans lletres minúscules gòtiques aquestes paraules: *lo cano pom y gospa es de coura*, certificant que si es tracta d'obra poc valiosa no es preté pas donar quelcom fals i garantint-se així el compliment de les disposicions gremials dels orfebres encaminades a demostrar l'honorabilitat dels oficials. Recordi's que en la creu de Riudeperes s'hi devia fer, segons el contracte, la guaspa, pom i canó de coure daurat, a la manera de la creu de Malla, segons s'hi puntualitzava explícitament en el contracte. Aquesta coincidència d'ús de metall bast, i fins de paraules per designar les parts que en aquest se feren, és digne d'ésser tingut en compte com a cosa no fortuïta, per corroborar ço que tenim dit ans d'ara sobre la fabricació catalana de creus d'aram daurat a imitació de les d'orfebreria, qüestió sobre la qual encara més endavant caldrà insistir.

La catedral de Barcelona té una creu processional que sembla que podem donar per datada i feta per En Joan Nebot entre 1535 i 1543. Sembla que per aquesta creu s'haguessen aprofitat esmalts solters d'una creu del segle XV. Té els plans ornats amb escardots aplicats a la manera de la creu de Sant Pere de Vilamajor (n. 37 de l'Exposició, mid. 1'20 x 0'50 metres) que es presenta massa restaurada, marcada amb el punxó barceloní poc ha citat, i la de Teià (n. 177) que no fóra pas estrany que tingués peces d'època posterior (mid. 1'32 x 0'45 metres), mostrant igual punxó. D'aquest no en porta la creu barcelonina.

Les creus de Vilamajor i Teià presenten llanterna de belles línies amb imatgeria corpòria. Les figures de la segona tenen per a l'estudi de l'antiguitat un major interès. En la part del Crucifix hi ha relleus amb el pelicà, Sant Marc, Sant Lluc i Adam. En el revers, on hi ha presidint la imatge del Sant Bisbe o Pontífex patró de la parròquia, hi veiem Sant Joan Evangelista al peu del Calvari, el mateix amb l'àguila simbòlica, Sant Mateu i la Santa Verge adolorida (figs. 93 i 94).

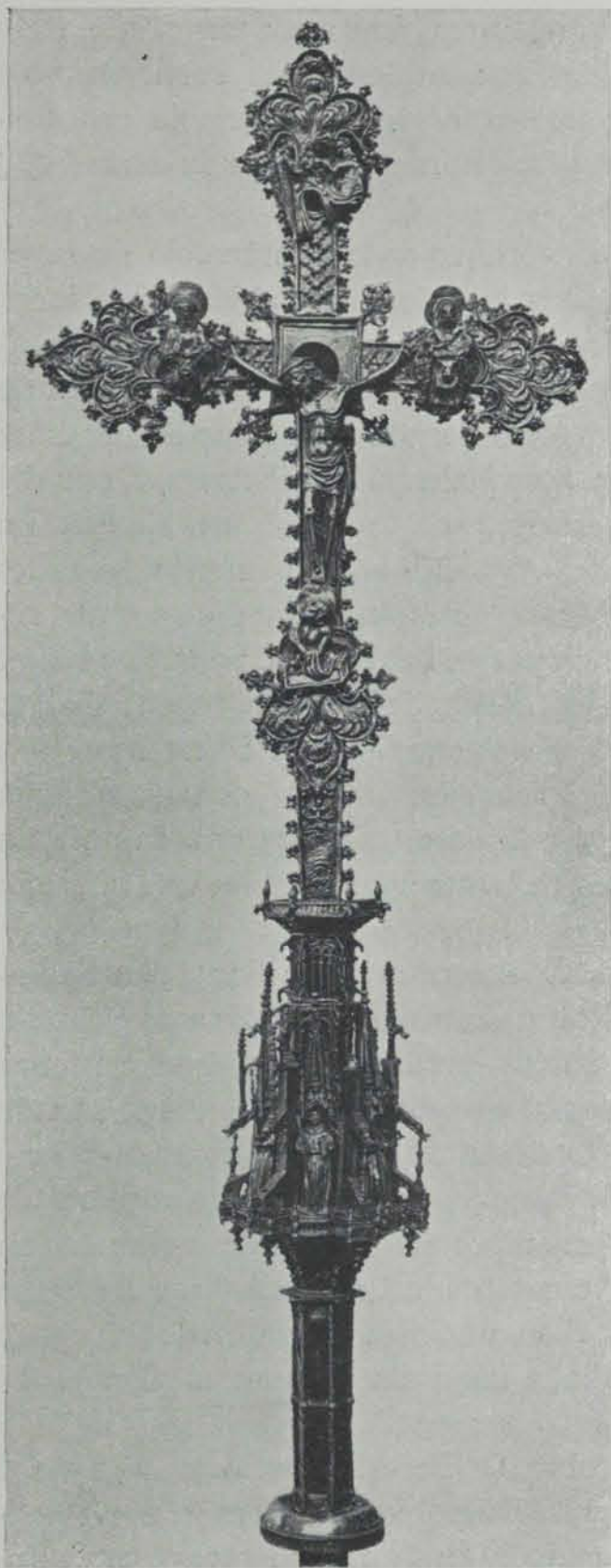

Fig. 93. — Creu de Teià (anvers)

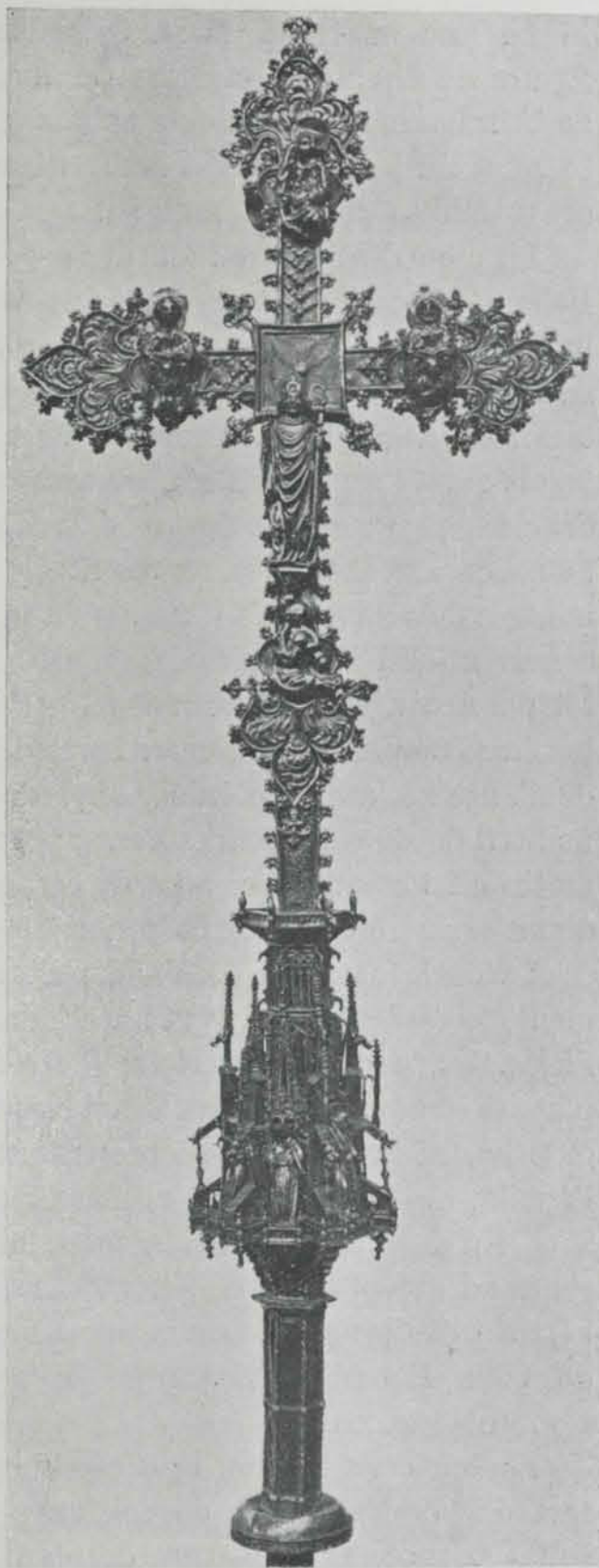

Fig. 94. — Creu de Teià (revers)

Amb aquestes creus hi té també força coincidència una de Cardona, que guarda part dels escardots que decoraven els seus plans. Sa llanterna, tota arquitectònica i sense imatges, és ben elegant. Amb el Crucifix de sa part anterior hi van el pelicà i les mitges figures de la Verge, Sant Joan i Adam. En el revers

hi ha una imatge i els símbols dels Evangelistes fent de peanya a mitges figures dels quatre Escriptors de la vida de Crist. Aquesta creu porta un escut amb insígnies de l'ofici dels sabaters i, com les anteriors, no sembla pas posterior a mitjans del segle XVI. És obra barcelonina, puix duu la marca **BF** (n. 7, mid. 1'40 × 0'38 metres).

La creu de Seva, citada al fer-se la concòrdia per la construcció de la de Balenyà, encara existeix. La manera com se la menciona en l'al·ludit document indica prou bé que deu ser anterior a l'any 1544. Té 87 × 40 centímetres, presentant la marca de la Tavertet, ço que demostra que, encara que feta fora de la Plana, degué cridar prou l'atenció perquè fos posada com a model per ésser seguit quan l'argenter Pere Navarro tractà la de Balenyà. En l'anvers, a més del Crucifix, porta mitges figures dels Evangelistes, cada una amb son símbol. En l'altra cara, a més de la representació de la Verge amb el Diví Infantó, hi ha les imatges dels Sants més venerats en la Parròquia a mitjans del mil cinc cents, reconeixent-s'hi Sant Sebastià, un altre màrtir, potser Sant Genís, Sant Roc i Sant Miquel Arcàngel. Els plans, com la creu de Granollers de la Plana, tenen fullatges burilats, omplint-se d'elegantíssim dibuix i sense carregar-los. El nu no és pas de llanterna arquitectònica, sinó de línies senzilles, sisavat, donant plans a manera de dues piràmides contraposades per la base i aquesta ornada amb un motiu claraboïat gòtic. S'ha de dir, no obstant, que aquest nu ha estat objecte d'una mala restauració posterior.

La de la catedral de Vich, pertanyent a la confraria del Santíssim Sagrament, fou tractada en 1557 i acabada dos anys després, essent obra de Sebastià Sitjar. És, com les anteriors, flordelisada amb quadrifolis que aquí contenen plaques que primitivament foren esmaltades en els campers. En l'anvers, darrera el Crist, hi ha dos àngels presentant la Custòdia Eucarística, i en els braços l'àguila, el brau, el lleó i les claus i tiara, insígnies del Patró de la catedral de Vich. En el revers, darrera la Verge, hi ha una placa amb Sant Pere, voltant-la en els quadrifolis l'àngel de Sant Mateu, dos escuts de la Confraria (un càlzer amb hòstia i dos grups de claus apostòliques) i el distintiu o armes de la ciutat de Vich. Els plans presenten bons burilats inspirats en motius florals. Té 1'06 × 0'49 metres.

Es conserva la creu de Castelltersol, obra de Pere Parers, feta en 1560, i també la de Valldeneu, de vuit anys després. Difereixen poc. Tenen el nu poligonal sisavat, amb imatges de planxa repujada en l'anvers i revers, no mancant-hi els símbols dels Evangelistes. La de Sant Genís d'Orís, de 1569, també obrada, com la de Valldeneu, per Joan Font, duu el pom en forma de llanterna arquitectònica, amb dos ordes de ninxos, l'inferior amb imatges. I noti's que encara que els documents de construcció es refereixin a altre exemplar, aquest devia ésser seguit llunyanament, puix si en la concòrdia per la creu de Valldeneu se fa esment de la de la confraria del Sagrament de la catedral de Vich,

en aquella se prescindí de plaques planes d'esmalt per anar a les figures de planxa, que donessin gran relleu i cridessin fortament l'atenció. I aquest fet del desús de l'esmalt substituint-lo per elements corporis és cosa característica del segle XVI, que abandona l'objecte per al qual havien estat creats els quadri-folis de sota les flors de lis que capcen la creu processional, i els tapa sense preocupar-se de la seva raó de ser.

A la creu de Sampedor en 1572 En Lluís Cucurella hi afegí llanterna, quelcom feixuga de forma, a causa d'haver volgut donar força a la unió d'aquella amb la creu, a fi que no es presentés flac un lloc que en molts exemplars resulta tren-cadís i que avui contemplem objecte d'adobs sovint fets barroerament. Molt més elegant tal llanterna resulta en les obres dels argenters vigatans del temps, com pot veure's en la creu de Sant Hipòlit de Voltregà, que ve marcada **MC** i datada en 1577, essent obra d'Onofre Rafart.

De la creu de Sentfores hi ha dos documents de 1583 i 1590. Per ells es veu que fou començada per Antoni Ballès i completada per En Pere Companys. Una nota, que podem treure de la visita pastoral que a tal parròquia fou feta en 1590, diu que tal creu «es estada crescuda i deurada de nou, essent obres los honora-bles Gaspar Antich Serrabassa y Gaspar Ponti, la qual pesa deseuyt marchs de plata i tres onzes à costat, compres les mans, dos centes sinquanta sis lliures dos sous y vuyt e axi matex se es deurada la vera-creu»⁽¹⁾. D'això sembla deduir-se'n que en l'any darrerament citat se féu la llanterna, que es presenta amb els acostumats respatlles amb gàrgoles i pinacles i les capelletes amb imatges.

La de l'Estany, que fou feta entre 1584 i 1587, té també sa llanterna d'ele-ments trets de l'arquitectura gòtica, més o menys transformats al convertir-se en obratge decoratiu. La de Vinyoles d'Orís, deguda al mateix argenter, porta nu poligonal, mentre que la de Sant Genís d'Orís torna a la llanterna, essent totes d'Antoni Ballès i respectivament de 1585 i 1587, fetes a Vich. Res com això indica que en aquestos anys es feia indistintament una cosa o l'altra, segons se volia dependre més o menys en la construcció de la creu processional. Té la creu de dit antic monestir 1'07 x 0'56 metres, portant la marca de la voltre-ganenca, que també apareix en la creu de Sant Vicents de Torelló.

En Brutails, en ses *Notes sobre l'Art Religiós en el Rosselló*, ha reproduït la creu de Colliure, que se sap feta en 1592. Com les creus ben catalanes, és flordelisada, amb els plans burilats. En els quadri-folis no hi ha figures, sinó uns florons ornamentals de caràcter vegetal. La seva llanterna té dos rengles de ninxos amb motius deduïts de l'arquitectura gòtica i figures de sants.

La creu processional de Sant Cebrià de la Mora pertany als darrers temps del segle XVI, ja que fou tractada en 1598, divent-se a Salvador Serrarols, ar-genter vigatà que ens introdueix a l'art del segle XVII.

(1) Arxiu Episcopal: *Visites del temps*.

La del Vilar de Castellbell, obra del manresà Cucurella, feta en 1599, dóna el tipus de les del començ del segle XVII més senzilles. Va signada amb les lletres .

Digna d'atenció és la creu de la capella de la Pietat de la Seu d'Urgell. És obra barcelonina marcada +BA: midant 1'58 x 0'55 metres. Consta fou donada pel Venerable Segimon Quintana, qui posseí el benifet de l'Anunciació fundat pel Bisbe Vilanova en el claustre de aquella Catedral, vivint entre 1562 i 1591. És tal joia d'obratge *al romano*, amb bella llanterna de tradició egípcia.

En aquesta sèrie de creus, la major part datades, hi podem veure la via feta per l'art de l'argenter aplicat a la insígnia-guió processional. En les del primer terç del segle XVI abunden els motius gòtics, especialment en les figures i tot allò que sien cresteries i peces d'aplicació de caràcter ornamental i arquitectònic. Els plans són ja decorats amb elements trets dels principis preconitzats pel Renaixement, generalment executats amb finor. Sembla que en això darrer els argenters s'inspirin en els models vinguts d'Itàlia vulgaritzats pel gravat i les estampacions que ens eren importades.

A mesura que avença el segle els elements gòtics són més transformats, més allunyats de la tradició, tenint els de caràcter arquitectònic una menor estabilitat i raó de ser, agafant formes purament decoratives i combinant-se amb altres del tot exòtics al goticisme. Els elements que decoren els plans de les creus són més granats, carregats de motius inútils i menys elegants, anant a produir efecte vistos de lluny més que de prop.

En els darrers trenta anys aquestes tendències s'exageren, colombrant-se l'entrada del carregament exagerat que devia portar el barroquisme.

XI

Del segle XVI ens en queda una quantitat veritablement gran de creus d'argenteria, de les quals no hem pogut pas veure document que faci referència a la seva construcció. A finals de segle fou cosa general que les esglésies parroquials tinguessen la seva creu de plata, feta amb més o menys despesa, havent-se en això acomodat els nostres argenters al gust del qui pagava. Església hi hagué en què les creus foren en gran nombre, ja que les confraries totes volgueren tenir el seu especial guió que agrupés al seu entorn els associats i germans. Per això pogué donar-se en l'Exposició de Creus de 1913 el cas de Cardona que presentà deu creus processionals de plata, algunes d'elles daurades i significant un estat d'antiga riquesa.

De les creus que coneixem i hem pogut estudiar n'hi ha alguna que cal atribuir als primers anys del segle XVI, que encara porta totes les solucions ben gò-

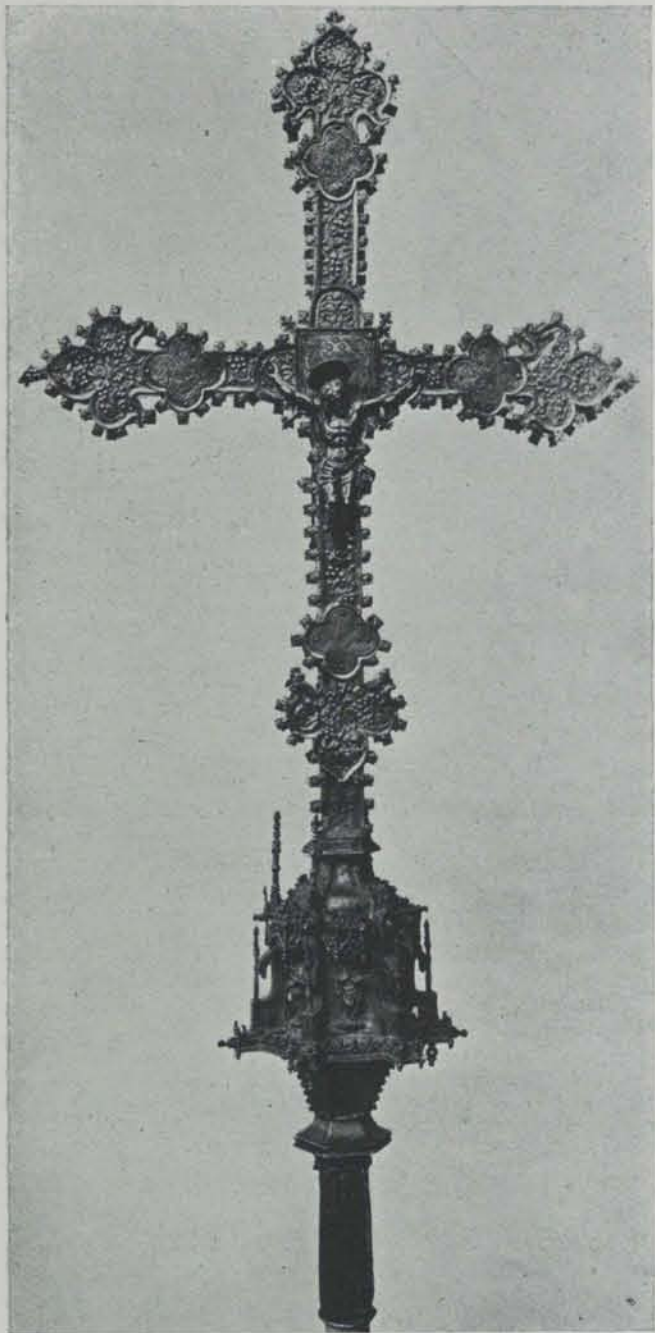

Fig. 95. — Creu de Tiana (anvers)

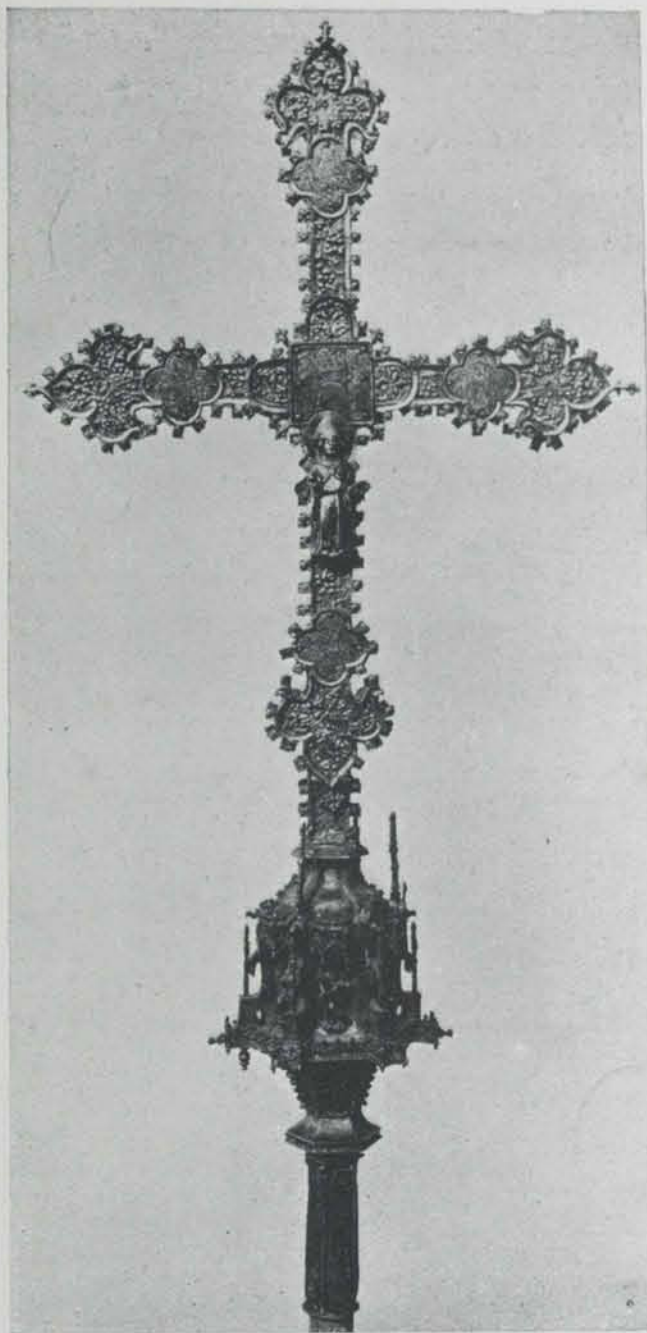

Fig. 96. — Creu de Tiana (revers)

tiques. A aquest tipus pertanyen la de Tiana (n. 198, mid. 1'005 × 0'40 met.) i la de Ulldemolins (n. 95, mid. 98 × 39 cent.) La primera duu la marca té plaques que en altres temps foren esmaltades, veient-se en les de l'anvers, en el mig dos àngels aguantant una creu, i en els quadrifolis el pelicà, el bou, el lleó i Adam. En el revers, darrera d'una imatge de Sant Cebrià Bisbe, hi ha dos àngels al costat d'una càtedra, notant-se en els braços l'àguila, la Mare de Déu, Sant Joan i l'àngel. Els plans de la creu porten repujat un motiu foliat ben gòtic. El pom forma com un templet de sis cares amb imageria sota dosserets separats per contraforts (figs. 95 i 96).

La creu d'Ulldemolins és feta a Tarragona: llegint-se en son punxó les lletres , que fan indubitable la fabricació. En ella els plans duen també motius

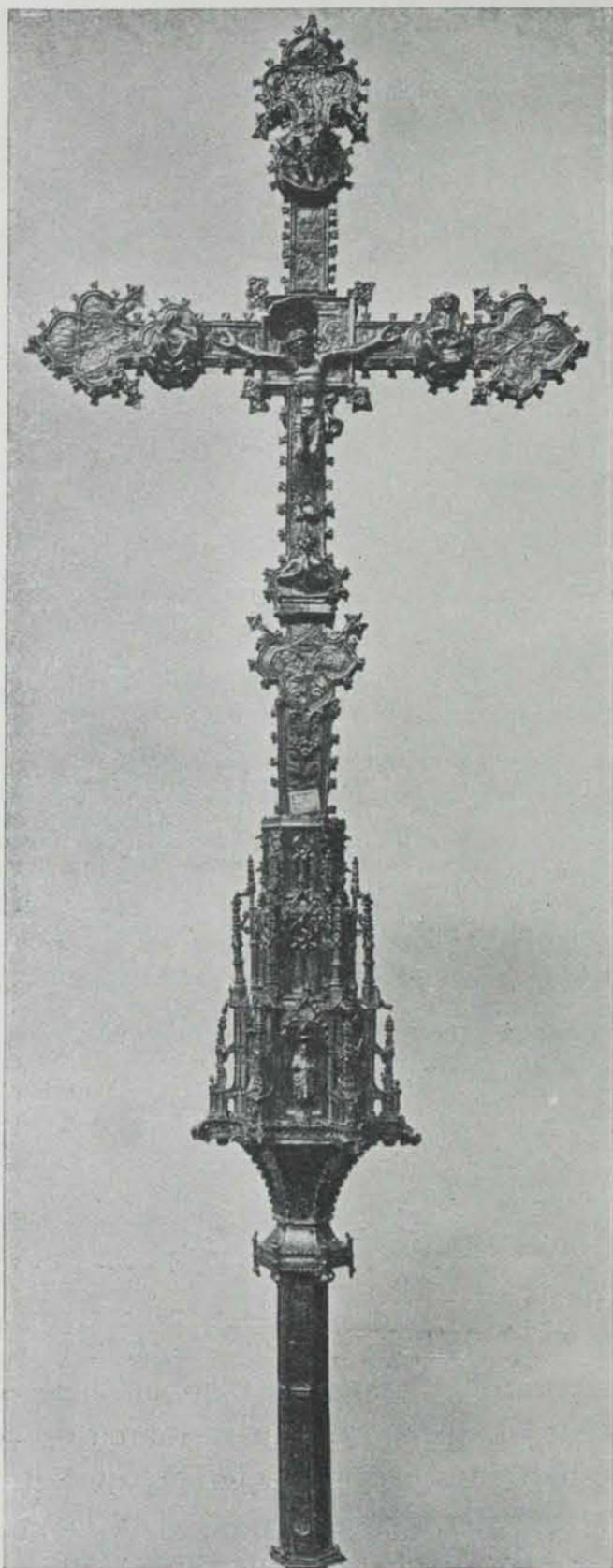

Fig. 97. — Creu de La Geltrú (anvers)

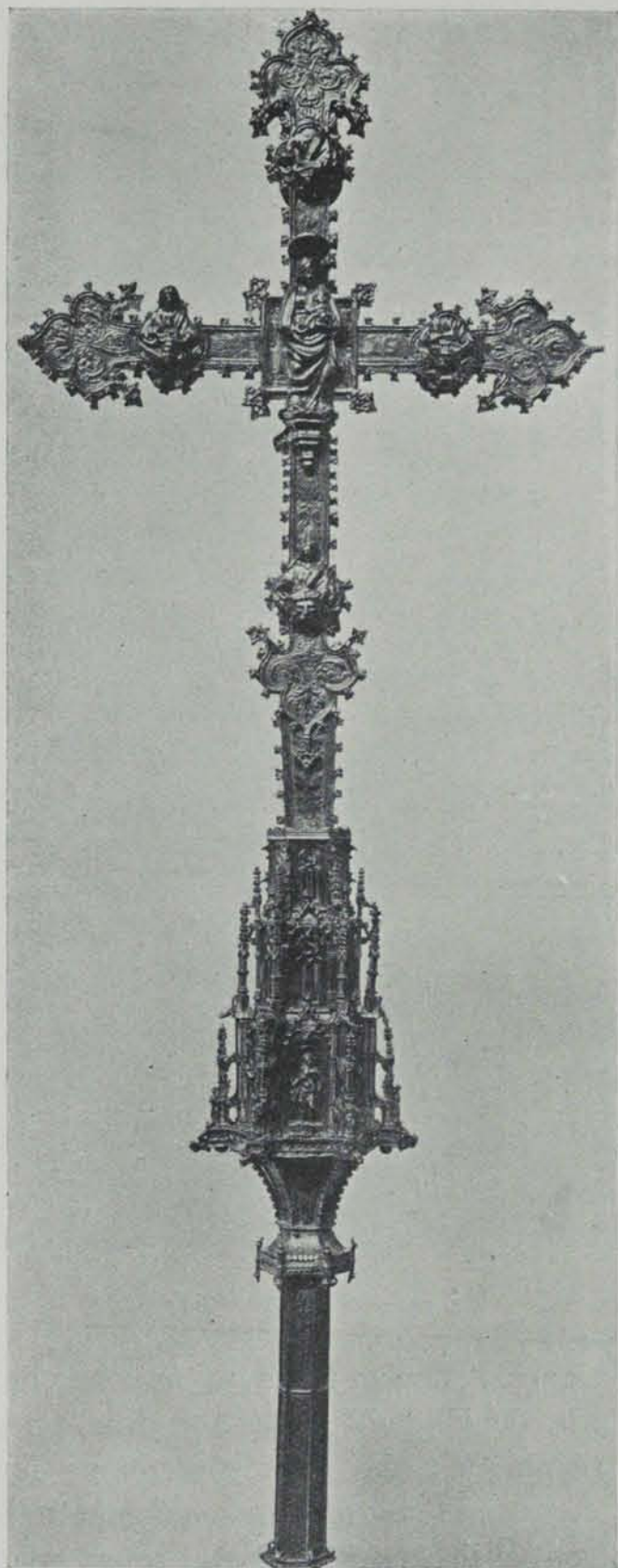

Fig. 98. — Creu de La Geltrú (revers)

foliats que l'argenter repujà fortament i repartí de manera que s'escampessin per tot allà on hi hagués algun espai. En els quadrifolis hi té les acostumades figures i símbols, mancant el de l'Evangelista Sant Mateu. El nu, formant dos cossos superposats, és ja concebut admetent els principis preconitzats per l'art

Fig. 99. — Creu de Palaudaries (anvers)

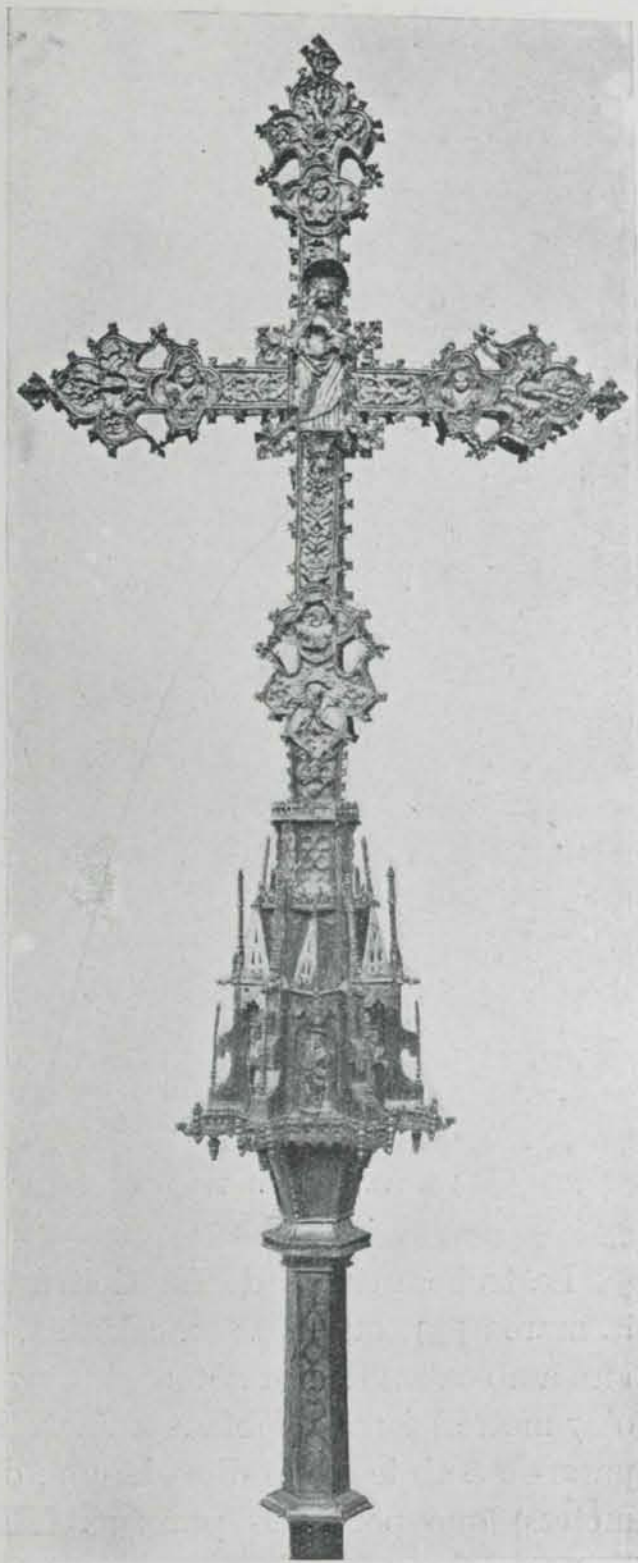

Fig. 100. — Creu de Palaudaries (revers)

aleshores nou, *a lo romano*, o del Renaixement, tals com ninxos de volta empetxinada, notant-se en això un veritable desacord entre aquesta part inferior i la superior o creu pròpiament dita.

Després d'aquestes creus, sens dubte anteriors a l'any 1525, cal posar les que a judicar pels seus caràcters les segueixen, sempre presentant el nu arquitectònic o llanterna, amb imageria sota dossierets o abrigada per ninxos. Com una de

Fig. 101. — Creu de Palafolls

les més antigues citarem la de Figuerola d'Orcau (n. 195, mid. 98 × 42 centímetres), que prescindeix ja absolutament de plaques d'esmalt, portant sos quadrifolis amagats sota mitges figures de relleu. Els plans van tots coberts de foliacions quelcom rellevades i d'aire classicista. El nu o pom és d'un sol cos i encara que sia actualment força mutilat, demostra ser fet per algú que tenia ben presents els elements d'arquitectura gòtica. En aquesta part hi ha sis àngels amb impropis de la passió, semblants als que adornen certes capses o custòdies eucarístiques pediculades. És digne de notar en aquesta creu la posa de les mitges figures dels quadrifolis i especialment l'Adam sortint de la tomba, que fa l'efecte d'un bust amb sa peanya. Aquesta representació ben especial apareix en altres creus certament relacionables amb la descrita. La marca és barcelonina: la ja notada en la creu de Granollers del Vallés.

La trobem en les de La Geltrú (n. 60, mid. 1'17 × 0'47 metres) que duu la marca , que apar barcelonina, de plans decorats amb foliacions cisellades i nu amb calats del tot gòtics (figs. 97 i 98); la de Cerdanyola (n. 16, mid. 1'37 × 0'47 metres) força semblant a l'anterior i signada amb idèntic punxó. Pot equiparar-se amb les dues dites la creu de Corró d'Amunt (n. 173, mid. 1'18 × 0'46 metres) que porta els punxons i el de la creu de Tiana, que, si no té l'especial figura d'Adam, té les altres ben semblants a les d'aquelles. El pom, no obstant, és d'un art força inferior.

La de Collsabadell (n. 176, mid. 86 × 45 centímetres) dubtosa, marcada com la de Figuerola, té els braços allargats i aquestos proveïts d'elegantíssims burilats de finíssim acabat, tots plans i inspirats en les foliacions dels grotescos italians. El pom porta sis bones escultures sota bells dosserets i amb arquitectura molt ben entesa, anant al damunt del cos historiat un altre prismàtic amb claraboiats cecs. Amb aquesta creu apar que pot agrupar-se la de Vallformosa (n. 147, mid. 1'04 × 0'44 metres) amb distintiu barceloní , amb bella imatge de

Nostradona i llanterna ben elegant. També pot lligar-s'hi la de Montblanch que duu la llegenda LA CREV — DE LACO — NFRARY — A DE SENT — GVAN Y D — E SANT — ALOY (n. 89, mid. 1'06 × 0'43 metres), que ostenta el punxó que hem vist en la de La Geltrú.

La de Santa Agnès de Malanyanes (n. 179, mid. 1'03 × 0'40 metres), és de diversa factura. Els plans són cisellats amb gran traça desenrotllant motius del Renaixement. Les mitges figures són d'una certa expressió dramàtica; el pom és un esplèndid fanal o baldaquí amb ninxos oberts, que deixen passar la llum de part a part, decorant-lo pinacles, dosserets, agulles i imatges, aquestes posades davant les finestres o portals de la construcció i entre elegants respatlles. La marca és com la de Figuerola.

La de Palaudaries té un pom arquitectònic ben poc digne d'atenció, però els plans repujats amb pomposa i granada decoració encara recordant els motius gòtics. Els símbols dels Evangelistes de l'anvers són arcaïtzants i ficats dins els quadrifolis; la marca és igual a la de la creu anteriorment mentada (figs. 99 i 100).

Cal també citar les creus de Sant Julià d'Altura (n. 13, mid. 1'15 × 0'475 metres), marcada com la de Cerdanyola, corresponent a entrada la segona meitat del segle XVI, amb senzill nu i relleus amb el pelicà, Sant Lluc, Sant Marc, Adam, Sant Joan, la Mare de Deu, Sant Mateu i Sant Joan Evangelista; la de Llerona signada com la de Vallformosa (n. 161, mid. 1'32 × 0'57 metres), amb relleus molt més petits que totes les anteriors, i la de Palafolls (n. 18, mid. 1'25 × 0'56), per l'estil de la penúltima quant als relleus que li resten antics i marcada com la de Llerona. El pom de la de Palafolls és mutilat,

Fig. 102. — Creu del Rosari, de Cardona

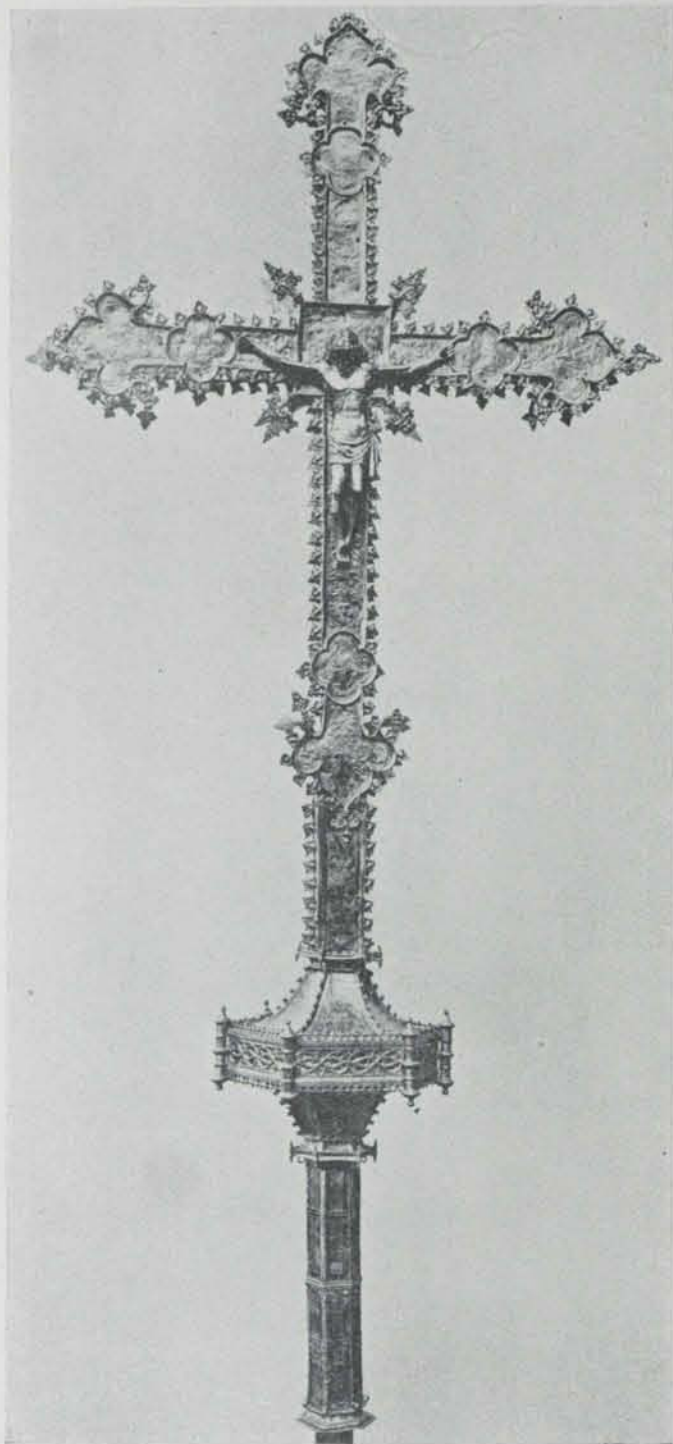

Fig. 103.— Creu de Santa Perpètua de Moguda

Moltes altres són les creus conservades en terra catalana que porten caps flordelisats, imatges i pom arquitectònic amb ninxos. Citarem entre elles la de Sant Bartomeu del Grau, que s'hauria de col·locar entre les de darrer temps o del començ del segle XVII; la d'Orís, que li sembla anterior de mig segle, guardant molta cosa dels temps plenament gòtics, amb pom esplèndid, i la de Sant Hipòlit de Voltregà, força més feixuga i no tant elegant; totes en la plana de Vich.

(1) Orfebreria, làmina 8.

resultant ara prismàtic hexagonal (fig. 101).

La creu de Tarroja que'ns ha donada a conèixer l'Agustí Duran, és obra cerverina de finals del segle XVI (1) .

Semblen ja de molt finals de segle i alguna potser arriba a tocar els anys del segle XVII, les creus de Sant Pere de Ribes (n. 63, mid. 1'14 × 0'46 metres), marcada com la d'Altura, amb plans d'ornamentació foliada, però feta amb poc mirament i pom feixuc i poc afilligranat; una amb distintiu de Sant Miquel Arcàngel, de Cardona, amb igual punxó que introdueix alguns motius ornamentals de línia, amb motlures i cintes decoratives, prescindint de foliacions (n. 9, té 1'13 × 0'45 metres) i la de Cabrera de Martaró plenament decorada segons la moda dels temps de Felip III, amb el troquell igual a les dites (n. 172, té 1'32 × 0'53 metres). La creu del Rosari, de Cardona (n. 1, mid. 1'39 × 0'56 metres), porta punxó diferent dels anteriors exemplars encara que mostri també la creu i les lletres mateixes (fig. 102). La creu de Castelló d'Empúries (1'13 metres d'alçària) presenta punxó amb unes A i S entrelaçades en monograma. .

Al Rosselló, a més de la de Colliure, hi ha la de Camelàs amb tot l'aire de cosa catalana⁽¹⁾, així com la de Rigardà i després les de Sant Feliu d'Avall i Terrats no hi tenen gran cosa que s'hi relacioni, prescindint de la flor de lis.

Tenen l'aire de cosa nostra les creus de Pla del Penedès, Llívia d'Amunt (n. 160, mid. 1'12 × 0'42), marcada com la de Figuerola i Vilanova de la Roca, a més de les de Talarn, Tredós, Montcorban, Artíes, Aubert i Arros. També pot citar-se les creus de Serinyà, Fals, Castelltallat, Castellar de Sagarra, etc., ja que són incomputables les que tenim en nostra terra fetes a Barcelona, Manresa, Vich, Perpinyà, Lleida, Tarragona, Girona i en altres poblacions i que avui poden mostrar-se, havent-se salvat de les devastacions i guerres sofertes per Catalunya des que foren fetes fins a nostres dies.

Moltes són també les creus processionals de nu poligonal o polièdric, donant un cos geomètric que podríem dir que és format per dues piràmides contraposades, unint-ne les bases una faixa que pel comú va ornada amb un trepat cec, mostrant un motiu de dibuix més o menys complicat i amb elements de tradició gòtica. És aquest nu o pom el que correspon als guions crucífers de preu més mòdic que els que tenen disposició de pinacle o llanterna arquitectònica, ja que en aquells hi entrava molt menys metall i eren menors les despeses a pagar a l'argenter per l'obratge de capelles, dossierets, contractorts, gàrgoles, pinacles i agulles, i no hi havia necessitat de encabir-hi imatges escultòriques.

Entre les creus d'aquest gènere val a comptar-hi la de Santa Perpètua de Moguda (n. 38, mid. 11'34 × 0'60 metres) (fig. 103), que duu l'imprompta bar-

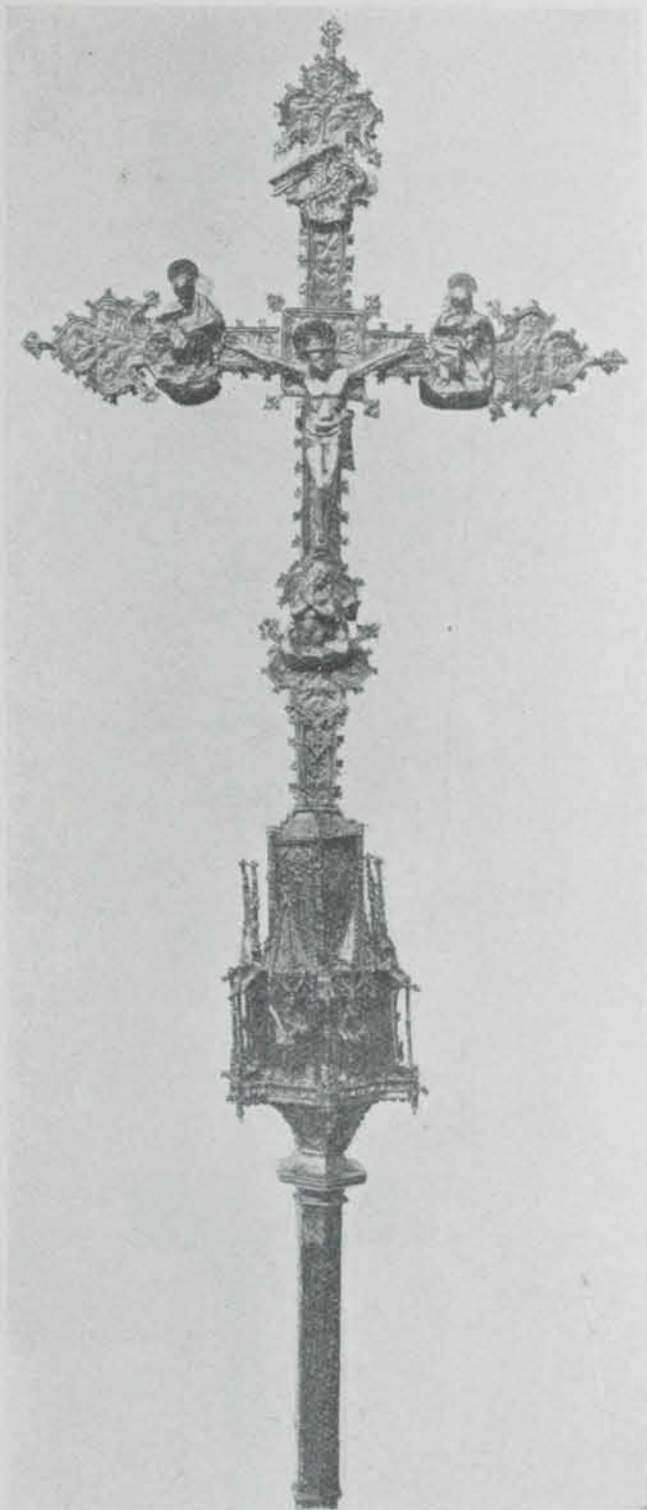

Fig. 104. — Creu de D. Celesti Dupont

(1) BRUTAILS: *Notes sobre l'Art religiós en el Rosselló*, lamina 34.

Fig. 105. — Creu de Sant Cugat del Vallès

(1) En un recó d'aquesta Creu es llegeix COV., que no sembla pas poder-se atribuir als argenters Coves, de 1599 a 1648.

celonina tantes vegades citada, que hem vist ja en la creu de Figuerola, amb quadrifolis de plaques ornamentades al buril purament decoratives i fina foliació als plans; la de Llerona (n. 162, mid. 85 × 40 centímetres), de marca igual amb relleus semblants als de la creu de Figuerola d'Orcau⁽¹⁾, i una del Seminari de Lleida (n. 118, mid. 61 × 35 centím.), amb caps de serafí suplint els antics relleus dels quadrifolis i proveïda en el pom de la llegenda MOSSEN : MARTIN : ALIS : RETOR : IXE : A : IZO : ES : TA : CRVZ, que fou feta a Barcelona, segons demostra la llegenda BAR.

A aquestes deuen seguir els exemplars de la parròquia del Papiol (n. 152, mid. 95 × 42 centímetres), amb plans de granada ornamentació vegetal, amb distintiu BA: la de l'antiquari Celestí Dupont (n. 77, mid. 82 × 44 centímetres), signada com la d'Altura (figura 104), amb curiosos símbols dels Evangelistes, i la de l'Arbós (n. 76, mid. 81 × 43 centímetres), que tenen alguns relleus, fets obeint a uns mateixos models. La creu de Puigvert (n. 125, mid. 1'08 × 0'48 metres), deu també ésser inclosa en aquesta agrupació, pel que pertoca al temps de sa construcció. Fou marcada com la del Papiol.

Són quelcom més avançades, a judicar per l'ornamentació que ocupa els plans, la creu de Barberà del Vallès (n. 14, mid. 87 × 42 centímetres), de marca de la del Papiol; la de Santa Perpètua de Moguda (n. 32, mid. 75 × 34), també amb el mateix punxó, i la de Bonastre (n. 62, mid. 80 × 39 centímetres), aquesta ja tocant els principis del segle XVII, amb l'anvers mostrant una figura en la flor de lis inferior.

Una creu de Sant Cugat del Vallès (n. 26, mid. 0'93 × 0'49 metres), forma un tipus especial entre totes les que cal atribuir a finals del segle XVI. Duu els plans ornamentals amb motius deduïts dels *groteschi* italians, vigorosament repujats i quatre quadrifolis amb florons crucífers d'un mateix treball repetit, quedant els braços per fixar-hi les mitges figures repujades dels Evangelistes. Tot això dona la sospita de si hi ha en aquesta creu adobs fets molt posteriorment al temps de construcció de la creu. El nu hi és ben especial, ja que resulta de secció poligonal amb corbes en lloc de plans, fent difícil donar-li altre nom que el d'apagullat. La marca és la de la creu d'Orcau (fig. 105).

El Museu Episcopal de Vich posseeix altra creu de tipus especial amb nu deduït de la forma esfèrica aixafada, ornat de quatre botons en losange o gra d'ordi amb escuts. Els plans són llisos i deurien portar peces d'argenteria d'aplicació. Els quadrifolis de sota les flors de lis porten actualment uns capets de serafí. La marca és , cosa que per si sola ja és indicatiu de molt principis del segle XVI.

L'església de Cadaqués posseeix una creu de tipus normal (alt. 83 centímetres) que té per característica la marca que correspon a Castelló d'Empúries. També n'hi ha altres a Sau i a Vinyoles d'Orís, fetes per l'estil de la de Seva, ja citada i sens dubte de fabricació vigatana. Encara podria mencionar-se la d'Avinyonet, Llívia (marcada com la d'Altura) i algunes més.

XII

Curt té d'ésser el capítol dedicat a les creus que no sien de plata, encara que fetes del metall més similar i les que més relació tenen amb les de veritable orfèria.

En l'Exposició de creus de 1913 figurà un exemplar d'aram molt ben obrat que, segons notícies, havia estat tret del convent de Santa Clara de Tortosa (n. 21, mid. 83 × 39 centímetres). Era flordelísat, amb arestes resseguides per frondes gòtiques, quadrifolis i nu semblant a un cos geomètric de cares triangulars. Tots els plans de la creu, igualment els del nu i broquer o guaspa de portar l'astil, eren completament treballats al buril, amb motius semblants als de les obres d'argenteria de la primera meitat del segle XVI. En la part del

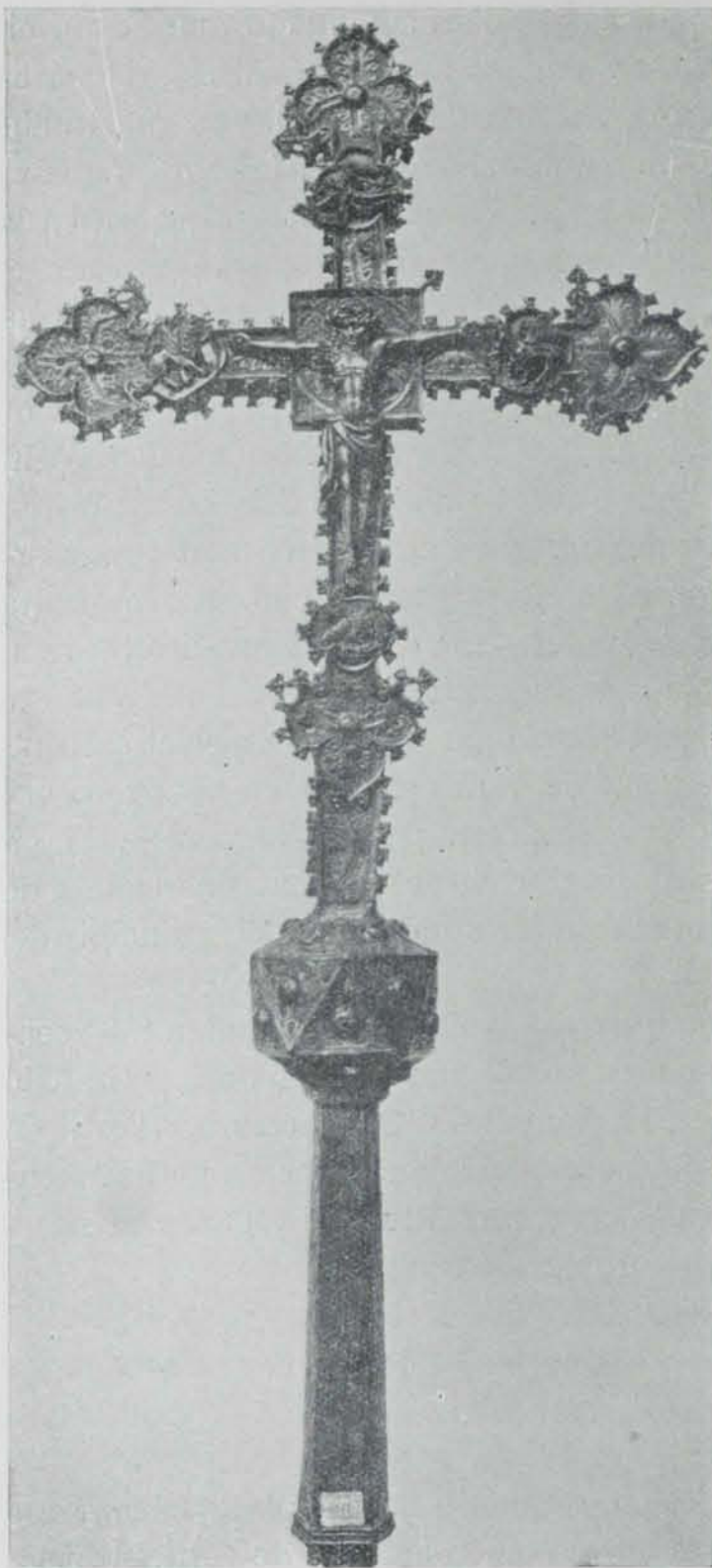

Fig. 106. — Creu de Santa Clara, de Tortosa

Crucifix, en els quadrifolis, hi havia els símbols dels Evangelistes, àngel, lleó, brau i àguila, que es repetien en la superfície on hi havia la Mare de Déu, que per cert tenia bon estil i era de no defectuoses condicions. En conjunt era una peça que feia gran efecte i resultava digna de ser posada entre les obres degudes als argenters catalans (fig. 106).

El Sr. Marquès de Casa-Brusi en presentà un altre exemplar ben diferent, feta de metall semblant al llautó, fos. Era de forma lanceolada en els braços (n. 24, mid. 885 × 465 mil·límetres), presentant-los, per estranyesa gran, vorejats de cresteria en flors de lis petites interrompudes per altres de més grans formant calats d'estrany aspecte. Anava col·locada sobre un pom esfèric motllurat. En conjunt era impossible admetre aquesta creu com a catalana, fent pensar en les obres de la clàssica fabricació de Dinant i dels països flamencs (fig. 107).

A fabricació també forastera devia poder referir-se una creu de don Maurici Vilumara (n. 70, mid. 13 × 11 centímetres), potser més considerable com a coronament d'un astil de bandera que no pas com a ensenya parroquial. Era de llautó senzillíssima, ja que no tenia de particular més que la silueta flor-

delisada i el Crucifix, per cert ben poc artístic.

El Museu de Barcelona té diferents creus d'aram. Una (n. 207, mid. 56 × 26 centímetres) va sense Crucifix i es presenta ornada d'un senzill esmalt en el mig de la creuera. Els caps són trifoliats, amb obra de repujat i cisell. Un altra (número 211, mid. 81 × 43 centím.), va ornada segons la manera pròpia del Renaixement, amb bustos de Sants en medallons repartits en les dues cares de la creu.

Don Maurici Vilumara en té un exemplar, tot fos i retocat al buril (n. 75, mid. 33 × 43 centímetres), que presenta també el gènere de medallons que acabem de mentar. Es difícil admetre una i altra com a obres catalanes, apartant-se ja d'allò que en podríem dir creus d'orfebreria.

Tampoc en té el caràcter una creu de D.ª Cecília Farré, feta de planxa gravada, en la qual hi ha aplicacions representant el pelicà, la Verge, Sant Joan i la Magdalena en posat gement, tal com pertocava als assistents a la mort de Crist (n. 136, mid. 395 × 240 centímetres). Aquestes mitges figures queden en els caps de la creu, floronsats d'estranya manera i donant triples flor de lis en creu. El revers d'aquesta peça és llis, no havent-hi pas medalló ni nombre de cap classe que decori el mig de l'encreuament.

Sols de pas farem notar que en nostra terra, a finals del mil cinc cents, degueren venir-hi en gran abundància unes creus processionals d'aram daurat, de braços cilíndrics terminats amb uns anells ornamentals que toquen a unes esferes capçades d'estrelles flamígeres. Algunes porten encara aplicades unes flors de lis, a més del Crucifix, la Mare de Deu i el títol de la creu. El nu és esfèric, quelcom aixafat, acostumant portar en sa part més bombada, repartits al voltant, uns botons amb plaquetes d'esmail, pintat sobre fons negre o de color molt fosc a la manera llemosina, lluint capets que volen representar sants. Aquestes creus tenen tot l'aire d'ésser-nos importades de França, no havent-hi res que indueixi a pensar en una obra catalana.

El Museu Episcopal de Vich té dos exemplars de petites creus processionals, que no arriben a vint centímetres d'alçada, comptant-hi el broquer, amb tot i donar en totes ses parts la disposició de les grans creus processionals. Són mostra

Fig. 107. — Creu del Sr. Marquès de Casa-Brusi

de les que servien en les parròquies rurals per a les processons de enterraments que s'havien de fer transitant per llocs dificultosos, entre arbres i pedruscalls, on no era fàcil passar anant amb una creu alçada de grans dimensions.

També s'usaren durant el segle XVI algunes creus de fusta cobertes de primes planxes de llautó estampades. El Museu de Barcelona en té dos exemplars: l'una (n. 205, mid. 67 × 36 centímetres) flordelisada amb ornamentació ben elegant, i l'altra quadrifoliada amb monòton decorat simulant calats gòtics en relleu (n. 213, mid. 1'02 × 0'45 metres).

D'aquest gènere de creus les col·leccions episcopals vigatanes poden ofirir dos nous models: l'una estranyament flordelisada, porta en els quadrifolis els símbols dels Evangelistes; l'altra hi llueix motius *al romano*, per l'estil dels que hi ha en els plans de les mateixes creus.

El Museu de Barcelona té una creu de cristall amb muntura de bronze i ornamentació que es combina amb les acostumades peces cristallines d'aire geomètric. Tota la part de metall resulta molt elegant i fina. El pom és motllurat i com fet al torn. L'aire general d'aquesta creu és exòtic a la terra catalana i data el més lluny de finals de la setzena centúria.

XIII

Amb tot i el gran nombre de creus disposades per contenir la partícula de la creu veritable en què Crist consumà el seu sacrifici, que coneixem en nostra terra, són poques les que se'ns presenten suficientment datades.

De l'argenter cerverí Francesc Pinyes sabem que féu la Vera-Creu de plata on havia d'ésser col·locat el *lignum crucis* que demanava el rector de Tarrós en 1540, que, al voler ésser tallat del que tenia la parroquial de Cervera, fou causa que succeís el prodigi conegut amb el nom de Santíssim Misteri⁽¹⁾.

L'argenter Joan Font, de Vich, a 1 de març de 1572, tractà amb els obrers de Sant Martí d'Aiguafreda sobre la construcció d'una Vera-Creu d'argent blanc, de pes tres marcs, que es comptaria a raó de nou lliures cada marc⁽²⁾. Aquest tracte no degué tenir efecte per quant, als 31 d'agost de 1577, els mateixos obrers de la parròquia concordaven amb mestre Pere Salís per a dita construcció, establint que podria pesar de 3 marcs a 3 i mig. L'argenter havia de tenir cura de trobar el *lignum crucis*; no trobant-lo se li restarien dos escuts de les nou lliures i quinze sous per marc que se li prometien, divent la joia estar llesta per Tots-Sants⁽³⁾.

(1) FAUST DE DALMASES: *Historia de Cervera*. XXI. — GISCAFRE: *Triunfo del Santo Misterio*, p. 25.

(2) C. F., *Concordies* de GASPÀR BENET PRAT.

(3) C. F., *Concordies* de ONOFRE COMA.

Aquest orfebre, ciutadà de Vich, a 11 de setembre de 1589, s'encarregava de l'obratge de la Vera-Creu de Sant Martí Sescorts, divent ésser semblant a la de Manlleu, però sense daurar, remetent-se-li el metall (1).

En 1590, en Felip Ros féu una Vera-Creu per a Mediona (2), i l'Antoni Lloreda, en 1596 una per Guardiola, i en 1598, altra per a Boixadors, aquesta prenent per model la de Rajadell. Altre orfebre de Manresa, l'Andreu Cucurella, en 1599, pactava per la de Catllús (3).

No és feina senzilla agrupar d'una manera clara els diferents tipus de reconditoris per a la Vera-Creu que tenim del segle XVI. Hi ha alguns exemplars que, com les velles custòdies, presenten dos braços amb imatges d'àngels, fent costat a la creu que porta en el mig de sa creuera el reliquiari del *Lignum Domini*. En aquesta classe s'ha de comprendre el de Sant Feliu de Girona i el de Corsà, els dos tan semblants que es podrien arribar a confondre. La creu és capritxosament capçada donant un motiu crucífer claraboïat i son perfil general va amb frondes. Els àngels porten impropèris de la passió, essent el nu inferior, entre la creu i el peu, com format per un temple de sis grans finestrals amb trepats, sobre el qual s'alça un pinacle amb carxofa en la sumitat, fent d'encaix al reliquiari crucífer. El peu dóna una espècie d'estrella més ampla que llarga.

La Vera-Creu de Teià té el cimtal per l'estil de les anteriors, encara que

Fig. 108. — Vera-Creu de Sant Martí de Provencals

(1) C. F., *Protocol de JOAN CODINA*.
 (2) *Lo Pensament Català*, any II, ns. 36 i 37.
 (3) J. SARRET; *Art i Artistes manresans*.

Fig. 109. — Vera Creu de Cardona

trança per relíquies que, sobre el cos pediculat on van aquestes, hi duu la creu que ostenta en sa part mitgera la teca on hi va la Vera-Creu. Aquesta és amb frondes, terminant amb uns motius cisellats ben ornamentals. El reliquiari és

sense frondes. Els braços són també més senzills, acabant amb àngels, ben dignes de lloança com a figures de metall. El nu és de llanterna, tenint l'aire de quedar-nos bastant mutilat. El peu és modern en relació amb la resta de l'obra d'argenteria (n. 171, mid. 56 × 22 centímetres). La marca és la barcelonina que hem ja vist en la creu processional de Figuerola.

La parròquia de Sant Martí de Provençals posseeix també un exemplar de creu amb àngels, encara que de gènere ben divers dels citats. Té de referir-se a molt finals del segle (n. 184, mid. 57 × 19 centímetres). La creu del cim és de planxa burilada, amb aplicacions de cresteries, essent fins possible que sia posterior al restant de la obra. Sota d'ella hi ha un reliquiari cilíndric terminat amb pinacle, la qual cosa dóna al conjunt un aspecte estrany i fa que tingui una doble destinació, ja que tant serveix per mostrança del *lignum crucis* com de les relíquies de sants. Als costats del reliquiari hi ha els dos àngels que són aguantats per dos braços que presenten foliacions i surten de sobre el nu en forma de gerret. El peu florinat duu bella ornamentació cisellada (fig. 108).

Altres tipus el donen algunes custòdies del fust de la creu de Crist presentant un nu disposat a manera de fanal o reliquiari. L'exemplar pertanyent a l'església de Cardona (n. 12, mid. 57 × 14 centímetres) resulta en això ben especial, ja que és una veritable mos-

sisavat i en dos cossos superposats i amb pinacles i arcs botants, anant sota d'aquest un nu arquitectònic també gòtic i després el peu de forma crucífera, bellament obrat i amb escuts d'arbre i d'una espècie de *M* i de *a*. Duu la marca de la creu de Tiana o sia la dels argenters de Barcelona en dues ratlles (fig. 109).

No tenen relíquies, donant per ço gran importància al nu, que sembla un ric fanal arquitectònic gòtic, les Veres-Creus de Sant Pere de Vilamajor (número 29, mid. 47 × 25 centímetres), marcada com la creu processional de Cerdanyola que té bella silueta i bon treball; la de Mollet (n. 36, mid. 39 × 16 centímetres), amb la creu flordelisada (fig. 110); la de Martorelles (núm. 33, mid. 34 × 23 centímetres); marca **BR**; la de la catedral de Solsona amb bells motius repujats en el peu i creu trepada i terminada per caps de serafí (n. 187, mid. 46 × 12 centímetres), marcada com l'anterior (fig. 111); la de Santa Maria de Corbera (n. 57, mid. 53 × 23 centímetres); la de Palau Tordera (n. 31, mid. 50 × 22 centímetres), signada com l'anterior (fig. 112); la de Barberà del Vallès (n. 15, mid. 46 × 16 centímetres), amb el mateix punxó i amb el nu que ara resulta formant sols l'armaçó d'un templet. Del gènere de les anteriors és

la de Sant Joan d'Horta, que també deixa veure el mateix punxó barceloní (n. 53, mid. 49 × 23 centím.), notant-s'hi la particularitat de deixar llegir en una filacteria al voltant del *Lignum Crucis* la següent explicació ben digna de menció: HOC LIGNVM SANCTE CRVCIS. A REVERENDO DOMNO — ARCHIEPISCOPO MIRALLES RITE — EXAMINATUM FVIT — ANNO DOMINI 1530 6.º NONIS OCTOBRIS AD LAV — DEM ET GLORIAM DEI — PER IGNEM EXAMINATVM. En el peu hi té un escut amb dos penyals (fig. 113). A Cadaqués la marca és com les anteriors (mid. 515 mil·lí-

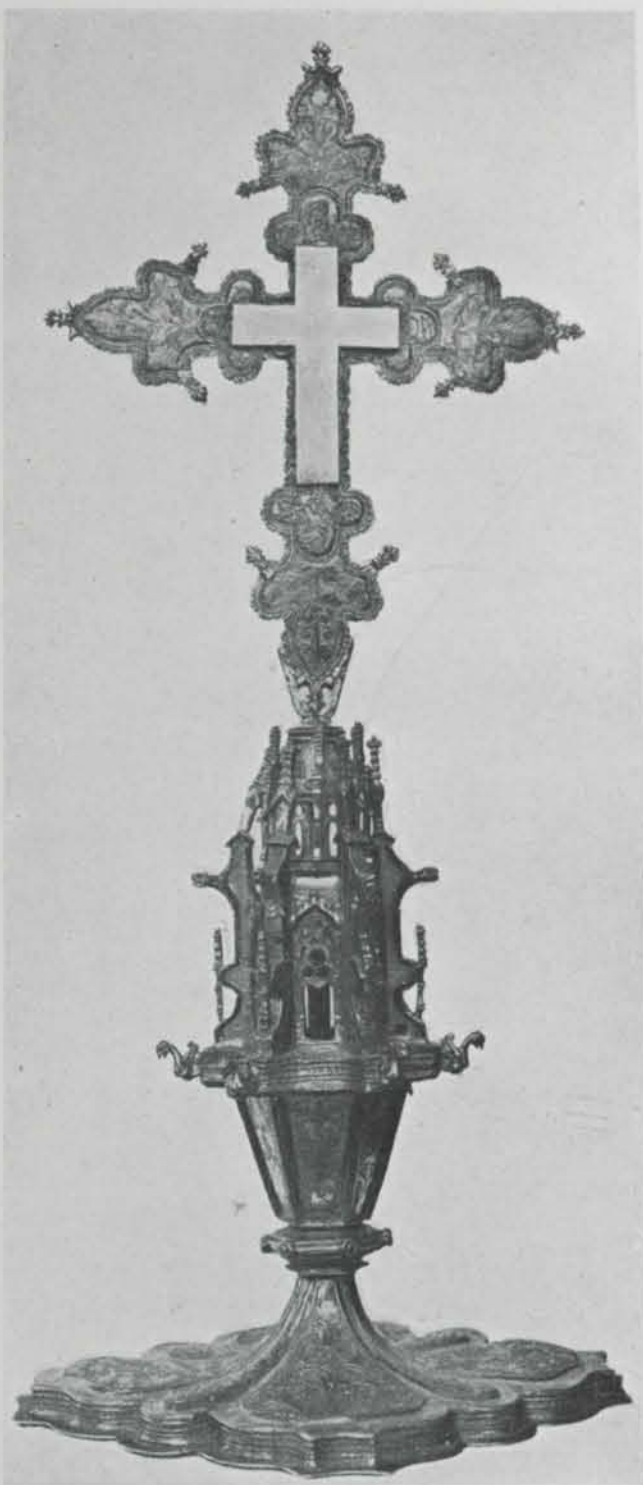

Fig. 110. — Vera-Creu de Mollet

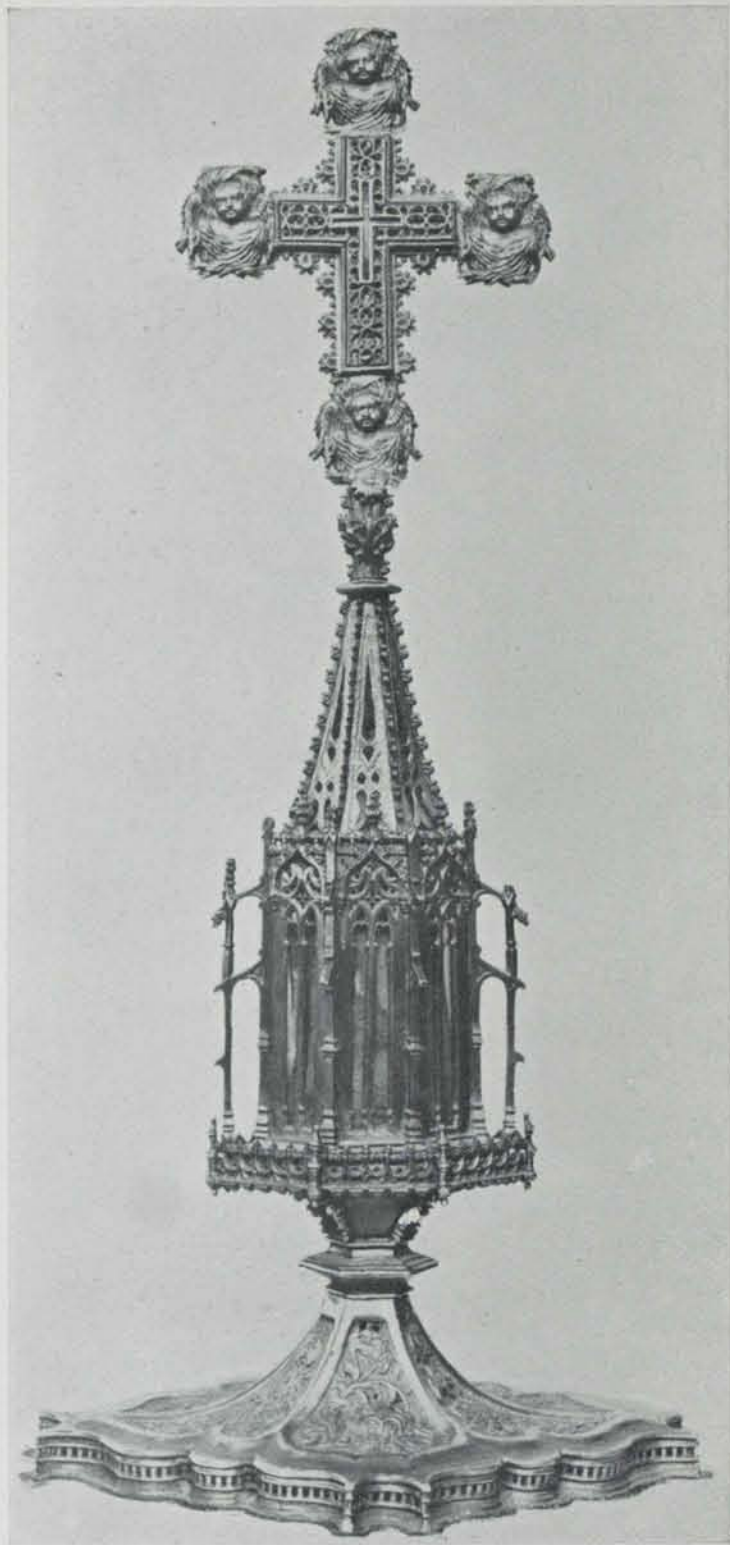

Fig. 111. — Vera Creu de la Catedral de Solsona

La seu de Tortosa venera la relíquia del *Lignum* en una peça d'orfebreria de gran caracter goticista, que en el peu hi duu esmalts opacs. La marca és com la de Vilassar (mid. 555 milíms. d'alt).

L'exemplar de Castelló de Farfanya (n. 127) (fig. 115), dóna un tipus en

metres). Dins del gènere s'ha de comptar encara la Vera-Creu de Sant Feliu d'Avall ⁽¹⁾.

Les creus de Sant Genís de Vilassar i Llerona ⁽²⁾ presenten el nu en forma de temple, abrigant el de la primera una representació del Sant Crist i el de la segona una imatge en actitud de beneir (fig. 114). Aquella duu la marca de les anteriors (n. 159, mid. 70 × 82 centímetres), ostentant el remat profusament trepat; l'altra va signada com la processional de la Geltrú (n. 163, mid. 46 × 22 centímetres), essent de notar-hi una major persistència de goticisme en la part mitgera, o sia en el dosseret, que no pas en el restant.

La Vera-Creu de Cardona (número 11, mid. 39 × 12 centímetres) té el nu també arquitectònic, essent de notar per sa esveltesa i encertat dibuix. No és ja la idea del reliquiari que hem vist ans d'ara, sinó la d'una torella sobre la qual s'aixeca la creu que porta la teca del *Lignum Crucis*. Pertany a principis del segle XVI, resultant millor tot el suport que el cimbal. Semblant li és el peu de la Vera-Creu de Colliure, en la qual hi ha major unitat de components que en l'anterior ⁽³⁾.

(1) BRUTAILS: *Notes sobre l'Art religiós en el Rosselló*, lám. 32.

(2) És especial que s'adquirís relíquia per aquesta joia en 1802 (MAS: *Notes Històriques*, III p. 74).

(3) BRUTAILS, lám. 41.

realitat especial entre tots. La creu del cim és d'aire massís, quasi sense capçada, amb sols cresteries ben menudes vorejant l'aresta quadrangular, amb plans ornats amb bells motius del Renaixement. El nu és prismàtic hexagonal amb ninxos gòtics. El peu és de capritxosa àrea amb fris de trepats gòtics i rampants amb relleus *a lo romano*. La marca és **LEV**, corresponent a Lleida.

També és especial la de Falset, que duu punxó d'orfebre tarragoní, **GERA** (n. 112), que prescindeix de tota influència o tradició gòtica. La creu és formada per quatre peces a manera de gerro amb un floró al cim; va sobre una amforeta que reposa sobre un pedestal suportat pel peu que mostra bell treball de repujat i cisell. És curiosa la semblança que té aquesta obra d'argenteria amb la creu de sobrealtar de Terol, que es pogué admirar en l'Exposició de Saragossa de 1908.

La d'Alcoletge (n. 130) té una semblança amb la de Castelló de Farfanya, mostrant igual marca, encara que el pom és en forma d'àmfora (fig. 116). Aquesta característica presenten també les Veres-Creus de l'església del Pí de Barcelona (alt. 55 centímetres) marcada amb punxó de creu i cinc lletres; la de Valls (n. 100) que porta el signe BA (fig. 117) i de Cabrera de Mataró (n. 168, mid. 49 x 18 centímetres), que pertanyen a molt finals del segle XVI.

Anglesola té una Vera-Creu de doble travesser, encara que de poc efecte.

No són moltes les creus pediculades, no destinades a reliquiari, que ens han arribat fins als nostres dies, amb tot i que podrien treure's notícies d'haver existit, principalment després d'haver pertangut a algun personatge que les llegava a l'església. En 1573 entrà a formar part del tresor de la catedral de Vich, per haver pertangut al Bisbe Bertran de Guevara una *creu petita de argent sobredaurada, lo arbre rodo ab molts tronchs y un crucifixo de argent tambe*

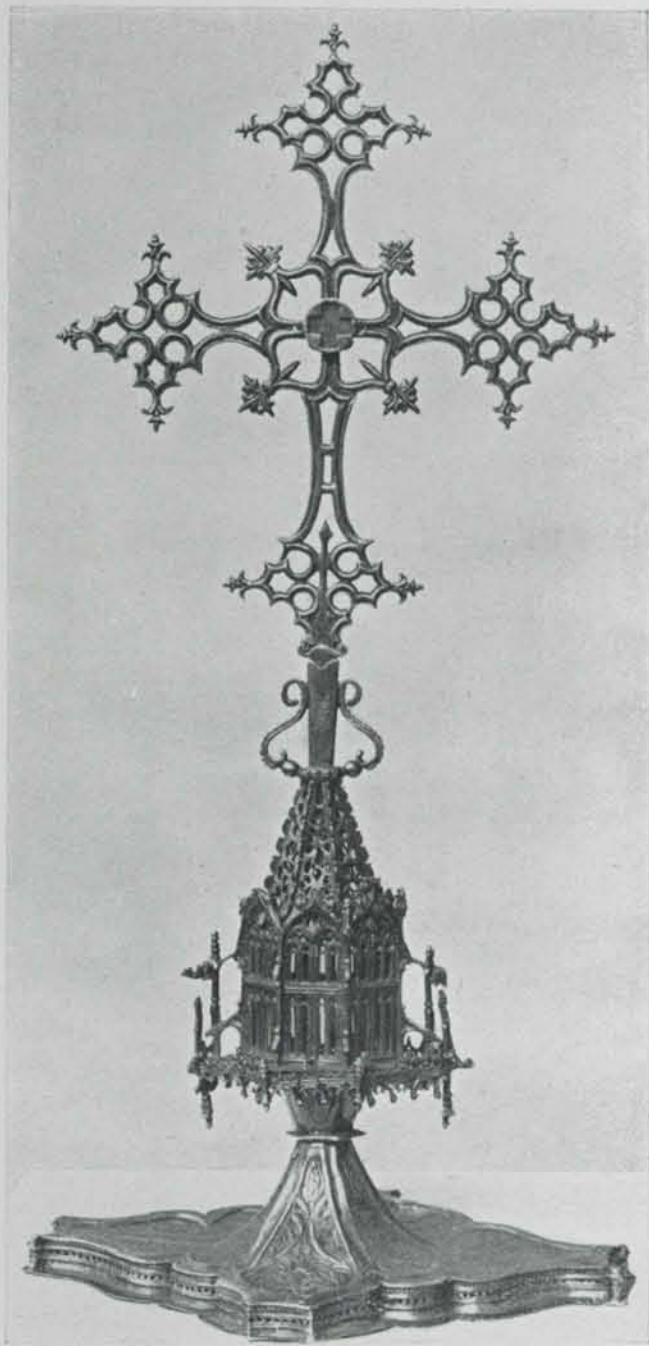

Fig. 112. — Vera Creu de Palau Tordera

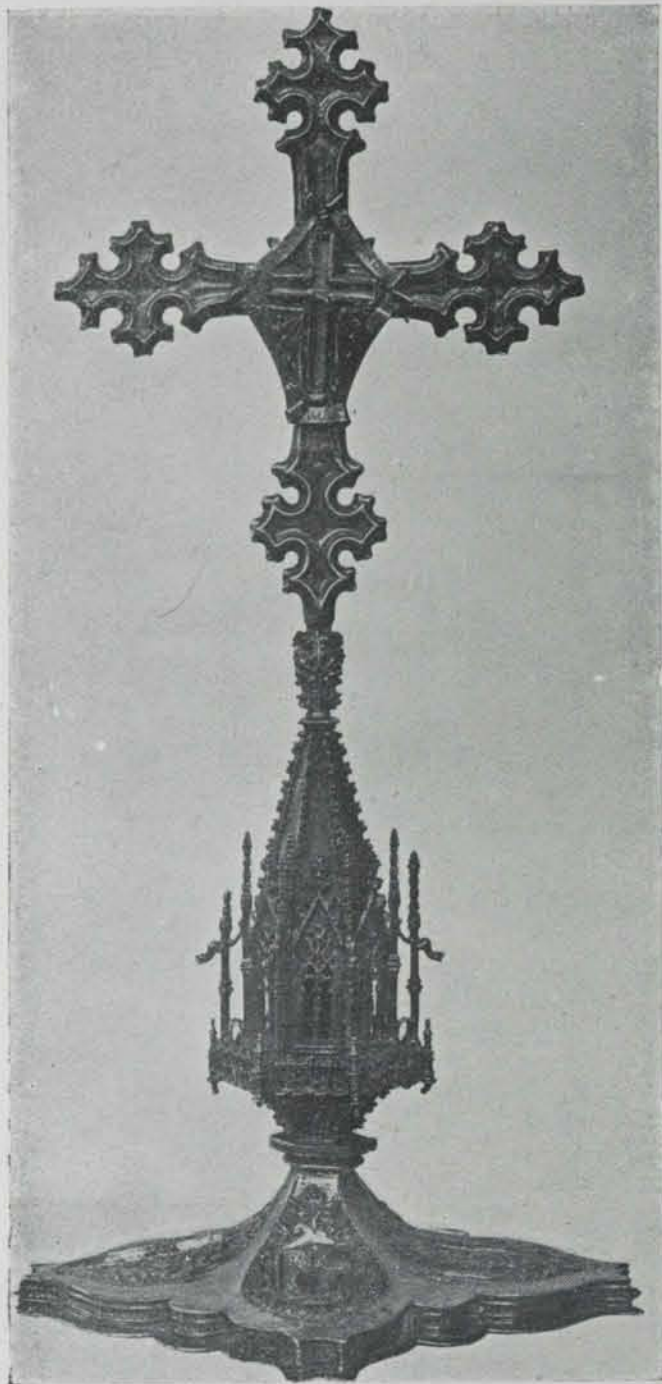

Fig. 113. — Vera-Creu de Sant Joan d'Horta

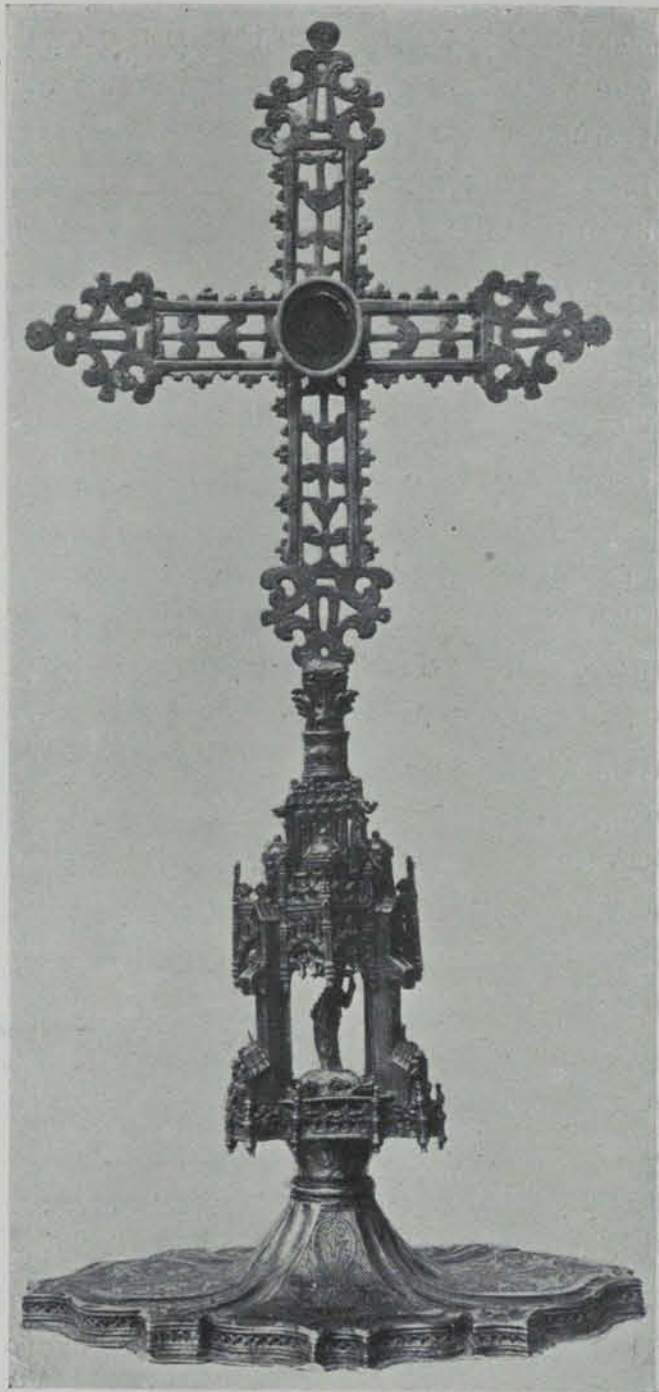

Fig. 114. — Vera Creu de Llerona (revers)

sobredaurat ab lo peu triangular en lo mitg orat ⁽¹⁾. Un inventari vigatà del segle XVII descriu una creu petita de plata sobredaurada esmaltada nova ab un xpo. crucificat y a la part dreta la ymage de nostra senyora, a la part esquerra la Image de sant Joan, assentadas en peu sobre dos pilastres quadrats ab son peu de pedra gaspe vert, cuberta de plata daurada ab molta varietat de obra, ço es quatre peus de lleo ab diversos cartrons ab quatre pedras amatistas sobre cada peu y quatre serafins sobre dells ab les armes del Bisbe Don Francesch Robuster y Sala, en lo mig y en cada part de dit peu, dels quals pengen dos fruytes de cada

(1) *Episcopologio de Vich*, III, p. 16.

part y tenen a la fi un serafi a cada part y al peu de la dita creu y ha un cap de mort ab dos ossos d'argent sobredaurat ⁽¹⁾. Una descripció de les pertinenències del beneficiat Joan Junyent, en 1578, consigna: *un christo d'argent sobredaurat ab son peu d'argent daurat* ⁽²⁾. Altra de la ermita del Remey de Vich, en 1574, retreu *una creu francesa demunt del altar destany o coure* ⁽³⁾.

La catedral de Tortosa posseeix una bellíssima creu d'altar d'orfebreria, sense marca.

Durant el segle XVI es modifiquen les *creus pectorals* com a distintiu episcopal, deixant d'ésser el fermall de capa dit *nosca* o *racional*. El pectoral-insígnia fou en forma de creu, generalment, de rica confecció, que penjava del coll per medi d'una cadeneta metàl·lica o cordó. Els Bisbes, en sos testaments, feien llegats de tals creus a les esglésies titolars, però són ben escasses les que essent antigues han resistit les cobdícies, les guerres i les necessitats. La mateixa preciositat, ha estat causa de la desaparició dels antics pectorals.

És la centúria de mil cinc cents quan es troben abundants notícies de joyes en forma de creu, que les dames lluien en son coll. Per no allargar les cites que sobre això donen els antics documents, retraurem solament una descripció que llegim en l'inventari del Governador Carles d'Olms, en 1578: *una creu de or ab un christo ab son titol de una part y en la altra part ha un titol qui diu es vera crux dins la qual sta engastat un tros del lignum crucis lo qual es de la Senyora dona Raphaela* ⁽⁴⁾.

En 1566 trobem a casa un Guillem Ramon de Carós *XVI creuetes d'or*

Fig. 115. — Vera Creu de Castelló de Farfanya

- (1) AIX. C p., *Inventari E.*
 (2) C. F., *Inventari BENET PUIG.*
 (3) Id. id. G. B. PRAT.
 (4) Id. id. G. B. PRAT.

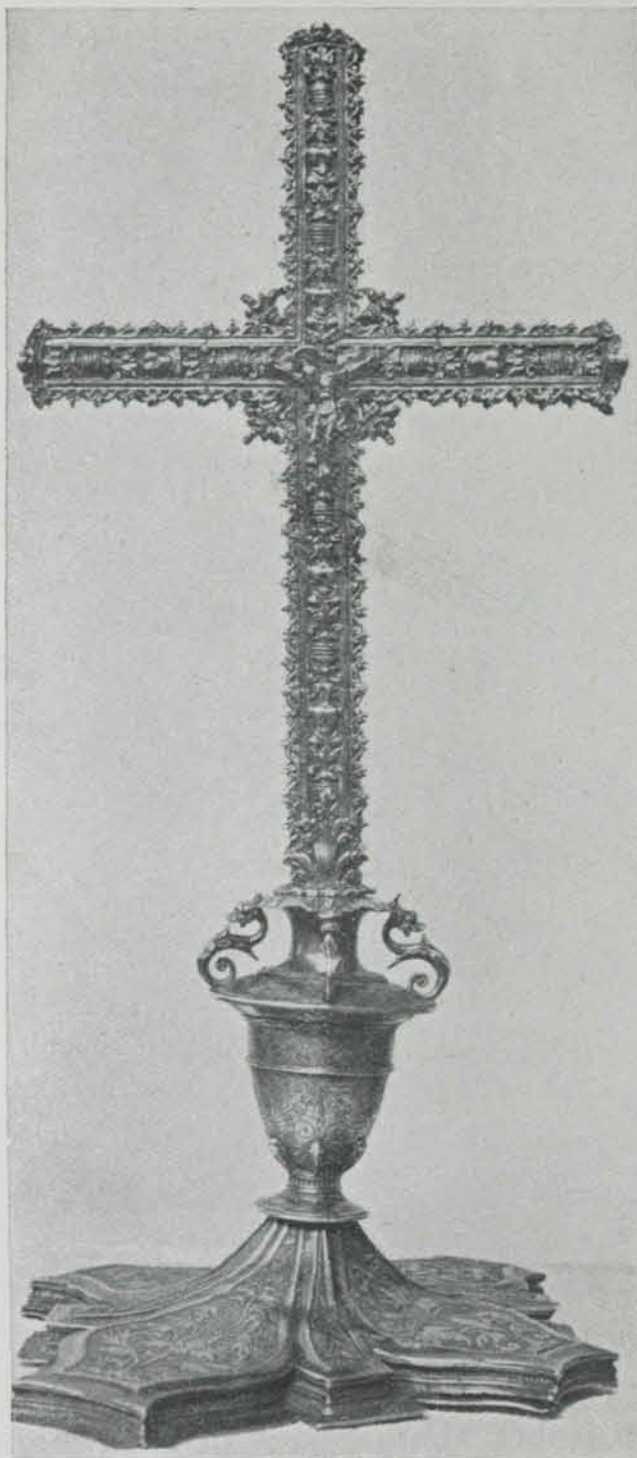

Fig. 116. — Vera-Creu d'Alcoletge

que hi entrés, divent ser per l'eslil de la que el mateix argenter manresà tenia feta per a la gent de Navarcles. Tindria llanterna amb imatges, divent posar-s'hi les de Sant Pere, Sant Pau, Sant Salvador i Sants Just i Pastor, no mancant al mig de la creuera la representació del Redemptor clavat i la de la Mare de Deu del Roser (3).

destampa, que's venien a les persones que no podien gastar en riques joies (1); havent-n'hi encara de més senzilles, o sia fetes de nacre o *destany* (2).

XIV

Les notícies sobre construcció de creus en el segle XVII no són pas tant nombroses com les de la centúria anterior. A mitjans de dit segle sembla que s'estronqui el desig de les parròquies i comunitats de posseir una bona creu processional. Seria potser perquè totes aquelles ja en tindrien i potser també per la decadència palesa en què restà Catalunya després de la revolta i guerra de 1640. En canvi, com veurem, no manquen en nostres contrades algunes creus amb data de construcció gravada en l'obra d'argenter.

Als 18 de juny de l'any 1601 l'orfebre manresà Antich Lloreda tractava amb els obrers de la parròquia de Sant Pere de Viladecavalls sobre la construcció d'una creu processional que remetria del tot llesta dins el terme de vuit mesos. En la concòrdia es fixava que dita obra no podria passar d'un valor de 75 lliures, comptant-se a raó de 7 lliures i quatre sous cada marc de plata

(1) C. F., *Inventari* ONOFRE COMA.

(2) Id. id. SALVI BENLÓ.

(3) *Bulletí del C. E. de Bages*, setembre-desembre de 1913.

L'honorable argenter de Vich Miquel Bover, amb data del 20 de març de 1610, féu tracte sobre una creu de plata per a l'església del monestir de Llussà. Entre les condicions que aleshores foren consignades referents a la classe de treball i figures que devia portar tal joia s'establia el cost que havia d'ésser d'unes setanta lliures (1).

El manresà Andreu Cucurella, que havia obrat la creu per al monestir de frares dominics de Manresa als 15 de desembre de 1607, tractà una creu de vint marcs de pes amb destí a l'església de Sallent (2); als 15 d'abril de l'any 1610, s'avingué amb els jurats del terme de Coaner, a la vegada obrers de la parròquia, aleshores pertanyent al Bisbat d'Urgell, sobre la construcció d'una creu de plata, que estaria llesta ans de la diada de la Mare de Deu d'agost primer vinent, en un pes de dotze marcs, per l'estil de la ja citada dels frares predicadors. En la llanterna hi havia d'haver sis figures d'Apòstols (3).

D'En Salvador Sala, àlias Serrarols, n'hem dit ja quelcom al parlar dels argenters del segle XVI, com a autor de la creu de la parròquia de Sant Cebrià de la Mora en 1598, de cinc marcs i mig de metall (4). No degué tardar a fer altra creu per a Sant Bartomeu del Grau, més aparatosa i de major pes que la citada, amb llanterna d'imagineria plena d'elements gòtics (5). D'aquesta obra degué quedar molt satisfet el seu autor, ja que la mencionà com a model de la que havia de fer per a Sant Julià Sasorba quan el dia 9 de gener de 1617 concordà amb els obrers de dita parròquia, fixant que es comptaria a raó de 10 lliures per marc, podent pesar-ne onze o dotze. En virtut d'aquesta dada la creu de Sant Bartomeu sabem que era feta pel mateix Serrarols (6).

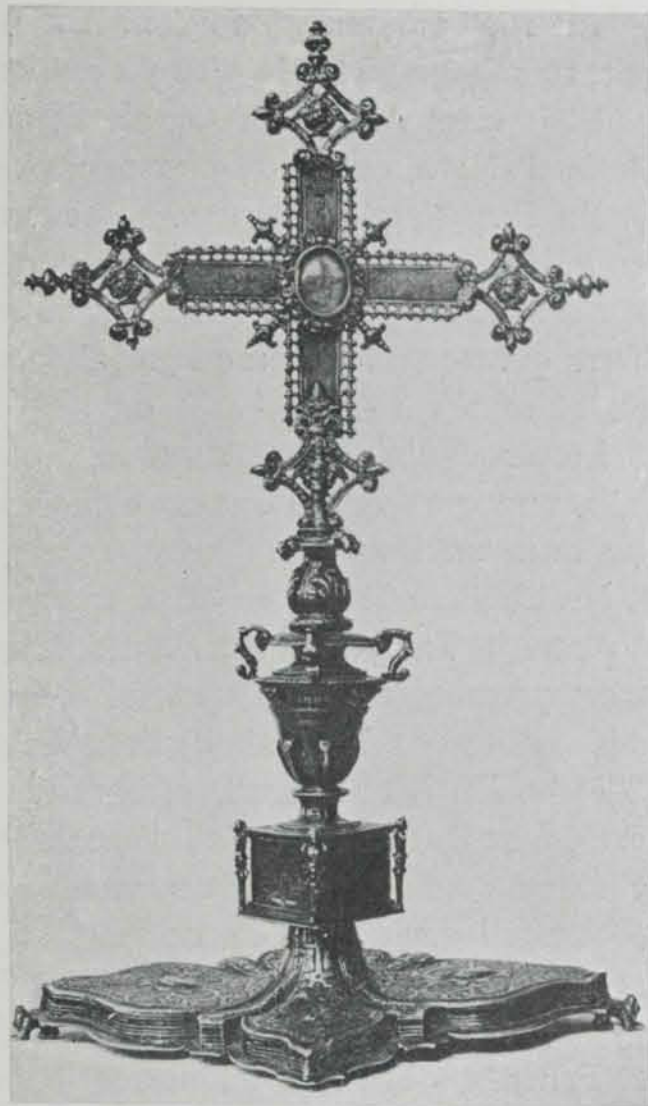

Fig. 117. — Vera Creu de Valls

- (1) C. F. Vich, *Concordies d'ONOFRE CALVET*.
- (2) *Art i Artistes manresans*.
- (3) *Butlletí del C. E. de Bages*, setembre-desembre de 1913.
- (4) C. F. Vich, *Concordies de CALVET*.
- (5) Se conserva, com queda dit anteriorment.
- (6) C. F., *Concordies d'ONOFRE CALVET*.

En 1628 l'argenter barceloní Antoni Gavarró, fill de Santa Coloma de Queralt, tractà completar la creu processional de dita parròquia de sa naixença ⁽¹⁾.

El ja citat Antic Lloreda, als 15 novembre de 1629, tractà la creu de Santa Maria d'Horta, de pes 11 marcs, conforme a la de Santa Eugènia de Relat ⁽²⁾.

En Pau Matas i Cerntras, argenter de Barcelona, a 20 d'octubre de 1631 féu la liquidació per a la obra de la creu parroquial de Berosa, amb llanterna de massoneria; pesant en conjunt 16 marcs 5 unces tres argensos, a raó de set lliures quatre sous el marc i 30 rals per les mans, important finalment 228 lliures, 14 sous i 4 diners ⁽³⁾.

La parròquia de Terrés, en 1636, encarregà a En Vicens Gairís, argenter de Valls, una creu que devia ser com la de la Confraria del Rcser vallesana, costant unes 128 lliures ⁽⁴⁾.

Mestre Pere Pujol, en 1648, tractà fer una creu per a Salses, de 60 unces de plata ⁽⁵⁾. També era rossellonès l'Honorat Segarró, que a 19 d'abril de 1644 es comprometé a fer del pes de dotze o tretze unces un *creuhet* (sembla que seria el nu) per a l'església de Cornellà de la Ribera, per l'estil del fet per a la de Millàs ⁽⁶⁾. En Miquel Guri, orfebre de Tolosa de França, estant de pas a Perpinyà, a 11 de setembre i 28 d'octubre de 1678, féu tracte per a refer i muntar de nou una creu de plata desmuntada que hi havia a Sant Mateu de Perpinyà ⁽⁷⁾.

Una al·legació jurídica, de l'any 1671, ens parla de la creu de Pontons, feta poc abans, pesant 300 unces d'argent ⁽⁸⁾.

Sembla que seria en 1682, quan En Josep Busquets, argenter de Vilafranca del Penedès, obrà la creu parroquial de Mediona ⁽⁹⁾. En 1689, altre argenter vilafranquí, En Quintí Huguet, obrà per 129 lliures altra creu per a Sant Quintí de Mediona ⁽¹⁰⁾.

Del segle XVII en tenim unes quantes creus ben datades.

Un exemplar del Museu Episcopal de Vich té d'especial que voltant el Crucifix i la figura de la Verge del Roser, en lloc dels Evangelistes i altres figures, porta uns medallons ovals amb relleus, que a l'anvers donen la Flagel·lació, Circumcisió, Coronació d'espines i Oració de l'Hort, i al revers l'Anunciació, Visitació, troballa de Crist entre'ls doctors i naixement del Salvador. En presenta la marca , evidentment manresana (mid. 1'19 x 0'57 metres). Els relleus de què hem fet menció semblen els mateixos que servien per als reli-

(1) JOÀN SEGURA: *Santa Coloma de Queralt*, cap. LVI.

(2) *Butlletí del C. E. de Bages*, setembre-desembre de 1913. — *Revista Jorba*, any V, n. 53.

(3) SERRA I VILARÓ: *Butlletí del C. E. de Catalunya*, XIX, p. 273.

(4) Nota de D. Fidel de Moragas.

(5) MONSALVATGE: *Noticias Históricas*, XXIII, p. 70.

(6) *Arx. Pyr. Orient. G.* 774.

(7) *Id. id.*, 681.

(8) *Bib. Ep. Vich*, vol. 91 d'*Alegaciones*.

(9) *Lo Pensament Català*, any II, pp. 36 i 37.

(10) JOSEP MAS, Pvre.: *Notas históricas*, II, p. 70.

Fig. 118. — Creu de Mataró (anvers)

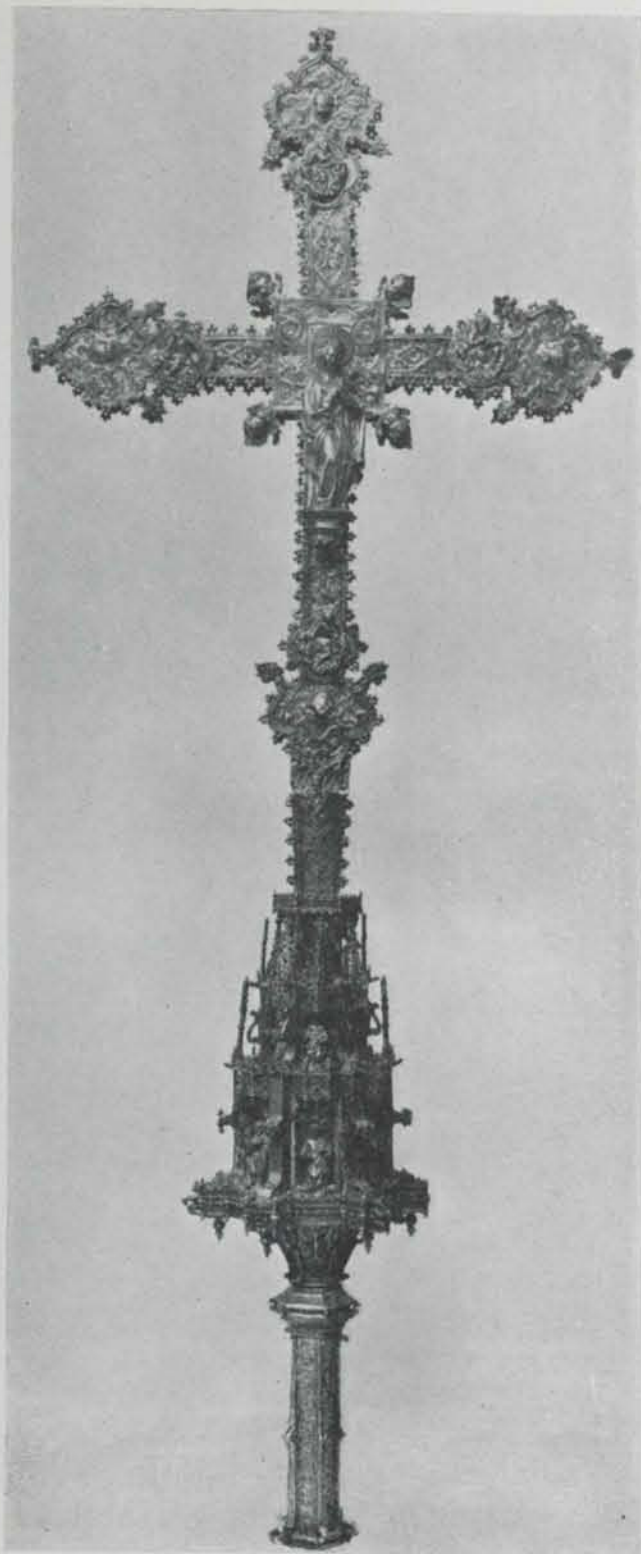

Fig. 119. — Creu de Mataró (revers)

quiaris i medallons de pastes d'*agnus* que encara avui trobem guardats en les cases i famílies d'antiga representació. Aquesta creu sabem que es obra del argenter Cucurella, tractada als 15 de desembre de 1706. La creu de Formiguera, en el Rosselló, se sab que és de 1610 ⁽¹⁾. De la de Coaner, tractada en 1610,

(1) BRUTAILS: *Notes sobre l'Art religiós*, p. 195.

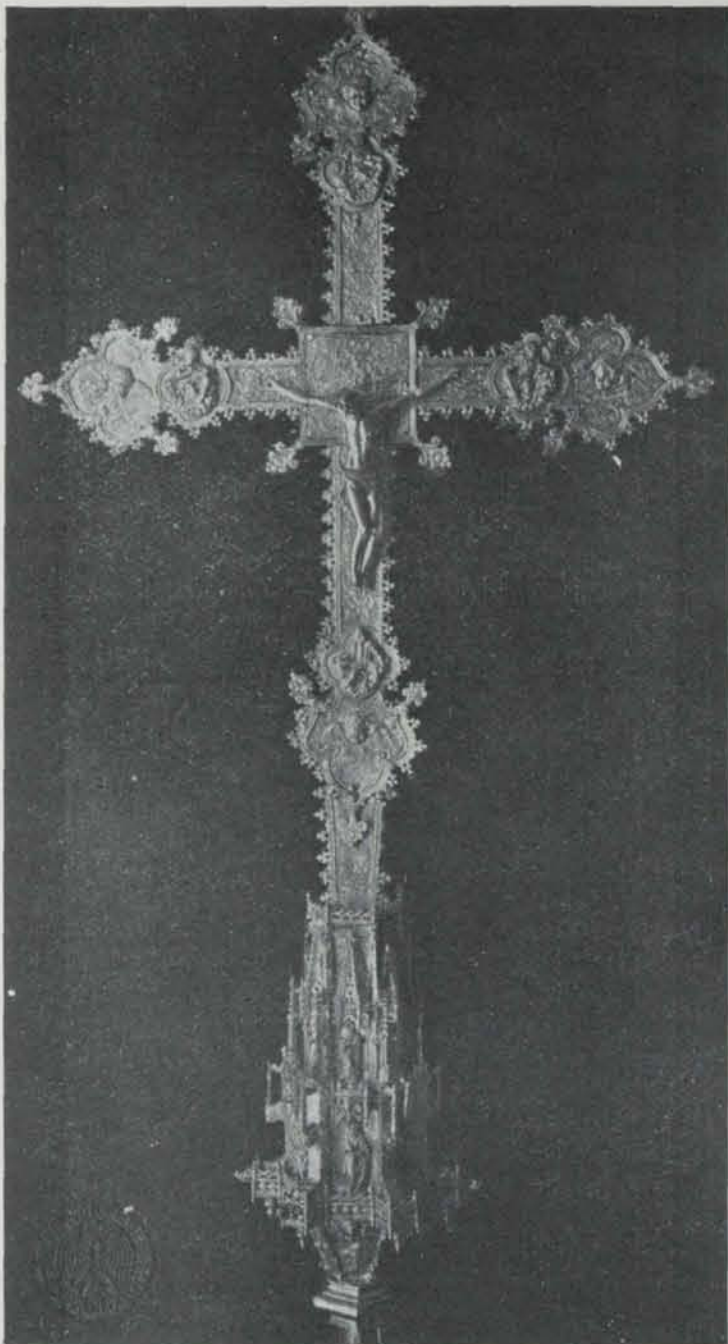

Fig. 120. — Creu de Santa Coloma de Queralt

De la creu de Sant Julià Sasorba ja hem dit que consta feta poc ans de 1617 per l'argenter Salvador Serrarols. La de Santa Coloma de Queralt té de ser aquella a què fa referència el document de 1628, podent-se judicar d'aquesta època; té també caps d'àngels en els lisos i nu de llanterna arquitectònica (fig. 120).

Montblanch té un exemplar de creus, pertanyent a la confraria de la Llum, que porta la data: *Fonch feta en lo ani de 1628* i la marca **TARR**, corresponent a Tarragona. No és ja flordelisada, sinó que té els caps terminats en quadres ornats de peces decoratives calades. Les arestes porten cresteries, no frondes. No presenta altres imatges que les de la Verge Maria i Crist clavat. El pom és motllurat, rodó, com tornejat i repujat, avalorat per algunes peces d'apli-

ja n'hem donat notícies. Té el pom arquitectònic a dos còssos i les acostumades figures de l'anvers i revers.

La de Mataró és ben especial per ses marques. En té una que deixa llegir **1610**, que no és per ara atribuïble a determinada població; altra amb una torra i un punxó amb 1611. El nu és també de fanal amb pinacles i dosserets. En les flors de lis hi entra un element nou: uns capets d'àngels. El Crucifix és molt acurat d'anatomia i fet segons els bons models italians (n. 155, mideix 1'80 × 0'69 centímetres), resultant una creu de les de majors dimensions de Catalunya (figs. 118 i 119).

Semblant li és la creu de Begues, amb igual marca i la data 1612 (n. 58, mid. 1'20 × 0'50 metres). També la de Sant Vicents de Castellet, va marcada de igual punxó i 1613 (mid. 735 mil·límetres long.) i igualment la de Bost, que duu la data 1614 (mideix 1'15 metres alt.).

cació. Res no hi és de tradició gòtica, abandonant-hi l'argenter tot allò que era encara sistemàtic i invariable per la majoria de la gent del seu ofici (n. 91, té 77 × 36 centímetres) (fig. 121).

Un document que hem ja aduït parla de la creu de Santa Eugènia de Relat, als 20 de novembre de 1629. En aquesta obra d'argenter el constructor s'hi manifesta amb preferència pel goticisme, adoptant flors de lis, figures d'aplicació i el nu pompós de gènere arquitectònic. En aquest, potser per no entendre ja l'ús d'uns elements que ell tenia com a mostra de taller llegada per un antic, hi posà trabucats els dosserets, quedant cap-per-vall. I que això no era pas una cosa que podria suposar-se feta per algun argenter posterior, res no ho demostra millor que la creu processional de Sant Joan d'Oló, de treball absolutament semblant al de Relat, en la qual també els dosserets de la llanterna són girats. En aquests poms s'hi nota una terminació en cúpula hemisfèrica, element no gòtic, que començà a sortir en la creu de Sant Julià Sasorba, deguda al vigatà Serrarols.

En l'altar major de Girona, una de les tres creus, la que té el caràcter més modern, mereix ser citada en aquest lloc. Es de silueta gòtica amb lisos, quadrifolis, frondes i pom amb dosserets i contraforts rematant en aquelles; però el detall és, més que del Renaixement, ja barroc, per cert molt granat, amb perfecció d'obratge i bon gust (mid. 1'43 × 0'59 metres). No hi hem sabut veure marca, però potser no sia equivocadament suposar-la filla d'un argenter d'aquells que seguien la bella tradició de l'argenteria gironina. El *Reportori* de l'Arxiu Capítular d'aquella catedral ens dóna notícia que, als 9 d'abril i 26 de novembre

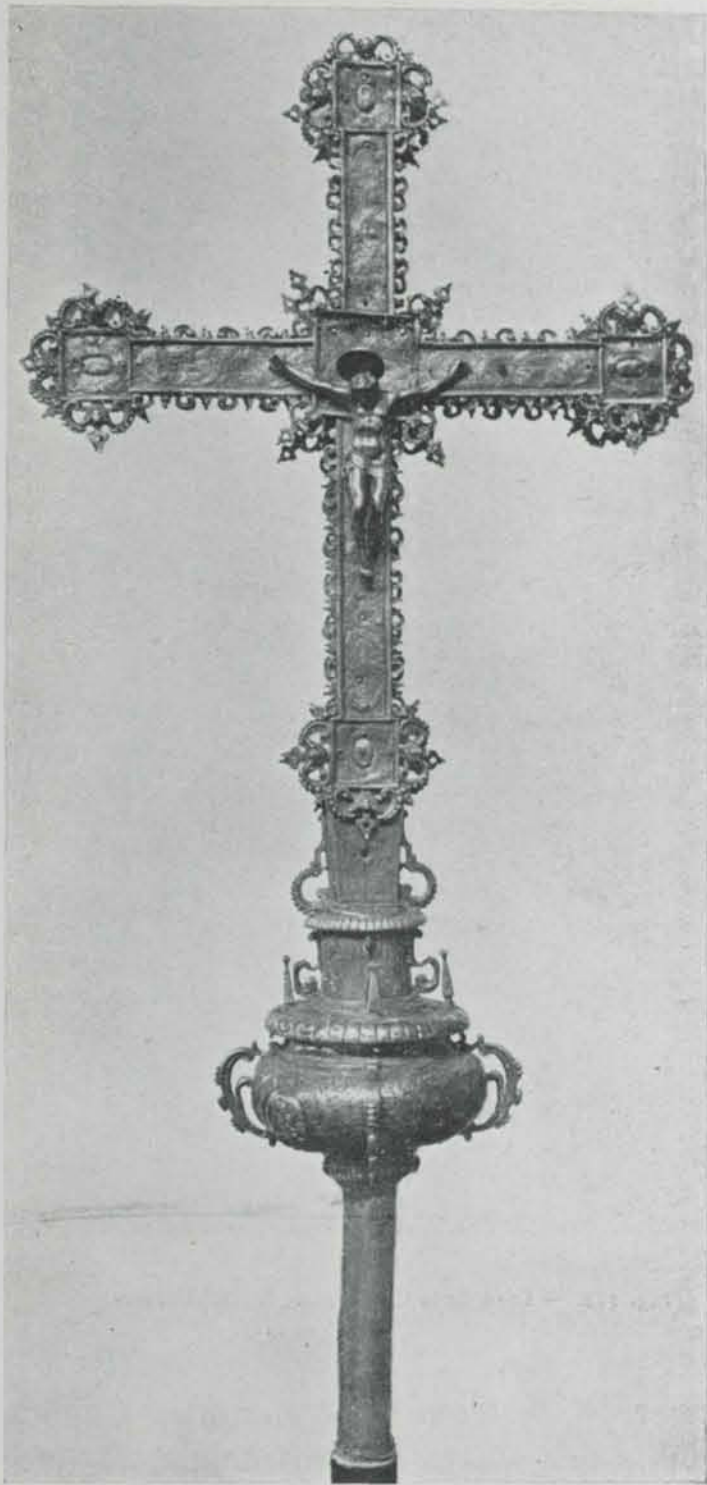

Fig. 121. — Creu de Montblanch

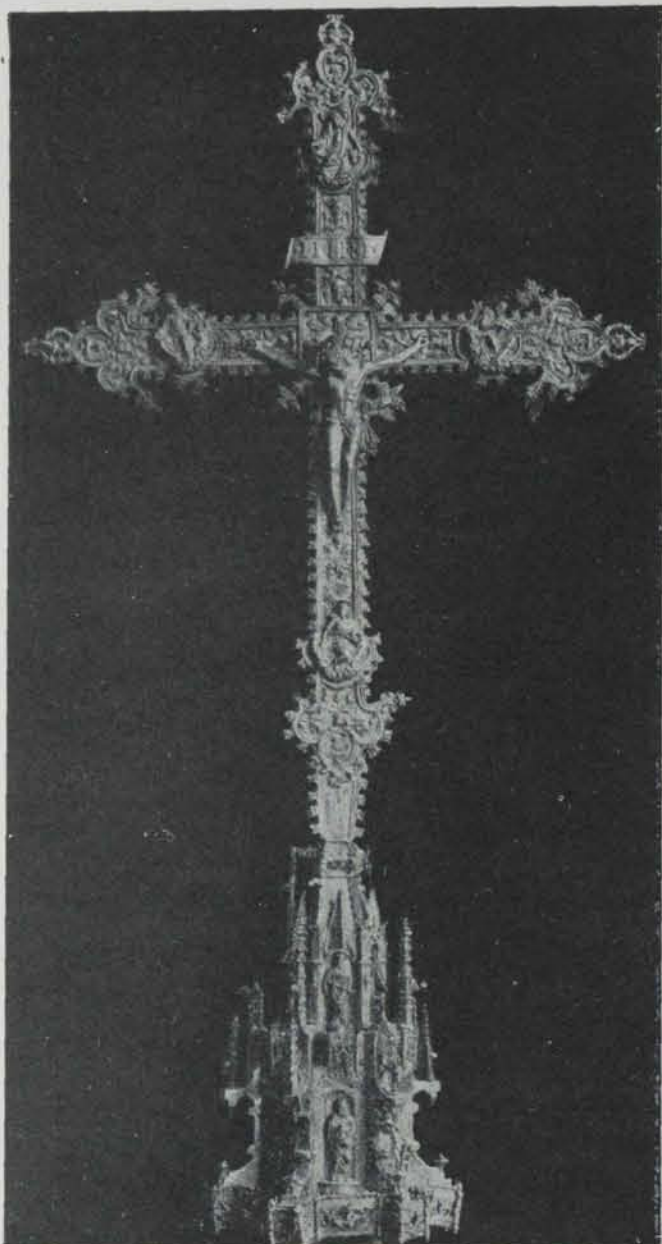

Fig. 122. — Creu de la Catedral de Girona (anvers)

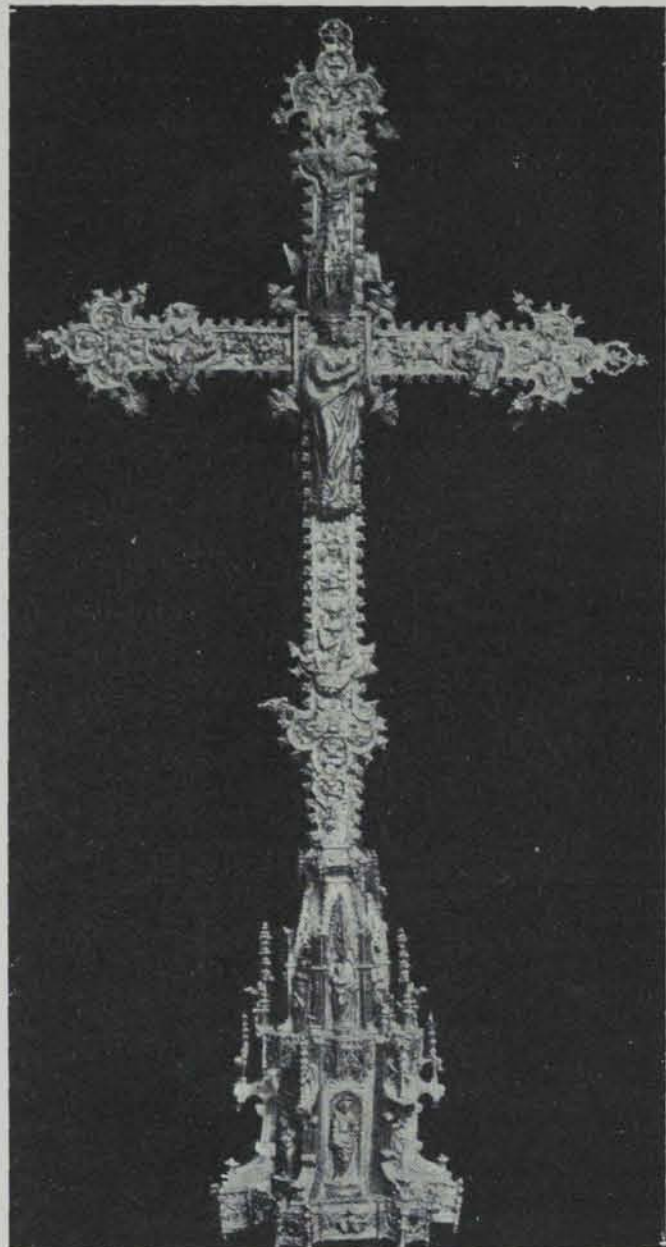

Fig. 123. — Creu de la Catedral de Girona (revers)

de 1630, se feren nous una creu i candelers de plata⁽¹⁾. La creu és ben raonable que sia la que ens ocupa, ja que les seves característiques són pròpies dels anys del mil siscents (figs. 122 i 123).

A Vilellalta hi ha una creu datada en 1634, marcada a Tarragona, del tot semblant a la que ja hem retret de Montblanch (n. 108, mid. 78 x 36 centímetres). Aquesta data i relació de formes té certament un interès en la qüestió que estem estudiant.

La de la parròquia de Púbol deu entrar també en aquesta secció, ja que és datada AIN 1639 (n. 189, mid. 1'02 x 0'45 metres). La flor de lis capça els braços, però el pom és el menys gòtic possible dintre el gènere arquitectònic

(1) *Reportori*, vol. I, fol. 144.

Fig. 124. — Creu de Púbol (anvers)

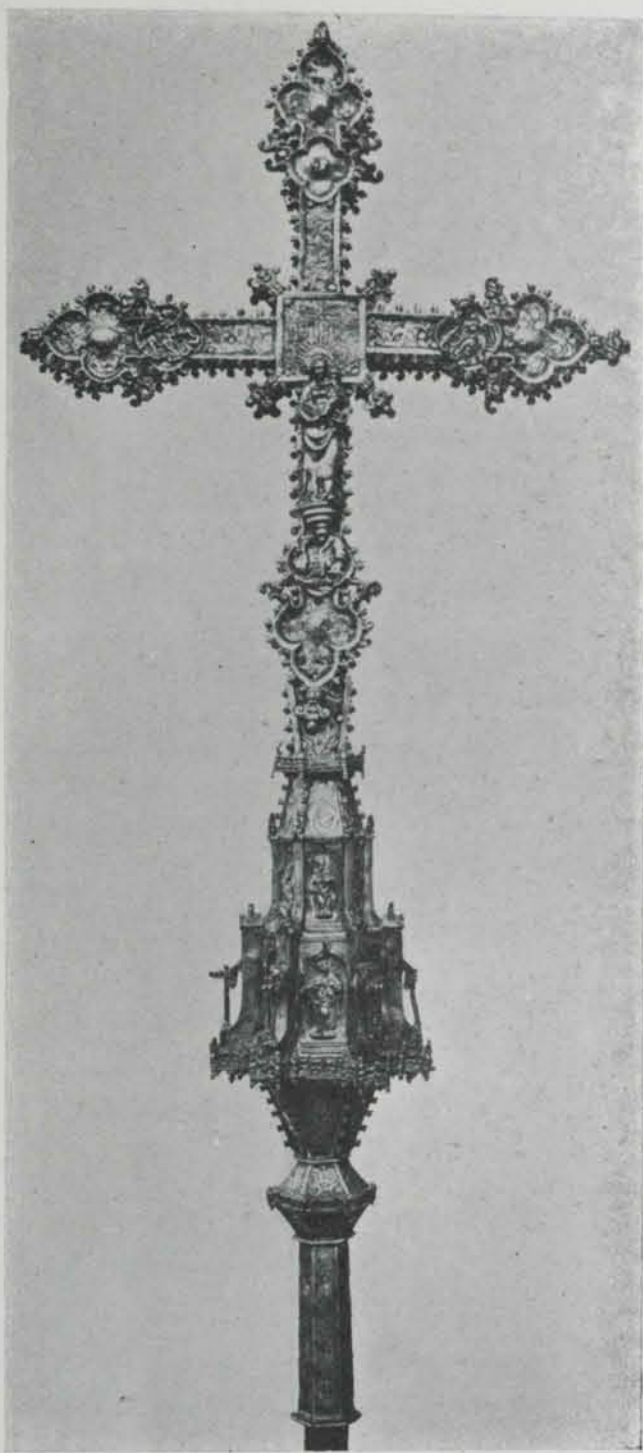

Fig. 125. — Creu de Púbol (revers)

que vol informar aquesta part de la creu. La signació és gironina, amb el vell trifoli i les sis lletres (figs. 124 i 125).

No té gran cosa de gòtica l'enssenya crucífera de la parròquia de Vila-seca. Sols en els extrems presenta uns quadrifolis ornats amb els caps d'àngel que són característics del segle XVII (n. 79 bis, mid. 80 x 36 centímetres). Res d'imatges en el nu, que és motllurat. La marca és tarragonina, com la de la creu de Montblanch, i la data és ANI 1658 (fig. 126).

La creu de Castelldefels deu ser la darrera que és possible aduir datada,

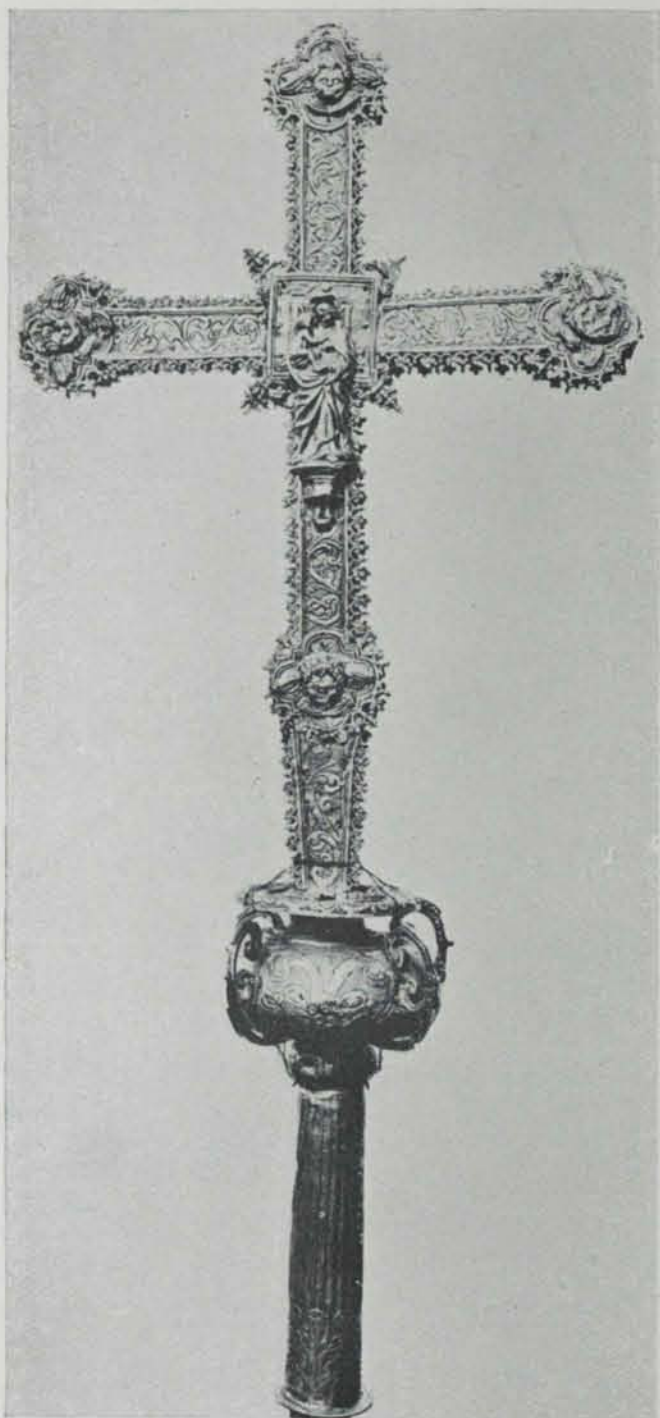

Fig. 126. — Creu de Vilaseca

Fig. 127. — Creu de Castelldefels

ja que dona l'any 1688. Es obra barcelonina amb el punxó **1688**. Es flor-de-lisada, però el pom, que per cert és esplèndid, és més que res motllurat, encara que amb la part superior hexagonal proveïda de capelletes i contraforts que sols per tradició llunyana podem referir al goticisme (n. 59, mid. 1'20 × 0'56 metres) (fig. 127).

Tota la munió de dades que suposen els documents i exemplars d'argenteria aduïts és fàcil fer-los servir per a l'estudi de les creus processionals de què no tenim nosaltres cap dada o notícia documental. Entre aquestes cal citar la creu de Fonollosa, amb flors de lis, quadrifolis, frondes i pom de tipus gòtic, amb

relleus en el llocs on van comunament les mitges figures d'imatges. No en sabem pas la marca. Per l'estil i també dins el gènere del segle XVII hi ha les creus de Blanes (n. 17, mid. 782 × 465 mil·límetres), que té el fanal ben elegant; la de Sant Genís de Vilassar, amb notable figura de la Mare de Deu, posada presidint la creuera (n. 158, mid. 1'37 × 0'57 metres); la de Cardona amb la figura d'un sant bisbe (n. 4, mid. 96 × 47 centímetres); altra de la mateixa vila de les salines, amb un Sant Isidre, que per si sol ja és una demostració d'època (n. 3, mid. 1'15 × 0'43 centímetres), totes ostentant el punxó barceloní de la de Castelldefels i amb ornamentació als plans, ja distinta de les dels bons temps del Renaixement. Aquestes característiques són també a la creu de Sant Martí Sarroca signada com la Vera-Creu de Martorelles (n. 148, mid. 75 × 38 centímetres), que torna amb les mitges figures dels temps anteriors. Les té igualment la de Viladrau (mid. alt. 1'17 × 0'50 centímetres) que, encara que no porta marca, cal suposar vigatana, tant sols sia per les *pedres de Vich* o ametistes que ostenta. La del Prat de Llobregat va signada com la de Cerdanyola (alt. 1'08 metres). La de Vilagrassa, en canvi, és obra cerverina **CER** (1).

La de Pont d'Armentera és digna d'esment per una signatura, en la qual sembla endevinar-se les dues lletres del punxó de la de Begues (n. 79, mid. 1'30 × 0'56 metres). En altra de Cardona (n. 8, té 1'21 × 0'50 metres), hi ha punxó per l'estil de la creu mataronina; essent cosa d'elogiar en la d'Armentera la figura de la Verge, que no té pas el valor de la Santa Llúcia de la segona.

No té marca la creu de la Mare de Deu dels Dolors i Sant Jaume, de Cardona (n. 2, mid. 1'15 × 0'43 metres), que presenta la raresa de prescindir del Crucifix, tenint al centre de la creuera, una a cada part, les imatges que donen nom a aquesta joia. Tampoc ne té la del Convent de Santa Clara de Vich, de caràcter molt gòtic, ni les d'Avinyó (alt. 98 centímetres), Artés (alt. 64 centímetres) i Cornet (alt. 1'01 metres) que semblen obra del Lloreda o Cucurella, de Manresa.

Les creus de nu poligonal, a doble piràmide contraposada, tant usuals al segle XVI, desapareixen al segle XVII, però veurem com la llur tradició surt més tardanament. El fet és que no en sabem un sol exemplar per fer-li referir. El nu es converteix, en els temps de què hem d'ocupar-nos, en una peça rodona, més o menys motllurada, com en part feta a torn, amb aplicacions que tendeixen a ornar-lo i fer-li perdre la monotonia, llevant-li a la vegada la pesadesa.

A aquest gènere pertany la creu de Bertí (mid. 82 × 41 centímetres), en la qual sembla trobar-se alguna diferència entre pom i creu, resultant aquesta quelcom més antiga que el restant. Va foliada amb la marca de la de Castelldefels. La pertanyent a la parròquia de Santa Maria de Palau Tordera és un molt millor exemplar (n. 41, mid. 1'11 × 0'45 metres), pacientment obrat, sense plànyer-hi

(1) A. DURAN: *Orfebreria*, p. 38, fig. 8.

Fig. 123. — Creu de Torres del Segre

Montblanch, el presenten molt senzill (n. 90, mideix 54 × 47 centímetres); no sabem que tinguin marca.

La parròquia de Sant Martí Sarroca posseeix una creu processional (n. 149, mid. 1'13 × 0'49 metres) que guarda en sa part superior la disposició de tantes

magníficament el treball del repujador i cisellador, fet amb bon gust i molta saviesa, marcada com l'exemplar anterior. En el pom hi ha dos ordes de capelletes amb imatges, ans d'arribar a la part inferior, que si és rodona, queda completament enriquida amb ornamentació. La creu d'Esblada (n. 196, mid. 66 × 42 centímetres) és més senzill i dura de treball, portant el pom quasi llis; la de Dos Rius és molt millor en la seva part superior que en el nu, que bé podria ser una substitució (n. 175, mid. 84 × 45 centímetres). Ambdues llueixen el punxó de la de Bertí.

A Palaudàries ens surt la creu amb el punxó, que ja hem notat en els exemplars de Mataró, Begues, Sant Vicents de Castellet i Bosost. El pom és sense relleus, amb senzill burilat (n. 165, mid. 82 × 40 centímetres). El punxó manresa tenim entès que marca la creu de Sant Mateu de Bages, feta amb alguna major riquesa d'ornamentació.

La creu de Sant Esteve de Palau Tordera (n. 39, mid. 1'03 × 0'45 metres) torna a portar una faixa de capelletes en el pom; la de Sant Pere de Ribes (n. 64, mid. 56 × 39 centímetres) i la de Pobla de Segur (n. 199, mid. 1'08 × 0'49 metres), com la de Santa Maria de

Fig. 129. — Vera-Creu de Sant Esteve de Cervelló

Fig. 130. — Vera-Creu de Cornudella

altres com ne portem retretes, però el nu hi és especial, amb record als gòtics d'esfera aplanada, proveït de losanges amb capets de serafí. Sa marca és **1677** ostentant, a més, com a distintiu un escut amb campana.

Rares són les creus no flordelisades que ens és possible retreure, per l'estil de la ja citada de Pobolada, datada en 1589. Del tipus d'aquesta i quelcom més avançada sembla ser la creu de Torres del Segre, marcada a Lleida **1677** (n. 126, mid. 1'04 × 0'48 centímetres). En els extrems porta uns florons amb tres expansions ben sortides, al mig dels quals apareixen les acostumades mitges figures dels Evangelistes, o unes peces d'aire poc antic. El pom constitueix un hexàgon a dos cossos sobreposats i amb ninxos, descansant en una piràmide. Això li dóna un caràcter especial, no desproveït de gràcia (fig. 128).

A Ullach hi ha també una creu de tipus especial, no flordelisada, d'aire castellà, sobre la qual, així, no és cosa d'aquí donar detalls.

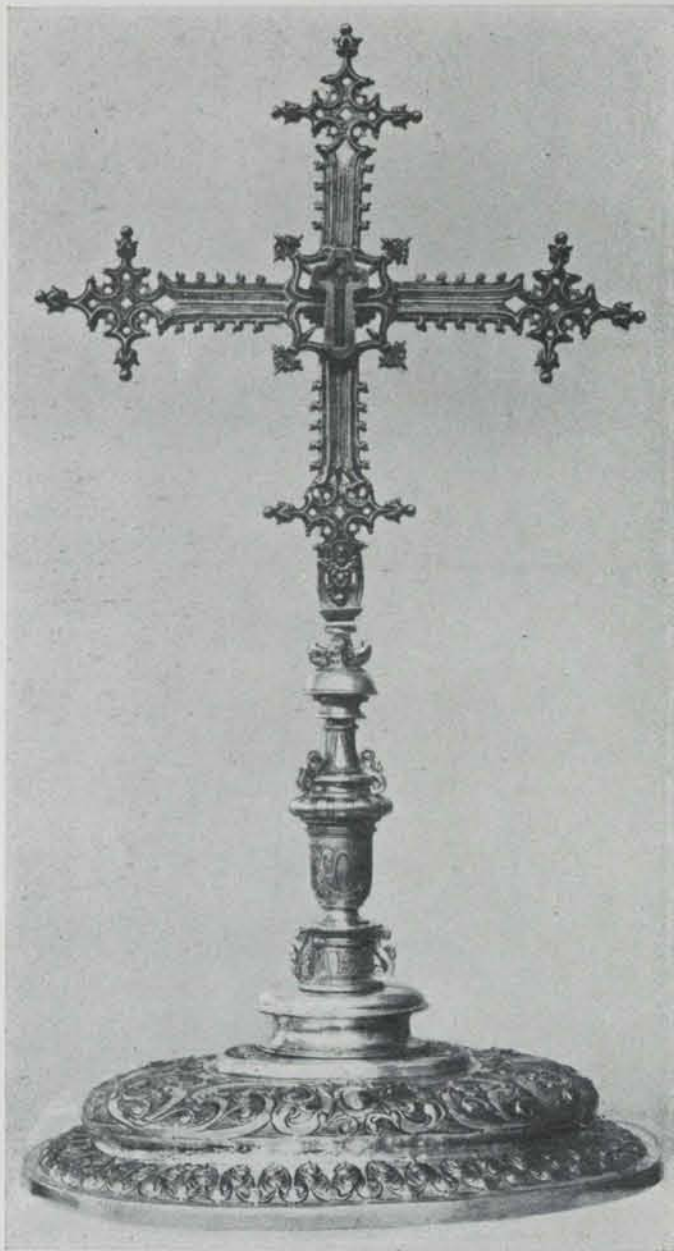

Fig. 131. — Vera-Creu de Viladecans

XV

Poques són les notícies que ens és possible aduir referents a construcció de Veres-Creus durant el segle XVII. Sols podem citar documentades la de Cornet, que obrà, en 1601, el vigatà Alons Totosaus (alt. 50 centímetres), i la de Sant Esteve de Cervelló, que duu la data 1669 (n. 42, mid. 525 × 231 mil·límetres) i ens presenta una creu fantasiosament trepada, seguint de lluny els contorns d'un escardot gòtic, posada sobre peu motllurat, rodó i quelcom cisellat. La marca és que correspon a Barcelona (fig. 129).

De l'església del monestir de L'Estany sabem que, en 1687, l'argenter Jaume Parer tractà per la construcció de la Vera-Creu, de plata daurada. Aquesta peça que avui es conserva és marcada (mid. alt. 29 centímetres) i també de tipus semblant a l'anterior, encara que de treball més acurat en el peu.

La de Cornudella posseeix un exemplar notable principalment per anar ornat d'esmalts pintats presentant els impropis de la passió, portats per àngels. La creu sembla ornada amb els petits medallons que es produïen durant la segona meitat del segle XVIII a Barcelona i que servien de marc a les plaques d'esmalt a colors lleugers sobre fons blanc, generalment de dibuix detestable. No duu marca aquesta creu, però sí la data $\overline{AN}$ 1688 (n. 98, mid. 55 × 27 centímetres) (fig. 130).

Del manresà Lloreda se sap que en 1607 féu la Vera-Creu de Talamanca ⁽¹⁾.

Entre les creus fetes per guardar el *Lignum Crucis* que tenim conegudes cal citar: la de la parròquia de *la Concepció* de Barcelona, semblant a la de Cervelló, marcada igualment (n. 52, mid. 44 × 22 centímetres) i la de Santa Coloma de Cervelló (n. 170, mid. 52 × 28 centímetres), ben semblant també a

(1) *Art i Artistes manresans.*

aquella. La de Viladecans (n. 166, mid. 58 × 31 centímetres) tira en sa creu més cap al tipus del segle XVI, ostentant la marca de les anteriors (fig. 131). Amb elles pot agrupar-se la de la Mora.

Les de les parròquies de Palaudàries (n. 164, mid. 46 × 20 centímetres) i de Sant Pere de Ribes (n. 65, mid. 47 × 22 centímetres) presenten la creu més massissa i amb cresteries, demostrant més directament correspondre al segle XVII. La indicació de fàbrica és com en l'exemplar de Cervelló. De la segona queda ja dit en paràgrafs anteriors que una part de la tija que manté enlaire la creu pertany a una obra d'orfebreria ben gòtica. La Vera-Creu de la parròquia de Sant Martí de Sentfores és més elegant que les anteriors, terminant en losanges. El peu en el nu mostra aplicacions ben elegants. I aquí és de raó citar també la que posseeixen les parròquies de Sora, Sallent, Avinyó, Bolvir, Artés i la del Vilar de Castellbell.

La Vera-Creu de Falgars és tot un treball de calat, semblant a una blonda, d'elements ben combinats i no desproveïts de gràcia. El peu forma una amforeta amb ses anses, que va col·locada sobre un peu motllurat i cisellat (fig. 132).

La de Corbera (n. 68, mid. 48 × 18 centímetres) té peu d'aram repujat i daurat, amb creu de escardot per l'estil de les del segle XVI, que hem citat al parlar de la de Sant Feliu de Girona. El punxó és el de Martorelles.

La parròquia de Sant Julià de Vilatorrada té la creu de portar el Lignum Crucis d'especial magnificència. El peu és de bell conjunt, anant adornat amb medallons d'esmalt opac i pinacles. Sobre d'ell s'alça el nu amb ninxos en què hi ha les figures de Sant Julià i Santa Basilisa, aixecant la creu, que va vorejada de calats i capçada amb pinacles. En el pla hi ha florons en altre temps esmaltats. No presenta marca, però té l'aire d'acreditar l'orfebreria vigatana del començament del segle XVII.

L'església de Foix posseeix un exemplar que bé mereix el títol d'excepcional (n. 153, mid. 63 × 32 centímetres). La marca és la de la creu processional de Mataró. Hi ha una evident desproporció entre la part superior destinada al Sagrat Fust, molt massissa de línies, terminada en losanges lanceolats, ornada esplèndidament amb motius neoclàssics entre els quals apareixen bells capets, i la inferior o peu que és raquític i poc valent d'ornamentació purament burilada o deliniada, quan aquella és en relleu cisellat (fig. 133).

Fig. 132. — Vera-Creu de Falgars

Fig. 133. — Vera-Creu de Fiox

pertany al gènere de la de Santa Coloma de Cervelló (n. 151, mid. 53 × 27 centímetres).

En l'Exposició es veié la part superior en els exemplars de Belltall (n. 94) i Vilosell (n. 84), fetes quasi de planxa amb arestes de cresteries, i de Renau, que vol recordar un cardot, fet de planxa barroerament repujada (n. 82).

La Vera-Creu de Vilasseca (n. 79, mid. 80 × 96 centímetres) és signada **TARR**, presentant poc interès. La de Serós (n. 131) té d'interessant la creu trepada, diferent, però, de la finura d'algunes que hem citat abans. La seva marca, dubtosa de lectura, té gran interès per a nosaltres, resultant-nos desconeguda.

No tenen marca altres creus que figuraren en l'Exposició de 1913. Citarem la de Pobla de Cièrvols, molt ampla i amb peu d'aram repujat (n. 87); la de Santa Agnès de Malanyanes (n. 169, mid. 52 × 23) molt senzilla i de tija i creu més elegant que no el suport, i la de Papiol, que

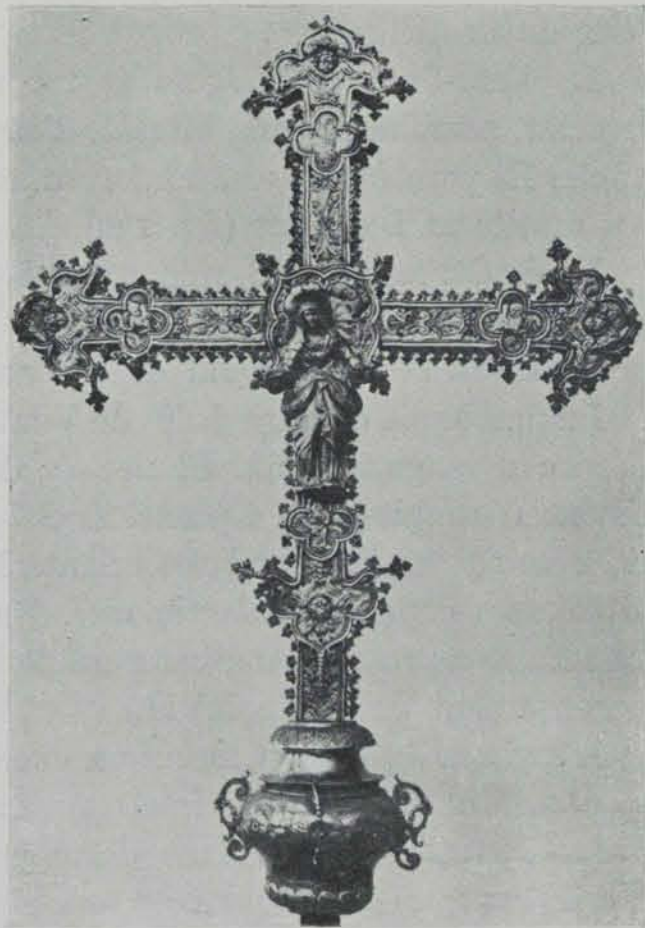

Fig. 134. — Creu de Riudecols

Fig. 135. — Creu de Subirats (anvers)

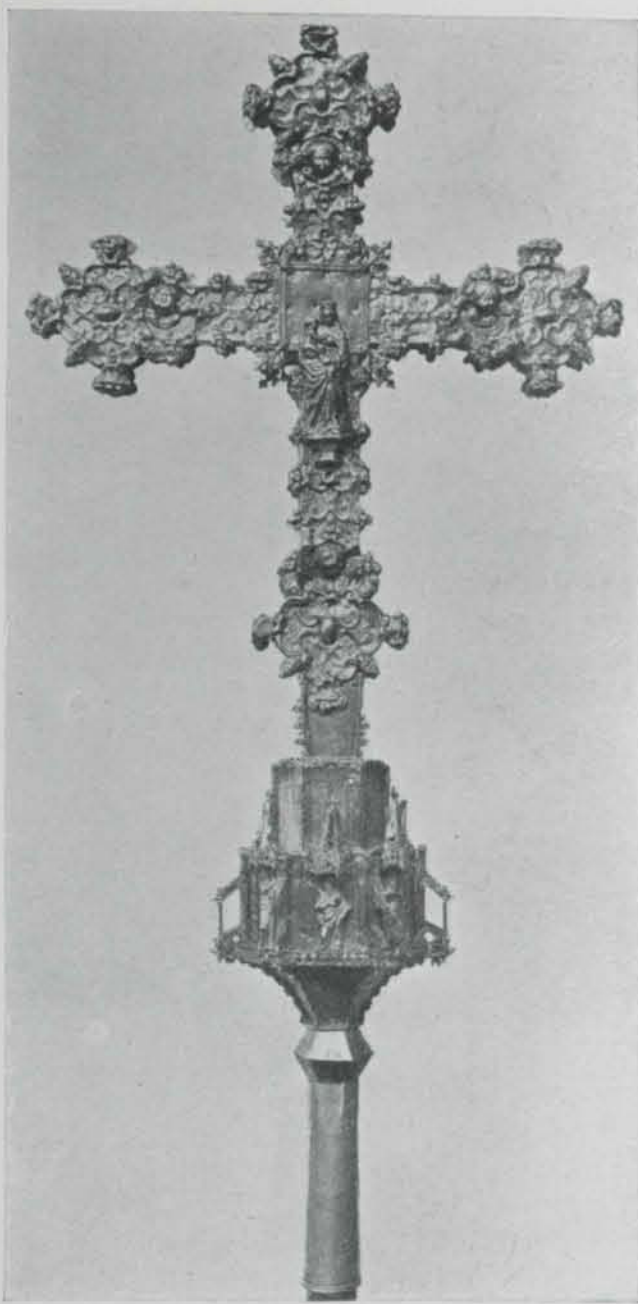

Fig. 136. — Creu de Subirats (revers)

XVI

Encara són menys que en la segona meitat del segle XVII, les creus processionals dels anys del mil setcents que es poden admirar en nostra terra. El capítol dedicat a elles té de ser curt forçosament.

Citarem en primer lloc la de Riudecols (núm. 113, mid. 95 × 60 centímetres) que conserva la forma usual amb la flor de lis. La ornamentació hi és de caràcter barroc, conjuminant-s'hi les frondes i quadrifolis on hi ha raquítiques figuracions d'àguila, pelicà, fènix i Adam, a més de la Verge, lleó, bou i àngel. El pom és motllurat amb poc treball burilat i unes a manera d'anses. Presideixen

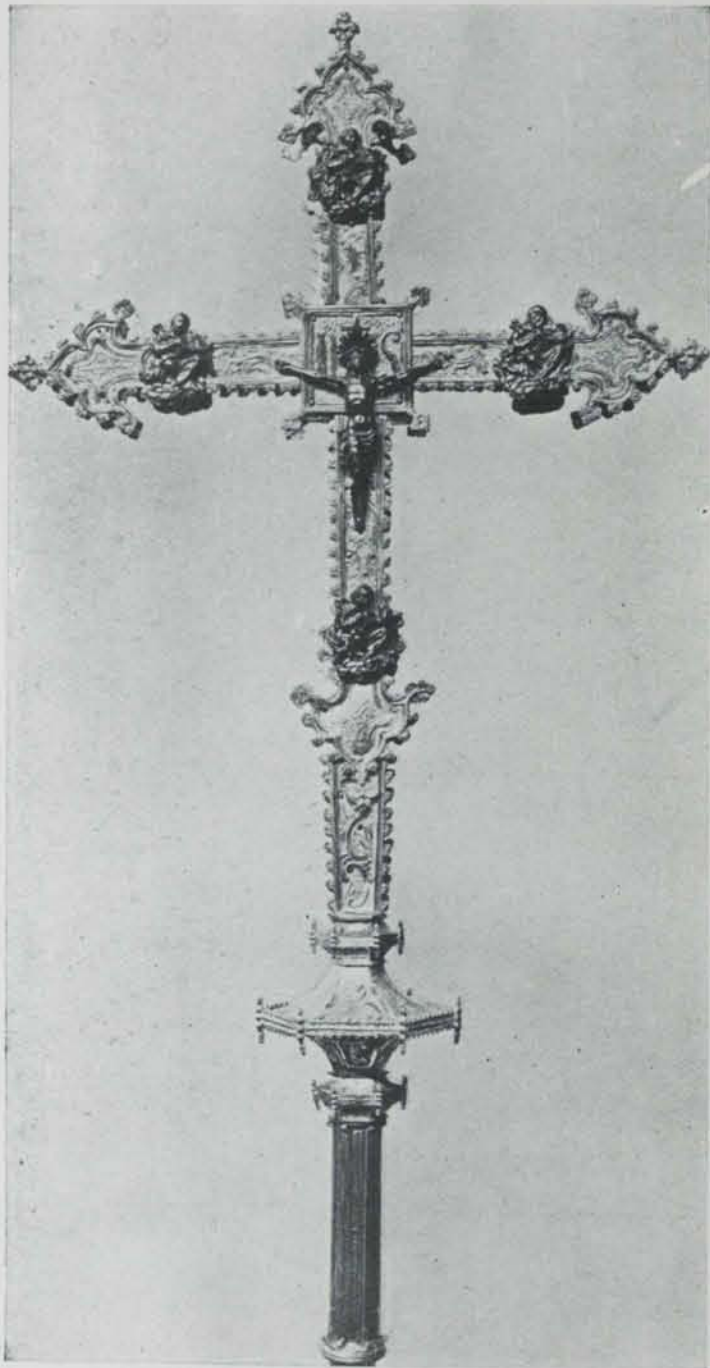

Fig. 137. — Creu de Sant Martí de Provençals

capaç d'ornamentar encertadament (fig. 134).

La de Subirats (n. 150, mid. 1'06 × 0'45 metres) és també digna d'estudi. Flordelisada, encara que d'una faisó estranya, porta motius ben gòtics, entre altres el pom arquitectònic, que es combinen amb elements del tot barrocs. Duu la marca barcelonina de la creu anterior, més una ferradura, i ^VSORS. Aquesta darrera correspon a un Vicents Sors que féu sa passantia en 1787, com diuen els llibres del col·legi d'argenteres de Barcelona (dibuix 1493). Les figures dels quadrifolis són ben menudes (figs. 135 i 136).

les creueres el Crucifix i la Verge dels Set Dolors. L'ueix la marca barcelonina **BAR** i a més el punxó d'orfebre constructor ^{MO}NER. Dos argenteres barcelonins coneixem d'aquest nom: en Felip Moner i Besa, fill d'un tal Miquel Moner, que a 30 de setembre de 1745 féu sa passantia, dibuixant un candeler en els llibres en què s'insertaven des dels darrers anys del segle XV ⁽¹⁾ els projectes de joies executades per a demostrar la competència per tenir negoci obert i obrador (dibuix 970). L'altre de dit nom és En Josep Moner, també fill d'altre Miquel, que és difícil que sia el ja citat, ja que no es passà en el col·legi barceloní fins als 15 de febrer de 1764 (dibuix 1313), formant un anell al qual acompanya com a sobrepuig una tarja. És improbable suposar dos germans d'un mateix ofici amb dinou anys de diferència. Sigui això el que es vulgui, aquesta creu de Riudecols és digna de nota com a mostra de persistència en aferar-se a la tradició. El conjunt resulta fastuós, però el detall en aquesta obra és de gust discutible i poc digne d'acreditar un artista

(1) Avui aquests llibres de passanties són orgull per al Museu de Barcelona.

La de Sant Martí de Provençals combina la flor de lis amb els motius gènere Lluís XV. En canvi, el pom és poligonal, a la manera dels tan abundants en la segona meitat del mil cinc cents (n. 185, mid. $1 \times 0'53$ metres). No té marques aquest exemplar (fig. 137).

A Falset hi ha una creu de plata (n. III, mid. $1'05 \times 0'58$ metres), que s'aparta del tot dels altres. Res de flors de lis sinó unes petxines pròpies de l'estil *roccocó* en els caps. Unes cresques barroques ocupen les arestes i motius per l'estil van en el pla. El nu és prismàtic i certament arquitectònic, però donant un llunyà record de ço que foren els més antics, encara que porti sis ninxos amb figures de sants. Sa marca és F i estrella de cinch puntes, corresponent a l'argenter reusenc Francesc Ferrando, que féu sa passantia i rebé la marca en el llibre del col·legi d'argenters barcelonins a 12 d'octubre de 1735. Per sa llicència d'obrir botiga dibuixà una bella piqueta d'espona de llit (Dib. 1006) (fig. 138).

Fig. 138. — Creu de Falset

La de Castellnou de Basella pertany al gènere barroc del segle XVIII. Moguda de perfils, sense que enlloc es vegi una línia determinada, amb abundància de petxines i elements deduïts de l'art francès, constitueix un curiós exemplar ben digne d'atenció. Té Crucifix i Verge-Mare, però cap altra imatge hi porta assignat un lloc. El pom és esfèric, però irregular, amb repujats ornamentals per totes parts. La marca està constituïda per una espècie de branca vegetal, fent l'efecte de correspondre a un argenter no barceloní de la segona meitat del segle XVIII (n. 19, mid. $0'85 \times 0'435$ metres) (figs. 139 i 140).

A això afegirem la notícia que un Domingo Ruaix, de Manresa, en 1775, cobrà 115 lliures per l'obra de la creu de la parroquial de Santa Maria d'Horta, prop d'Artés ⁽¹⁾, i que un Joan Mallol, en 1737, féu una creu processional per a la col·legiata de Sant Feliu de Girona, costant 64 lliures ⁽²⁾. Aquesta encara se conserva i té caràcter especialíssim. És de capçadures esplèndidament florona-

(1) *Revista Jorba*, any V, n. 53.

(2) GONZÁLEZ HURTEBISE: *Rev. de la Asoc. Art. Arq. barcelonesa*, any IX, n. 44.

Fig. 139. — Creu de Castellnou de Basella (anvers)

Fig. 140. — Creu de Castellnou de Basella (revers)

des, que deixen lloc a un medalló octogonal que en l'anvers porta les figures dels Evangelistes en bons relleus cisellats i al revers Sant Miquel Arcàngel, Sant Narcís, Sant Feliu i potser Sant Isidre. El pom és de llanterna arquitectònica amb rengles de ninxos i dosserets. El conjunt resulta fastuós, encara que de poca finor.

La creu processional d'Alella apar introduir-nos ja al segle XIX. Dóna les marques de ferradura, que deuen ésser del contrast, a més de la que correspon a Barcelona, i ARQUER, que publica el nom de l'argenter. Aquest deu ser En Francesc Arquer, de qui sabem que féu sa passantia a 29 d'octubre de 1793, dibuixant un anell (dib. 1532). Es de línies fines aquesta creu i segons l'estil que s'ha anomenat imperi (n. 167, mid. 93 × 40) (fig. 141).

Després d'aquestes no hi ha pas gran cosa que valgui la pena de ser citada, ja que no caurem en la temptació d'entretenir-nos en la feina de escatir coses

com la creu de Pobla de Ciérvols (número 85) fetes de llauna i del tot incolores com a estil.

No és gaire tampoc ço que és possible aduir referent a Veres-Creus del segle XVIII. Citar noms de poblacions que posseeixen en ses esglésies els reliquiariis d'argenteria pel *Lignum Crucis* sense interès fóra cosa fàcil. Ço que és difícil és mencionar exemplars d'alguna importància.

Entre tots, ens hem d'ocupar del del Vilar de Castellbell, marcat a Barcelona i amb els noms *Casadevall* i *Prat*. El primer ens sembla correspondre a En Josep, a l'Antoni o el Tomàs Casadevall, que respectivament feren sa passantia a 9 d'agost 1769, 18 de desembre 1778 i 6 de novembre de 1795 (dibuixos 1346, 1422 i 1527). L'altre no pot ser En Martí Prat, que féu sa passantia a 11 de novembre de 1799 (dib. 1594), deixant en el llibre barceloní un anell i una representació de Sant Martí de ben poc mèrit; ni tampoc el Maurici Prat que a 9 de desembre de 1705 dibuixà una copa entre les proves de competència per exercir son ofici a Barcelona. L'estil d'aquesta obra correspòn a l'Antoni o Josep Casadevall per ses influències de l'estil Lluís XV, manifestades en les pompes ornamentals del peu (mid. 382 x 200 mil·límetres).

La de Viladrau és firmada: *Antonius Samon Me fecit Barcinone. Anno 1780. ad usum Parroquie de Viladrau*, portant tres marques. La primera correspòn a Barcelona; la segona, a l'argenter Samon, i la tercera (DX—LA) ens és desconeguda, fent l'efecte, com la Prat, de referir-se al contrastador de la bona qualitat del metall (mid. alt. 475 mil·límetres). L'estil d'aquesta joia és el barroc, fortament influït per l'art francès modificat per nostres artistes esculptors.

Fig. 141. — Creu d'Alella

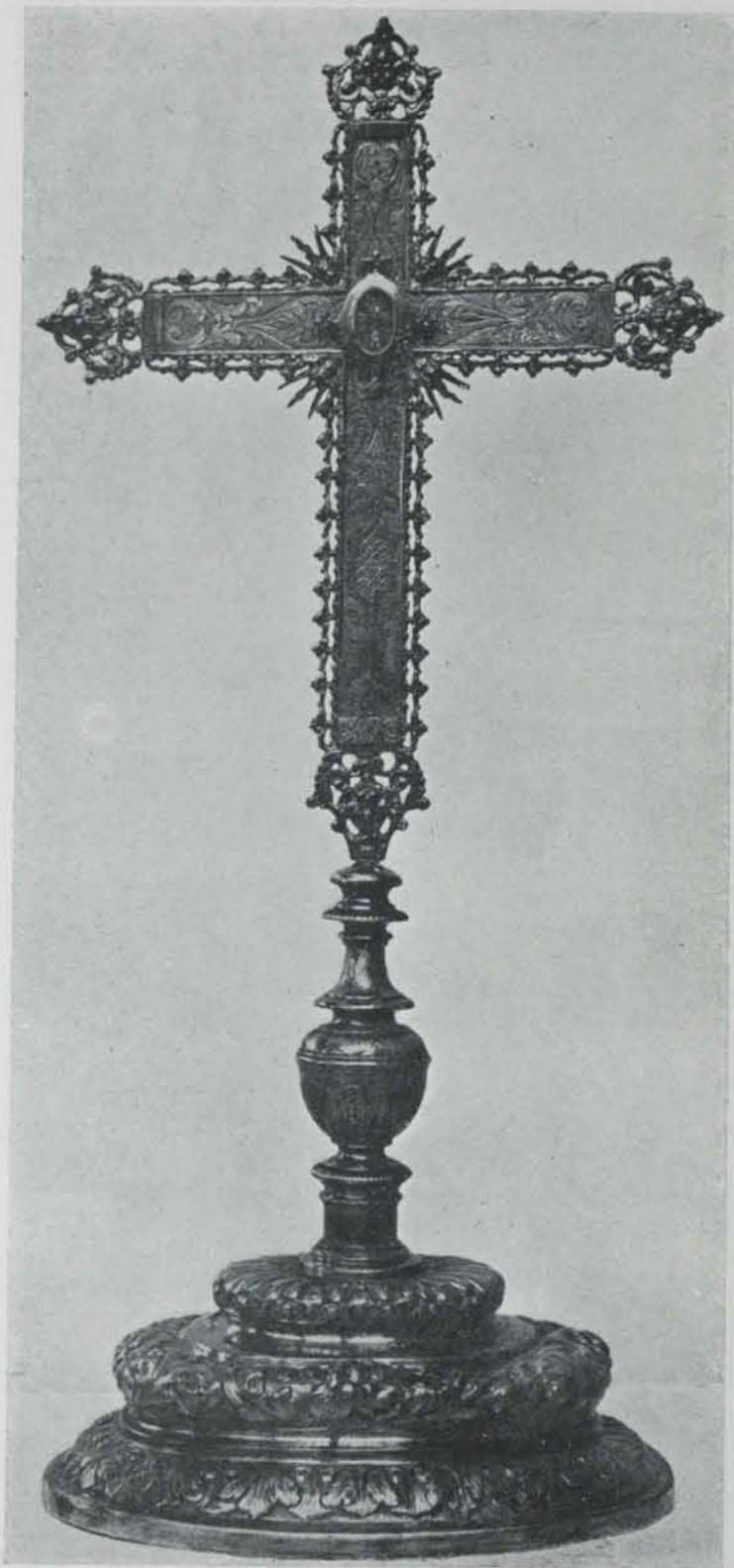

Fig. 142. — Vera-Creu de Castelldefels

La de Castelldefels (n. 63, mideix 50×24 centímetres), té el peu barroc de gènere més nostre, no tant influït per les modes decoratives de l'altra part del Pireneu. El peu és molt florejat i engarlandat. La indicació barcelonina hi va acompanyada de la data AN^e 1732 (fig. 142).

La de la Geltrú sembla quelcom més antiga. La marca és la de la Vera-Creu de Cervelló, corresponent al començ del segle XVIII. En el peu hi ha, amb les flors, capets d'àngels i igualment en el pom (n. 66, mid. 50×25 centímetres).

La d'Ulldemolins signada, correspon a l'argenter Francesc Ferrando, ja citat ans d'ara, devent fer-se per tant poc posterior a l'any 1735, i obrada a Reus. La d'Osormort és de 1739.

La parròquia de Poboleda pot mostrar un exemplar de creu a propòsit per exposar-s'hi, a la veneració dels fidels, la santa relíquia de la Creu de Crist. Sembla notar-s'hi una desproporció entre l'estil valent superior, repujat sense vacil·lacions a tot relleu, amb abundància de petxines i el peu que és més pla i mansoi de dibuix. Correspon a la meitat del segle XVIII, portant la marca CO

que ens és desconeguda (núm. 107) (fig. 143).

La creu de Campcentelles és també digna d'esment. El peu és garbosament repujat, barroc, segons les darreres influències del Lluís XV francès: la creu és massissa i el conjunt, encara que poc elegant, no resulta pas despreciable. La marca del contrast (la ferradura) i la de Barcelona, acompanyen el nom de l'argenter ^{AN}GELI, qui sembla ser el Joan, que en 1756 entrà entre els orfebres

barcelonins, i s'examinà, presentant un dibuix representant una ben bonica piqueta (passantia 1264) (n. 34, mid. 395 × 190 mil·límetres).

Al segle XVIII pertany la creu desproveïda de base, de la parròquia de Vilellalta (n. 109).

En l'Exposició de Creus de 1913 se presentaren també les de Riudecols i Alella. Corresponen més al segle XIX que a altres temps, tenint ben poca importància. La primera porta la marca **REUS** junt amb la FO (Ferrando ?) i la ^JA-Y-F. (n. 114 i 174). La de Sant Vicents de Castellet és també d'aire molt avançat, fent veure la indicació P. SALA, junt amb la marca usual de Barcelona. La primera correspon al Pau Sala i Billà, que féu sa passantia als 31 de desembre de 1782 (Dib. 1447).

XVII

Podem considerar que hem arribat al final de la tasca que ens encarregà la Junta de Museus de Barcelona, al fer-nos l'honor de designar-nos per comentar l'Exposició de Creus, celebrada amb motiu de les festes centenàries de l'edicte constantinià. No cal dir si voldríem haver sabut respondre a l'honra que se ens féu i si desitjaríem ésser encertats en les planes que antecedeixen. En elles hem volgut estudiar la producció més especial dels nostres vells orfebres, fent notar les característiques i mutacions que amb els segles ha presentat, a l'acomodar-se al canvi de gustos i de modes. Hem procurat dibuixar les marques de les creus que ens ha sigut possible examinar, donant-ne còpies varies fins al present inèdites ⁽¹⁾. No creiem pas que l'observació d'altres joies no completi la llista de punxons catalans.

(1) Han parlat de marques d'orfebreria catalana el BARÓ DAVILLIER: *Recherches sur l'Orfevrie en Espagne, au Moyen Âge et à la Renaissance*, pp. 99, 100 i 111; MARC ROSENBERG: *Der Goldschmiede Merkzeichen*, p. 951, núms. 5793 a 5799, i p. 594, núms. 5824 a 5826; i FELIU DURAN: *La Orfebreria Catalana*, pp. 27 i següents. També hem de retreure nostre estudi referent a l'*Orfebreria en l'Exposició Hispà-Francesa de Saragoça de 1908* i les notes ilustratives de l'*Album* de la mateixa Exposició, degudes a l'Emili Bertaux; l'Agustí Duran i Sanpere: *Orfebreria Catalana*, ha tractat de les marques dels argenters cerverins.

Fig. 143. — Vera-Creu de Poboleda.

En els paràgrafs que hem escrit parlant de *creus d'argenteria catalana* hem procurat fer notar una evolució, tal com resulta dels documents i dels monuments que ens ha llegat el passat, dels quals potser mai més es veurà tant bella aplega exposada en les sales d'un edifici català.

L'Exposició de Creus permeté estudiar coses que o no és possible conèixer o cal anar a buscar a còpia de viatges pels diferents indrets de Catalunya. A tot ço que a finals de 1913 se reuní a Barcelona, nosaltres hi hem adjuntat allò que hem pensat que era necessari retreure per fer veure la importància que tenien les obres d'orfebreria que aleshores fou fàcil admirar, i que calia relacionar-hi per explicar les maneres com els nostres orfegres han presentat la santa ensenya de la Creu.

Hem volgut donar una idea de conjunt, perquè ressortís més i més la importància que tenien els elements que integraven aquell i perquè fos fàcil veure la raó de la manera de presentar-se aquestos. Esperem que tant com el text, hauran d'ajudar a ço que era la nostra tasca, les reproduccions que l'acompanyen i que hem fet els possibles per agrupar i classificar de manera que donessin ràpidament idea del nostre objecte.